

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

TEISĖS FAKULTETAS

BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS KATEDRA

MIROSLAV KOZLOVSKIJ

(BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR KRIMINOLOGIJA)

**Neįgaliųjų nuteistųjų asmenų kriminologinė
charakteristika**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas:

lekt. dr. Artūras Petkus

Vilnius, 2012

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. NEĮGALIŲ NUTEISTŲJŲ ASMENŲ SAMPRATA	7
1.1. Neįgalumas ir jo socialinis konstravimas	7
1.1.1. Neįgalieji kaip gausiausia socialinės grupės mažuma	7
1.1.2. Neįgaliųjų teisinė padėtis	8
1.1.3. Negalė visuomenės akimis.....	11
1.1.4. Negalios samprata	15
2. NEĮGALIŲ NUTEISTŲJŲ ASMENŲ NUSIKALSTAMUMO APRAIŠKOS IR PRIEŽASTYS	20
2.1. Anomalijos įtaka nusikalstamam elgesiui	20
2.1.1. Alkoholizmo įtaka psichikos ligonio deviantiniam elgesiui	22
2.1.2. Psichopatijos įtaka nusikalstamam elgesiui	26
2.1.3. Nuteistų neįgaliųjų su galvos smegenų traumomis charakteristika	31
2.1.4. Nuteistų neįgaliųjų su oligofrenijos anomalija charakteristika.....	32
2.1.5. Nuteistų asmenų su epilepsija kriminologinė charakteristi	34
2.1.6. Socialinės sąlygos kaip galima neįgalaus nuteistojo nusikalstamo elgesio priežasti	37
2.1.7. Anomalija kaip galima sąlyga nusikalstamam elgesiui	41
3. NUTEISTŲ NEĮGALIŲJŲ ASMENŲ KRIMINOLOGINIO TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ..	45
3.1. Nuteistų neįgalių asmenų padarytų nusikalstamų veikų charakteristika	45
3.2. Neįgalaus nusikaltėlio asmenybės bendra charakteristika.....	48
3.3. Nuteistų neįgaliųjų amžius	49
3.4. Tiriamųjų pilietybė ir tautybė	50
3.5. Nuteistų neįgaliųjų išsimokslinimo lygis	51
3.6. Tiriamųjų pragyvenimo šaltinis.....	51
3.7. Tiriamųjų ankstesni teistumai	52
3.8. Nusikalstamų veikų skaičius mieste ir užmiestyje	53
3.9. Respondentų šeimynė padėtis.....	54
3.10. Tiriamųjų socializacija šeimose.....	54
3.11. Patirto vaikystėje smurto aukos	55

3.12. Nusikalstamos veikos padarytos neblaivumo būsenoje.....	56
3.13. Nusikalstamos veikos padarytos bendrininkų grupėje	58
3.14. Nusikalstamų veikų motyvai ir priežastys.....	59
IŠVADOS.....	61
SIŪLYMAI	63
LITERATŪRA.....	64
ANOTACIJA	69
ANOTATION	70
SANTRAUKA	71
SUMMARY	72

IVADAS

Nusikaltėlių su įvairiomis anomalijomis nusikalstamumas kaip fenomenas lydi visą žmonijos istoriją. Siekiant nustatyti, kiek pati turima anomalija įtakoja nusikalstamo elgesio atsiradimą tyrinėja kriminologai, aiškinasi psichiatrai, atliekami tyrimai ir renkama statistinė informacija.

Turintis anomalijas nusikaltėlis įvairiais žmonijos laikotarpiais vaizduojamas labai įvairiais pavidalais - nuo apsėstos su antgamtinėmis jėgomis būtybės iki su tam tikromis išlygomis pakaltinamu asmeniu. Psichinių ligonių padaryti nusikaltimai yra viena iš svarbiausių problemų, kuri aktuali visoms pasaulio valstybėms, nes tokių nusikaltėlių įvykdyti nusikaltimai dažnai pasižymi ypač sunkiais padariniais.

Tyrimo aktualumas. Atsisakius antropologinės krypties požiūrio ir begalės tokių tyrimų išvadų, kuriose vis teigiama, kad tarp anomalijos ir nusikalstamo elgesio yra ryšys, galima teigti, kad nuteistų neįgaliųjų nusikalstamumas yra mažai nagrinėtas, todėl apie tokios kategorijos žmonių nusikalstamumą yra mažai žinoma. Pasitaiko atvejų, kai niekuo neišsiskiriantį gyvenimo būdą gyvenantis žmogus padaro net labai sunkų nusikaltimą ir tik ikiteisminio tyrimo metu, renkant tokio žmogaus charakterizuojančią medžiagą, paaiškėja, kad asmuo turi neįgalumą pasireiškiantį nedideliu psichiniu ar fiziniu sutrikimu, kuris laikui bėgant galėjo įskiepyti elgesio normas, kurios aiškiai prieštarauja visuomenėje nusistovėjusioms normoms. Svarbus mūsų epochos socialinis pasikeitimas padidėjęs žmonių socialinis mobilumas. Išsivysčiusiose šalyse žmonės dažnai keičia gyvenamąją vietą, užsiėmimą ir pan. Tuo tarpu neįgaliam asmeniui, sparčiai besivystančioje visuomenėje, pritaipyti yra vis sudėtingiau. Toks asmuo greitai praranda pasitikėjimą savimi, nusivilia žmonėmis, o tai galimai įtakoja, jo deviantinio elgesio atsiradimą, kuriam kartais užtenka labai menko išorinio postūmio, kad peraugtų į nusikalstamos veikos įvykdymą.

Taigi šiuolaikinėmis sąlygomis neįgalumą turintis individas neretai atsiduria dezorganizuotoje, visuomenės atstumtųjų grupėje, kuriai būdingi neapibrėžti reikalavimai, silpna socialinė kontrolė, neaiškūs tokios asmenybės elgesio vertinimo kriterijai.

Tyrimo objektas. Tyrimo objektu yra nuteistų neįgaliųjų nusikalstamo elgesio apraiškos. Tyrime dalyvauja įvairius sutrikimus turintys nuteistieji: elgesio ir emocijų sutrikimus turintys, sutrikusio intelekto, nervų sistemos sutrikimus turintys nuteistieji, regos, klausos, kalbėjimo ir kitus fizinius trūkumus turintys nuteisti asmenys.

Darbo tikslas - pateikti nuteisto neįgalaus asmens kriminologinę charakteristiką.

Siekiant šio tikslo, darbe keliami šie **uždaviniai**:

- išnagrinėti nuteisto neįgalaus asmens sampratą ir apžvelgti požiūrį į šiuos žmones;
- nustatyti faktorius, nulemiančius neįgalaus asmens pasirenkamą nusikalstamą elgesį;
- išanalizuoti nuteisto neįgalaus asmens asmenybės struktūrą.

Hipotezė. Nusikaltėlio turima anomalija nulemia arba stipriai įtakoja nusikalstamo elgesio pasirinkimą.

Tyrimo šaltiniai. Nagrinėjant nuteisto neįgalaus asmens asmenybę, naudinga teisės aktuose, mokslinėje literatūroje, statistikos tinklalapiuose ir kita interneto svetainėse pateikta informacija. Atskirus klausimus apie neįgalaus asmens socialinę situaciją tyrė V. Karvelis ir J. Ryškun. Nusikaltėlio su anomalijomis asmenybės problemas kriminologiniu požiūriu analizavo J. M. Antonian, A. P. Zakaliuk, A. A. Žižilenko, L. Maciejewski, A. E. Ličko ir kiti autoriai. Jų nuomonė svarbi kuriant vieningą neįgalaus nusikaltėlio asmenybės sampratą ir sistemą.

Tyrimo metodai. Siekiant įgyvendinti darbo tikslą ir užsibrėžtus uždavinius, taikomi sintezės, interviu, dedukcijos ir dokumentų analizės metodai.

Naudojant analizės metodą, nagrinėjami tyrimo šaltiniai ir statistiniai duomenys. Sintezės metodo pagalba apibendrinamos žinios, gautos nagrinėjant literatūros šaltinius, kuriuose aprašyti nuteisto neįgalaus asmens asmenybės bruožai, visuomenės požiūris į neįgaliuosius ir veiksniai įtakoiantys nusikalstamo elgesio pasirinkimą. Dedukcijos metodas magistro baigiamajame darbe taikomas siekiant apibendrinti nuteistiems neįgaliesiems būdingus bendrus bruožus ir suformuoti jų sampratą. Siekiant išsiaiškinti dabartinę situaciją, atlikti empiriniai tyrimai. Tyrime dalyvavo atsitiktinės atrankos būdu apklausti devyniasdešimt septyni asmenys. Siekiama nustatyti, kokie tai asmenys, koks jų padarytų nusikaltimų pobūdis, priežastys ir motyvai. Šie tyrimai vertingi tuo, kad remiantis jų pagrindu sukaupia informacija, kuri pabrėžia, kurie nukrypimai ir išoriniai veiksniai turi įtakos nusikalstamam elgesiui.

Darbo struktūra. Magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas, trys dėstymo skyriai, poskyriai, išvados, pasiūlymai, anotacija ir santrauka.

Pirmajame skyriuje analizuojami nuteisto neįgalaus asmens sampratos ypatumai. Šioje dalyje teoriniu aspektu nagrinėjama neįgalių nuteistųjų asmenų samprata medicinos, psichologijos, teisės ir kriminologijos moksle, pateikiamas požiūris į negalią, jos paplitimas bei rūšys, taip pat aptariamas tokio asmens teisinės padėties reglamentavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose.

Antrajame skyriuje apžvelgiami atlikti mokslininkų tyrimai, kuriose analizuojami psichinių ligonių įvykdyti nusikaltimai, priežastys, pasekmės ir asmenybių specifika.

Trečiajame skyriuje atliktas tyrimas kuriame dalyvavo 97 nuteisti neįgalieji tarp kurių buvo įvairius sutrikimus turintys nuteistieji t.y.: elgesio ir emocijų sutrikimus turintys nuteistieji, sutrikusio intelekto, nervų sistemos sutrikimus turintys nuteistieji, regos, klausos, kalbėjimo ir kitus fizinius trūkumus turintys nuteistieji.

Temos analizės rezultatų pagrindu parengtos išvados ir pasiūlymai.

1. NEĮGALIŲ NUTEISTŲJŲ ASMENŲ SAMPRATA

1.1. Neįgalumas ir jo socialinis konstravimas

Psichikos sutrikimų samprata ir požiūris į tokias anomalijas turinčius žmones keitėsi kartu su kultūrinėmis, politinėmis, socialinėmis, ekonominėmis ir kitomis sąlygomis. Priklausomai nuo šiam fenomenui priskiriamų reikšmių, keitėsi ir socialiniai lūkesčiai sutrikusios psichikos asmenų atžvilgiu.

Pirmame magistro darbo skyriuje aptariama psichikos sutrikimų sampratos raida, įvairių laikotarpių požiūris į neįgalumą ir šio reiškinio supratimas, taip pat aptariamos psichikos sutrikimų ir kitų psichikos sveikatos srityje vartojamų terminų apibrėžtys bei jų specifika. Skyriuje pateikiami statistiniai psichikos sutrikimų paplitimo pasaulyje ir Lietuvoje duomenys.

1.1.1. Neįgalieji kaip gausiausia socialinės grupės mažuma

Žmonės su negalia yra labiausiai nuskriausta ir atstumta mūsų visuomenės žmonių grupė, kuri susiduria su didelėmis kliūtimis trukdančiomis šiems žmonėms dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Galima teigti, kad neįgaliųjų kategorijai priskiriami visi žmonės, kurie dėl visuomenėje įsigalėjusio požiūrio ir išankstinio nusistatymo, taip pat dėl tam tikrų turimų fizinių ar psichinių anomalijų bei likusios visuomenės sukurtų kliūčių, negali naudotis tomis pačiomis galimybėmis kaip visi kiti žmonės. Toliau, pabrėžiant šios temos aktualumą, tikslinga apžvelgti, kokia visuomenės dalis priklauso neįgaliųjų grupei.

Jungtinių Tautų Organizacijos duomenimis, pasaulyje yra apie 650 milijonų žmonių turinčių negalią. Manoma, kad apie 10 proc. Europos Sąjungos gyventojų, maždaug 38 milijonai žmonių (45 milijonai 25 valstybių narių Europoje) laikomi neįgaliais. Kiekvienoje šalyje šių žmonių skaičiai yra skirtingi, bet yra apskaičiuota, kad kiekvienoje valstybėje žmonių, turinčių vienokį ar kitokį sutrikimą, skaičius svyruoja nuo 10 iki 15 proc.¹

Teigiama, kad Lietuvoje žmonių su negalia nuo 1990 metų iki 2001 metų padaugėjo daugiau kaip 1,5 karto. Iš viso 2001 metais net 212881 žmogus su negalia gavo invalidumo pensijas. Pagal invalidumo grupes tais metais buvo 199084 žmonės su negalia, iš jų I grupės – 26788, II grupės – 129137, III grupės – 43123, visiškos negalios – 8917. Per šiuos metus pripažinti neįgaliais 29673 asmenys, iš jų 1684 vaikai iki 16 metų, 27989 suaugusieji, tarp jų: darbingo amžiaus asmenų – 18733, pensinio – 9256. I invalidumo grupė suteikta 5605 asmenims, II grupė – 15063 asmenims, III grupė –

¹Генеральная Ассамблея ООН одобрила Конвенцию о правах инвалидов, <http://obrazovanie.perspektiva-inva.ru/?490>; prisijungimo laikas: 2012-06-11.

7321 asmeniui. Pastebimos kraujotakos sistemos, jungiamojo audinio ir skeleto bei raumenų sistemos ligos, navikai, traumos bei psichikos sutrikimai.²

Lietuvos sveikatos apsaugos ministerijos Higienos instituto Sveikatos informacijos centro 2009 metų duomenimis aukščiausias sergamumas psichikos sutrikimais buvo 1998 metais. Psichikos sutrikimų turinčių asmenų mažiausiai buvo 2007 metais o nuo 2008 metų jų skaičius vėl didėja ir 2009 metais šių žmonių 100 000 gyventojų yra 200. Vaikų kaip ir suaugusių sergančių psichikos ligomis daugiausia buvo 2009 metais. 2009 metais pirmą kartą 0-55 proc. darbingumo lygis nustatytas 22506 darbingo amžiaus asmenims. Palyginus su 2008 metais, jų sumažėjo 15,6 proc. 2009 metais pirmą kartą neįgaliais pripažinti 2223 vaikai iki 17 metų amžiaus. 37,7 proc. vaikų pirmą kartą nustatytas neįgalumas dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, 16,7 proc. dėl įgimtų anomalijų, 9 proc. dėl nervų sistemos ligų.³

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2011 metais mūsų šalyje gyveno 264 632 neįgalūs asmenys, gaunantys pensijas ar išmokas.⁴

Taigi neįgaliųjų skaičius mūsų šalyje atitinka anksčiau aptartus Jungtinių Tautų Organizacijos duomenis, t.y. pasaulyje žmonės su negalia sudaro apie 10 proc. visų gyventojų. Visi šie duomenys ir skaičiai patvirtina teiginį, kad visuomenėje tarp įvairių socialinių grupių egzistuoja ir specifinė neįgaliųjų mažuma, kurią dėl didelio kiekio galima laikyti gausiausia socialine mažuma ir šių žmonių problemos yra aktualios visai visuomenei.

1.1.2. Neįgaliųjų teisinė padėtis

Neįgalieji turi tam tikrų poreikių, kurių įgyvendinimu turi pasirūpinti valstybė, todėl tikslinga trumpai apžvelgti pagrindinius teisės aktus garantuojančius neįgaliesiems reikalingas sąlygas, kad jie galėtų gyventi neatskirti nuo visuomenės ir turėti tokias pačias galimybes socialinėje aplinkoje kaip ir visa likusi visuomenės dalis.

Neįgaliųjų padėtį reglamentuoja Lietuvos Respublikos įstatymai, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucija, o tam tikras specifines sritis – atskiri įstatymai ir tarptautiniai teisės aktai. Šiuo metu įvairias žmonių su negalia gyvenimo sritis reglamentuoja apie 70 teisės aktų.

²Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 7 d. nutarimo Nr. 850 "Dėl Nacionalinės žmonių su negalia socialinės integracijos 2003-2012 metų programos patvirtinimo" pakeitimo, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=366704; prisijungimo laikas: 2011-07-10.

³Sveikatos apsaugos ministerijos Higienos instituto Sveikatos informacijos centras. Lietuvos sveikatos statistika, <http://sic.hi.lt/data/la2009.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-07-10.

⁴Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Neįgalumo statistika ir dinamika, <http://www.socmin.lt/index.php?-6402649526>; prisijungimo laikas: 2012-10-10.

Vienu iš svarbiausių Lietuvoje neįgaliųjų teisės aktų yra Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, kuris nustato sveikatos priežiūros, pensijų, kompensacinės technikos skyrimo, protezavimo ir ortopedinės pagalbos, transporto lengvatų, darbo santykių, ugdymo, sporto, socialinių paslaugų, laidojimo pašalpų skyrimo, prarastų indėlių kompensavimo, komunalinių paslaugų, mokesčių lengvatų, aplinkos pritaikymo ir kitus klausimus. Šio įstatymo pagrindinis uždavinys yra pritaikyti neįgaliesiems aplinką, kad jie tiek viešajame, tiek asmeniniame gyvenime turėtų sąlygas ir galimybes laisvai judėti, naudotis visuomenėje teikiamomis paslaugomis, gauti reikiamą informaciją, bendrauti ir dalyvauti visose visuomenės gyvenimo srityse. Šis įstatymas numato, kad neįgalieji gyvena šeimoje arba ją pakeičiančioje aplinkoje ir negali būti apgyvendinami gydymo, globos ir rūpybos įstaigose be jų pačių, tėvų, globėjų, rūpintojų sutikimo. Taip pat medicininė, funkcinė, psichologinė ir pedagoginė pagalba neįgaliesiems teikiama gyvenamoje vietoje, išskyrus atvejus, kai tokią pagalbą būtina teikti specialiose įstaigose.⁵

Lietuvos Respublikos Seimas 1994 metais ratifikavo Tarptautinės darbo organizacijos konvenciją Nr. 159 „Dėl invalidų profesinės rehabilitacijos ir užimtumo“. Šis dokumentas svarbus tuo, jog Lietuva ir kiekviena Tarptautinės darbo organizacijos narė įsipareigoja sudaryti neįgaliesiems galimybę susirasti ar išsaugoti jau turimą darbą, daryti karjerą, taip pat siekti tokio žmogaus socialinės integracijos.

Lietuvoje 2001 metais įsigaliojo Europos socialinė chartija, kuri svarbi tuo, jog ji yra socialinių žmogaus teisių apsaugos garantija. Šioje Europos Tarybos sutartyje pabrėžiama neįgaliųjų teisė į savarankiškumą, socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime. Ratifikavus šią chartiją Lietuva įsipareigojo sudaryti sąlygas, kad būtų užtikrintas neįgalių asmenų mokymas ir aprūpinimas darbu įprastoje darbo aplinkoje arba pritaikymas tokių darbo sąlygų kokių reikia neįgaliesiems bei remti jų visišką socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime. Užimtumas ir saviraiška yra labai svarbu pritampant šiuolaikinėje visuomenėje, todėl svarbu paminėti svarbiausius Lietuvoje veikiančius teisės aktus, kurie suteikia įsidarbinimo srityje lygias teises visiems žmonėms, nepriklausomai ar tai neįgalus asmuo, ar sveikas žmogus.

Vienu iš svarbiausių teisės aktų yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, kuri įtvirtina, jog kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, t.y. gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo metu.

⁵ Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymas. Valstybės Žinios, 1998.11.11, Nr.: 98, aktuali redakcija nuo 1998-10-22.

Lietuvos Respublikos Darbo kodekse yra įtvirtintas lygybės principas, kurio esmė yra vienodos galimybės darbo rinkoje visiems žmonėms. Taip pat šio kodekso straipsniai nustato neįgaliųjų darbo sąlygas, darbo laiką, poilsio laiką ir kitas su darbu susijusias garantijas.

Lygių galimybių įstatyme numatyta, jog svarbu yra užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos žmonių lygios teisės bei uždrausta bet kokia tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų. Šis įstatymas svarbus tuo, jog suteikia neįgaliesiems lygias teises konkuruojant su kitais sveikais žmonėmis.

Specifiniu, neįgaliųjų teises saugančiu įstatymu yra neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, kuriame įtvirtintas nediskriminavimo principas, kuris neįgaliosius apsaugo nuo bet kokios diskriminacijos ar išnaudojimo.

Socialinių įmonių įstatyme, pabrėžiamas šių įmonių tikslas - įdarbinti praradusius darbingumą, ekonomiškai neaktyvius, negalinčius lygiomis sąlygomis konkuruoti darbo rinkoje neįgalius asmenis. Šis įstatymas turėtų skatinti šių asmenų grįžimą į darbo rinką, jų socialinę integraciją bei mažinti socialinę atkirtį.

Užsienio valstybės ir tarptautinės organizacijos yra sukaupusios didelę patirtį įstatymiškai reglamentuojant neįgaliųjų asmenų teises ir jiems teikiamos pagalbos principus. Iš šių svarbiausių dokumentų galima paminėti tokius kaip: Europos žmogaus teisių apsaugos ir asmeninių laisvių konvencija (1953 m.), kuri Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuota 1995 m. balandžio 27 d.; Europos konvencija dėl kelio užkirtimo kankinimui ir žeminančiam gydymui ar bausmėms (1987 m.); Tarptautinis susitarimas dėl pilietinių ir politinių teisių (1992 m.); Sutrikusios psichikos asmenų apsaugos ir psichinės sveikatos apsaugos gerinimo principai (1991 m.).

Šie dokumentai apibrėžia sutrikusios psichikos asmenų teises ir deklaruoja, kad šie asmenys kaip ir visi kiti piliečiai turi teisę į sveikatos ir socialinės apsaugos tarnybų teikiamas paslaugas. Tai palengvino žmonėms su negalia burtis į tarptautines organizacijas bei išplėtė jų galimybes.

Išanalizavus įstatymus ir tarptautinius teisės aktus apsaugančius neįgaliųjų teises, pažymėtina, jog pagrindiniai uždaviniai yra užtikrinti neįgaliųjų vienodas galimybes su kitais visuomenės nariais, užtikrinti kad neįgalieji būtų ugdomi ir laisvai dalyvautų visuomenės gyvenime. Šias teises taip pat deklaruoja tarptautiniai susitarimai, tarp kurių paminėtinos: „Protiškai atsilikusių asmenų teisių deklaracija“ (1971 m.), „Socialinės pažangos ir vystymosi deklaracija“ (1969 m.), „Konvencija dėl invalidų profesinės reabilitacijos ir užimtumo“ (1983 m.), „Vystymosi deklaracija“ (1986 m.). Lietuva

ne tik prisijungė prie šių tarptautinių susitarimų, bet ir įtvirtino šias teises „Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme“.

1.1.3. Negalė visuomenės akimis

Neįgalieji kaip socialinė grupė egzistuoja nuo pat žmonijos atsiradimo, tačiau dėl savo turimų tiek fizinių, tiek socialinių ypatybių, visais laikais buvo atskira visuomenės dalelė, kuriai visuomet reikėjo tam tikros specifinės aplinkos sukūrimo, išlaikymo ir kitų žmonių pagalbos. Ankstesniais laikais apie jų problemas niekas nekalbėjo, nesirūpino, jie buvo tarsi atskira visuomenės dalelė, kuri buvo visų atstumta ir užmiršta.

Negalė visais žmonijos raidos periodais buvo laikoma nenormalumu, nukrypimu nuo normos, o visuomenės santykis su neįgaliaisiais visuomet buvo savotiškas. Neįgalieji buvo atstumtųjų klasė. Įvairiais žmonijos laikotarpiais galima pastebėti, kad neįgalumas buvo siejamas su mistika ir baime. Buvo tikima, kad šie žmonės turi ypatingų galių. Neįgalieji, priklausomai nuo vietovės ir laikotarpio buvo laikomi laimės ir nelaimės, gėrio ir blogio simboliais. Skirtingais laikais skyrėsi požiūris į psichikos sutrikimus. Skyrėsi taip pat požiūris į tų sutrikimų atsiradimo priežastis. Antikos laikais negalė reiškė nelaimę, viduramžiais negalę lydėjo pašaipos, Renesanso laikotarpiu negalė reiškė sutrikimą ir būtinumą gydytis. Romoje gimę neįgalūs vaikai buvo paliekami mirti miškuose. Jei naujagimis gimdavo su yda, jis būdavo įmetamas į duobę arba tiesiog paliekamas miške mirti. Neįgaliojo gimimas reiškė, kad dievai pyksta. Beprotybė to meto žmonių sąmonėje buvo susijusi su antgamtiniu pasauliu. Į žmogų turintį fizinių trūkumų buvo žiūrima kaip į nuodėmingą ir vyravo požiūris, kad neįgalusis yra atstumtas Dievo, todėl turi būti atstumtas visuomenės, kadangi negalė tai Dievų bausmė. Krikščionybės laikais požiūris į neįgaliuosius pasikeitė. Buvo teigiama, kad Dievas siunčia ligas tam, kad išmėgintų žmones ir kad parodytų savo buvimą, todėl neįgalieji buvo laikomi lygias su kitais sveikais žmonėmis. Negalės ir kaltės ryšis buvo panaikintas.

Naujasis Testamentas moko, jog eilinis žmogus turi padėti kam yra blogiau. Toks žmogus įvardijamas „mažuoju broliu“. Jėzus Kristus fiziškai ir dvasiškai ugdė vargstančius ir ligomis kankinamus žmones, jis sakė, jog dangaus karalystę užsitarnaus tie, kurie padės mažiausiam broliui.⁶ Tačiau tam tikrais istorijos laikotarpiais buvo ir kitas, neigiamas bei žiaurus požiūris į neįgaliuosius. Pavyzdžiui, senovės istorijoje toks požiūris vyravo Spartos valstybėje, o vėlesnėje istorijoje toks požiūris buvo fašistinėje Vokietijoje. Šventajame Rašte esantis pasakojimas apie karaliaus Dovydo

⁶Šventasis Raštas. Naujasis testamentas. Vilnius 1998.

apsimetimą bepročiu parodo, kad net senais laikais žmonės suprasdavo, kad sutrikusi psichika vienaip ar kitaip keičia asmens elgesį.⁷

460-377 m. prieš Kristų gyvenęs Hipokratas pakeitė teismų požiūrį į psichikos sutrikimų turintį nusikaltėlį. Anksčiau Atėnų teismai į psichikos ligą neatsižvelgdavo, t.y. jei nusikaltėlis padarydavo sunkų nusikaltimą, jie tokį nelaimėlį bausdavo mirtimi. Hipokratas pakeitė tokią teismų praktiką ir nuo to laiko, jei buvo įrodoma, kad sunkų nusikaltimą padaręs asmuo sirgo psichine liga, kurią Hipokratas pavadino paranoja, teismas nusikaltėliui skirdavo globėją.⁸

Senovės Graikijoje nepalankiausias nuostatas aplinkinių sąmonėje sukeldavo fizinius trūkumus turintys žmonės, o nuo XX a. nepalankiausių padėtį užima asmenys, turintys intelekto sutrikimų. Viduramžiais į psichikos sutrikimus labiausiai vyravo teologinis požiūris, buvo tikima, kad jeigu žmogui sutriko psichika, vadinasi jis atsiskyrė nuo Dievo, todėl tapo velniu, jame įsitvirtindavo piktoji dvasia ir todėl juos reikia bausti. Tokį pat požiūrį į psichine liga sergantį nusikaltėlį galima išvysti ir Lietuvos Statutuose, kuriuose apibrėžiama ir teisinė psichikos sutrikimų turinčių nusikaltėlių atsakomybė. Jie laikomi atsakingais už visuomenei pavojingą, nusikalstamą elgesį, tačiau bausmė jiems taikoma švelnesnė nei sveikiesiems. Psichinis ligonis, pabėgęs nuo jį prižiūrinčio asmens ir nužudęs žmogų, buvo baudžiamas laisvės atėmimu uždariant jį į kalėjimą. Laisvės atėmimo bausmė psichinis ligonis buvo baudžiamas ir už sveikatos sutrikdymą. Stebėtina tai, kad buvo laikomasi nuomonės, jog žmogus sergantis psichikos liga ir kentėdamas nuo pasikartojančių priepuolių, yra visiškai sveikas ir pilnai gali atsakyti už savo nusikalstamus veiksmus. Lietuvos Statutuose tokie neįgalieji buvo vadinami tiesiog „bepročiais“.⁹ Tais laikais lietuviai negalę siejo su antgamtinėmis jėgomis. Į silpnapročius žiūrėdavo kaip į velnio apsėstuosius ir buvo bandoma įvairiomis maldomis bei fizinėmis bausmėmis iš jų išvaryti piktają dvasią. Štai tarpukario Lietuvos Baudžiamajame Statute apie pavojingus ligonius buvo kalbama, kad jei nusikaltimą ar nusižengimą padarė žmogus, kuris nuo pat gimimo yra protiškai atsilikęs ar beprotis jis nėra pakaltinamas jeigu neabejojama, kad toks asmuo dėl savo būklės nusikaltimo padarymo metu negalėjo suprasti savo nusikalstamų veiksmų pobūdžio ir jų valdyti, tačiau jei toks asmuo pasikėsino nužudyti kitą, save, nužudė kitą žmogų ar padarė padegimą, tokie psichiškai nestabilūs asmenys priverstinai buvo uždaromi į tais laikais vadinamus „beprotnamius“. Paleidžiami iš beprotnamių šie žmonės buvo tik vyriausybei leidus, jei jų „beprotybė“

⁷ Radavičius L. E. Teisės psichiatrijos įvadas (Teisės psichiatrijos istorijos matmenys). Teisiniai medicininiai smurto aspektai. – Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002. P. 72.

⁸ Ten pat. P. 73.

⁹ Čepas. V. K. Globojami ir globotini pilnamečiai. Kaunas: Raidės spaustuvė, 1939. P. 96.

visiškai praėjo.¹⁰ Nuo seniausių laikų žmonės suprato, kad nestabilios psichikos žmogus yra daug labiau pavojingesnis ir labiau linkęs padaryti nusikaltimą nei eilinis žmogus. Pastebėjus psichikos sutrikimų požymius, tirdavo būseną ir prareikus izoliuodavo jį nuo visuomenės. Tarpukario Lietuvoje tokiems žmonėms buvo vykdomi psichikos patikrinimai. Taip pat psichikos patikrinimus atlikdavo, jei kaltinamasis padarydavo nusikaltimą išiktas ligos priepuolio, neturintis nuovokos ir atminties. Jei po tokio patikrinimo paaiškėdavo, kad nusikaltimas buvo padarytas dėl asmens silpnaprotystės, beprotybės ar psichinės ligos priepuolio ir toks žmogus dėl šių priežasčių buvo praradęs nuovoką, teismas jį ne nuteisdavo, o atleisdavo nuo atsakomybės ir bylą nutraukdavo.¹¹ Visais laikais žmonija laikėsi požiūrio, kad nusikaltimą padarę psichiniai ligoniai turi būti laikomi atskirai nuo kitų psichinių ligonių. Buvo pastebėta, kad psichikos sutrikimų turintys nusikaltėliai sukuria specifinę atmosferą ir dėl to nukenčia tiek kiti ligoniai, tiek juos gydantis personalas. Vyravo nuomonė, jog nusikaltimus padarę psichiniai ligoniai dažniausiai linkę elgtis agresyviai ir dėl to juos gydant reikalingos išskirtinės saugios patalpos bei apmokytas personalas.

Pasak mokslininko J. Ruškaus (J. Ruškus, 2002), Lietuvoje požiūris į neįgaliuosius kol kas yra medicininis. Neįgalumą turintis žmogus matomas kaip visuma vieno ar kitų sutrikimų, kuriuos reikia gydyti, o pats toks žmogus vertinamas kaip problematiška asmenybė, kurią išgydyti beveik neįmanoma, todėl autorius siūlomos diskriminacinės priemonės: uždaryti neįgaliuosius į specializuotas institucijas ir taip juos izoliuoti nuo visuomenės.¹²

Sveiki žmonės dėl savo nusistatymo prieš neįgaliuosius sukuria jiems kliūtis ir sugniuždo pastarųjų socialinės integracijos idėją, dėl ko neįgalieji nebesiekia užsibrėžtų tikslų, atsiranda pyktis ir nepasitenkinimas savo gyvenimu. Visa tai gali turėti įtakos antisocialinio elgesio pasirinkimui. Menkai ekonomiškai išsivysčiusiose valstybėse yra giliai įsišaknijusi kultūrinė antipatija asmenims su negale. Negalė vertinama kaip našta šeimai ir visuomenei.

Nors Lietuvoje dar pasitaiko niekinamas požiūris į neįgaliuosius, kaip ir į kitas socialinės atskirties grupes: buvusius nuteistuosius, linkusius nusikalsti paauglius, tačiau laikui bėgant požiūris į neįgalų asmenį keičiasi į geresnę pusę. Neįgalieji kaip anksčiau jau nebe „įkalinti“ savo namuose, o rengiamos įvairios programos padedančios jiems įsilieti į visuomenę. Per nepriklausomybės laikotarpį Lietuvoje įvyko esminių pokyčių neįgaliųjų socialinės integracijos ir ugdymo srityse. Nevyriausybinų organizacijų įsikūrimas ir jų veikla bei patirties perėmimas iš užsienio valstybių, visa tai lėmė naujo

¹⁰ Baudžiamasis statutas su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytas iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934.

¹¹ Blažys J. Įvadas į psichiatriją. Kaunas, 1935. P. 15-17.

¹² Ruškus J. Negalės fenomenas. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2002. P. 30.

požiūrio į neįgaliuosius formavimąsi Lietuvoje. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir priėmus demokratinę konstituciją bei Neįgaliųjų socialinės integracijos (2005 m.) ir kitus svarbius įstatymus, visuomenė tapo atviresnė humanistinėms nuostatomis. Naujame Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme atsisakoma akivaizdžiai diskriminuojančios invalidumo sąvokos ir invalidai vadinami neįgaliaisiais. Šiame įstatyme neįgalumas dabar jau vertinamas trimis (sunkiu, vidutiniu ir lengvu) lygiais, o nedarbingumas įvertinamas procentais. Siekiant mažinti neįgaliųjų socialinę atskirtį, atnaujinti įstatymai, kurie reglamentuoja švietimą ir socialinę integraciją bei tam yra parengtos valstybės strategijos.

S. Prascieniūtė (S. Prascieniūtė, 2000) pažymi, kad kartais visuomenė labai žiauriai reaguoja į neįgalius žmones. Neįgalūs asmenys, ypač tie, kurių negalia aiškiai matoma, neišvengiamai susiduria su netinkamomis aplinkinių reakcijomis¹³. Žmogus pasirenka tokį elgesį ir tampa tuo, kuo jį mato aplinkiniai. Jei iš žmogaus tikimasi tik nusikalstamo elgesio vien dėl jo negalės ar kitų išskirtinumų, priskiria jį prie nusikaltėlių grupės ir jį atstumia, tai toks žmogus pasirinks tą socialinį vaidmenį, kuris jam buvo suteiktas. Šis reiškinys taip pat būdingas, kai aplinkiniai asmenys tikisi iš jo teigiamų poelgių, tokiu atveju asmuo stengsis būti naudinga visuomenės nariu. Tokios pat nuomonės yra ir J. Ruškus, kurio teigimu dauguma žmonių vadovaujasi klinicine – korekcine paradigma. Remiantis šiuo požiūriu, negalė yra priežastinis reiškinys, kai koks nors pakenkimas sukelia patologiją, kuri sąlygoja tam tikras neigiamas fizines ar psichines anomalijas. Atsiradus tokiai anomalijai, neįgalusis įgauna neigiamo įvaizdžio etiketę, kurią „priklįjuoja“ visuomenė. Etikečių klijavimas individualių poreikių žmonėms kaip „debilo“, „dauno“ turi neigiamą savo atspalvį, įtakoja neigiamą suvokimą apie save, todėl pasak mokslininko klinikinė – korekcinė paradigma yra pesimistinė, net antipedagoginė.¹⁴ Asmuo suvokdamas, jog yra priskiriamas prie tų, kurie socialiniame vaizdinyje atlieka nevertingą socialinį vaidmenį, nesąmoningai pradeda atitinkamai elgtis pagal jam „duotą“ etiketę. Toks žmogus sąmoningai nesiieks savo tikslų, nes yra įsitikinęs, kad tokio „nevertingo vaiko“ kaip jis, visuomenė nenorės priimti.

Galima teigti, kad visuomenėje dar yra ganėtinai nemažai stigmatizuojančio, medikalizuojančio ir mistifikuojančio, požiūrio į neįgaliuosius. Tačiau šis požiūris su laiku keičiasi neįgaliųjų naudai. Negalė šiais laikais dažniausiai yra tik gretutinis asmens aspektas, kuris neatstumia neįgaliojo iš visuomenės kaip tai buvo anksčiau ir suteikia įvairias demokratinės valstybės garantuojamas lengvatas.

Apibendrinimui galima daryti išvadą, kad neįgalieji kitų visuomenės narių atstumti yra dėl:

- istoriškai susiformavusių neigiamų visuomenės nuostatų ir stereotipų, be to ugdymo ir globos institucijų tinklas yra atskiras nuo „sveikųjų“ aplinkos;

¹³Prascieniūtė S. Požiūris į neįgaliuosius. Dialogas, 2000, Nr. 14, P.12.

¹⁴Ruškus, J. Negalės fenomenas. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2002. P. 9.

- individualių psichinių savybių, kuomet negalė sąmoningai suvokiama kaip netektis, todėl atsiranda atviros ir užmaskuotos negalios reiškinių baimė;
- pačių neįgaliųjų kitoniškumas, t.y. neįgalieji neatitinka visuomenėje susiklosčiusio daugumos žmonių elgesio ir išvaizdos, intelekto ar gyvenimo būdo.

1.1.4. Negalios samprata

Literatūroje žmogus su negalia apibūdinamas kaip asmuo, kuris dėl įgimtos ar įgytos fizinės ar protinės negalės iš dalies ar visiškai negali kontroliuoti savo asmeninio arba socialinio gyvenimo. Tai žmogus, kuris negali atlikti savo pareigų bei naudotis teisėmis įprastomis eiliniam žmogui, nes negalia yra fizinis arba protinis sutrikimas, apribojantis esmines gyvybines funkcijas. Negalė gali atimti, sumažinti arba apriboti asmens galimybę užsiimti kasdiene veikla ir skatina jaustis nevisaverčiu visuomenės nariu.¹⁵

Lietuvių kalbos žodyne pateikiami negalios ir negalės apibrėžimai. Abu šie terminai yra vartotini ir turi vienodą prasmę. 1983 m. Konvencijoje dėl invalidų profesinės reabilitacijos ir užimtumo žodis „invalidas“ reiškia asmenį, kurio galimybės gauti, išlaikyti tinkamą darbą ir kilti tarnyboje yra gerokai apribotos dėl patvirtinto fizinio ar psichinio šio asmens sutrikimo.¹⁶

Sename Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatyme nurodoma, kad sąvoka „invalidas“ rodo bet kurio amžiaus asmenį, kuris dėl įgimtų ar įgytų fizinių ar psichinių sutrikimų visai arba iš dalies negali pasirūpinti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigas.¹⁷

Kadangi terminu „invalidas“ apibrėžiamas žmogus, turintis ribotų galimybių, dėl fizinių ar psichinių sutrikimų negalintis realizuoti save visuomeniniame gyvenime ir duoti naudos savo valstybei, toks žmogaus apibūdinimas parodo jo ribotumą, atliekamų vaidmenų menkavertiškumą, iš anksto prognozuoja nedideles galimybes gyvenime ir žeidžia žmogaus orumą. Atsižvelgiant į tai, daugelyje valstybių atsisakyta asmens orumą žeminančios invalido sąvokos ir vietoj termino „invalidas“ žmogų turintį specialių poreikių pradėta vadinti neįgaliuoju.

Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme, kuris priimtas 2004 m. gegužės 11 d. nurodoma, kad sąvoka „neįgalusis“ apibrėžia asmenį, kuriam pripažintas neįgalumo lygis arba mažesnis negu 55 proc. darbingumo lygis ir nustatyta specialiųjų poreikių tenkinimo reikmė.¹⁸

¹⁵Muceniekas G. Negalės etikėtas: bendravimas su žmonėmis, turinčiais negalę. Vilnius, 2003. P.43.

¹⁶Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 159 „Dėl invalidų profesinės reabilitacijos ir užimtumo // Žin., 1996, Nr. 30-741.

¹⁷Lietuvos Respublikos Invalidų socialinės integracijos įstatymas // Žin., 1998, Nr. 98-2706.

¹⁸Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas // Žin., 2004, Nr. 83-2983.

A. Bagdonas (A. Bagdonas, 1995) savo moksliniame darbe „Sutrikimų klasifikacija“ remdamasis Pasaulinės sveikatos organizacijos parengta Tarptautine sutrikimų, negalių ir invalidumų klasifikacija, negalią apibūdina kaip dėl sutrikimų kylančius trūkumus, sunkumus žmogaus bazinių sugebėjimų srityse, todėl neįgalumo rūšis jis siūlo skirstyti:

Pagal atsiradimo priežastis :

- įgimtas neįgalumas;
- įgytas neįgalumas.

Pagal sunkumo laipsnį :

- lengvas;
- vidutinis;
- sunkus ir labai sunkus.

Pagal sutrikimo pobūdį :

- fizinė negalia – judėjimo negalė, somatinių sutrikimų sukelta negalė;
- sensorinė negalia arba sutrikimas (aklumas, kurtumas, kalbos sutrikimas);
- protinė negalia (autizmas, Dauno sindromas);
- psichinė negalia (schizofrenija, depresija);
- raidos sutrikimai (cerebrinis paralyžius, epilepsija).¹⁹

Psichikos liga tai liga, atsirandanti dėl galvos smegenų patologijos ar egzogeninių (aplinkos ar išorinių) veiksnių poveikio ir pasireiškianti psichinės veiklos sutrikimais. Skiriami dideli tikrovės atspindėjimo sutrikimai – psichozės (šizofrenija, maniakinė, depresinė psichozė) ir mažesni psichinės veiklos sutrikimai – neurozės (fobijos, nerimo sutrikimai, emocijų sutrikimai ir pan.).²⁰

Kaip pažymi A. Bagdonas (A. Bagdonas, 2007), psichika yra smegenų funkcija, todėl jai taikytinas teisingas terminas yra „sutrikimas“. Asmenys, kurių veikla ribota ar kurie visiškai negali funkcionuoti tam tikrose gyvenimo srityse, vadinami neįgaliais. Tuo tarpu sutrikusios psichikos asmenys veiktas atlieka kaip dauguma individų, todėl vadintini „įgaliaisiais“.²¹ Atsižvelgiant į tai, Bagdonas vietoje sąvokos „psichikos negalia“ ir „negalė“ rekomenduoja vartoti „psichikos sutrikimai“ sampratą.

¹⁹Bagdonas A. Sutrikimų klasifikacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995.

²⁰Psichologijos žodynas. Vilnius. 1993.

²¹Bagdonas A., Lazutka R., Vareikytė A., Žalimienė L. Skirtingi, bet Lygūs visuomenėje ir darbuotėje. Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija, Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba, 2007. P. 91

Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatyme psichikos liga įvardijama kaip gydytojo diagnozuotas ir psichiatro patvirtintas susirgimas, kuris pagal galiojančią ligų klasifikaciją priskiriamas psichikos ligoms.²²

Psichikos liga nėra nuolatinė būseną. Ji gali praeiti, paūmėti arba grįžti. Psichikos sveikatos problemų turėjusio asmens protiniai gebėjimai dažnai nėra blogesni už tokių problemų neturintį asmenį. Dauguma žmonių turėjusių ar turinčių psichikos sveikatos problemų, gavus pagalbą tinkamu metu, sugeba su jomis susidoroti. Remiantis Vilniaus psichosocialinės reabilitacijos centro informacija, psichikos ligos gydymo efektyvumas siekia nuo 60 iki 80 proc.²³

Psichikos sutrikimų ir negalių sampratos nagrinėjamos įvairių disciplinų, tarp kurių galima paminėti psichiatriją, psichologiją, sociologiją, antropologiją ir t.t. Socialinio darbo terminų žodynas „psichikos sutrikimus“ apibrėžia gana nekonkrečiai: „tai psichinių reiškinių nukrypimas nuo normos“.²⁴ Iš šios apibrėžties yra neaišku, nei kas laikoma „psichiniais reiškiniais“, nei nuo kokių normų negali būti nukrypstama.

Psichikos sutrikimai - kliniškai svarbus individo elgesio ar psichologinis sindromas arba modelis, kuris siejasi su esamu distresu ar pažeidimais vienoje ar daugiau svarbių funkcionavimo sričių. Nepriklausomai nuo priežasties, psichikos sutrikimai pasireiškia individo elgesio, psichologinėmis ar biologinėmis disfunkcijomis.²⁵

Viena pirmųjų psichikos sutrikimų sampratos interpretacijų siejama su E. Durkheim (E. Durkheim, 2001) (XIX a. pab.–XX a. pr.) pateikta psichikos sutrikimu, kaip deviacijos, samprata. Mokslininkas teigia, kad visų nustatytos ir priimtos taisyklės ir galiojantys standartai, nustatantys, kas yra norma ir kas patologija, yra būtini ir svarbūs visuomenės sanglaudai. Pasak šio autoriaus, normų taikymas - tai socialinės kontrolės forma. Ši kontrolė svarbi atskiriant patologišką elgesį nuo normalaus. Normos yra privalomos visuomenės sanglaudai ir sklandžiam jos gyvavimui.²⁶ Tačiau kyla klausimas, kur ši norma prasideda ir kur pasibaigia bei kas ją apibrėžia. Pateikti normos apibrėžimą nėra lengva, nes nėra griežtų rėmų nusakančių psichikos būklės „normalumą“ ar „nenormalumą“, t.y. neaiškus perėjimas nuo „normos“ iki ligos. Psichikos būsenos, kurios priskiriamos prie nenormalių vienoje kultūrinėje terpėje gali būti priimtinos ir normalios, o kitoje „normalumo“ ir „patologijos“ supratimas gali skirtis net ir toje pačioje visuomenėje, skirtingose socialinėse grupėse ar skirtingose socialinėse situacijose. Vieningos nuomonės apie normos sąvoką nėra.

²² Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Žin. 1995, Nr. 53-1290.

²³ Vilniaus psichosocialinės reabilitacijos centro informacija, www.protnamis.lt; prisijungimo laikas: 2011-07-23.

²⁴ Augis R., Kočiūnas R. Psichologijos terminų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. P. 61.

²⁵ Tarptautinių žodžių žodynas, <http://www.tzz.lt/p/prevencija>; prisijungimo laikas: 2011-07-10.

²⁶ Bogdanowicz A., Łagodziński H. Metody sociologii. Warszawa, 2001. S. 60-62.

Vieni autoriai teigia, kad norma tai vidurkis, kuris gaunamas iš daugelio atvejų.²⁷ Toks požiūris yra kritikuotinas, nes jis abstraktus ir netikslus. Remiantis tokiu „normalumo“ kriterijumi, kuris turėtų būti pas daugumą žmonių, nebūtų tiksliai atsakyta ar žmogaus elgesys atitinka normos sąvoką ar ne. Normos kriterijus turi būti tapatinamas ne su „vidurkiu“, o su tuo, kas dažniausiai pasitaiko. Kita vertus, tai, kas yra dažna ne visuomet reiškia, kad yra normalu. Juk jei „normalumas“ būtų siejamas su dažnumo principu, tai asmenys peržengę vidurkio ribas, būtų priskirti prie žmonių, kurie nukrypę nuo normos. Šiuo klausimu aiškiai nuomonę išsako V. Bendoravičius (V. Bendoravičius, 1940), kurio teigimu, žmonių grupės, kurios skiriasi nuo kitų ir yra aukštesnio vertinimo nei minėtas vidurkio lygis, negalima priskirti prie nenormalių.²⁸ Tai reikštų, kad visi išskirtinai gabūs ir talentingi žmonės yra nukrypę nuo „normalumo“ ir juos būtų galima priskirti prie nesveikųjų grupės. Arčiau tiesos yra tų mokslininkų požiūris, kurių teigimu pirmiausiai nustatant „vidutinius“ žmones, kurie padėtų atskirti „normalumo“ sąvoką nuo „nenormalumo“ sąvokos, reikia iširti pavienius asmenis, kitaip sakant iširti žmogaus individualumą. Norint apibūdinti psichikos normą, pirmiausiai reikia išanalizuoti žmogaus psichikos funkcijas, nustatyti, kurios iš jų pagrindinės ir kokiam tikslui tarnauja. Tokiu būdu atribojant „normalumo“ sampratą nuo „nenormalumo“ sampratos ir suprasti, kur tarp jų yra riba, reikia aiškintis ne tik žmonių intelektinius ypatumus, bet ir jų gyvenimo visuotines reiškimosi formas. Gyvenimas - tai besikeičiančios akimirkos ir nuolatinių problemų sprendimas, todėl sveikos psichikos žmogus adekvačiai reaguoja į nuolatinius organizmo ir aplinkos pokyčius. „Norma“ - būseną, kai žmogus orientuojasi socialinėje aplinkoje, suvokia save ir savo poelgius. Už šios normos ribų patenka tie, kuriems jų individualios savybės trukdo prisitaikyti visuomenėje.

Psichiatro P. B. Ganuškin teigimu (П. Б. Ганнушкин, 1970), psichopatija - tai charakterio anomalijos, kurios valdo visą žmogaus psichinę būklę, kuriai nebūdingi staigūs pokyčiai ir kuri trukdo adaptuotis visuomenėje.²⁹ Pabrėžtina tai, kad egzistuoja ir priešinga psichiatrinei, radikali pozicija, pagal kurią psichikos sutrikimai - tai tik visuomenės socialinis konstruktas, kuris kuriamas visuomenėje paplitusiais stereotipais ir klijuojamomis etiketėmis asmenims. Jie suvokiami kaip nesilaikantys bendrų, visuomenėje priimtų, normų. Psichiatrijoje asmuo su psichikos sutrikimais ilgą laiką buvo vadinamas „pamišėliu“, „bepročiu“, „silpnapropčiu“. Šiandien psichinė liga aiškinama kaip gydytojo diagnozuotas, psichiatro patvirtintas susirgimas, kuris pagal galiojančią ligų klasifikaciją priskiriamas psichikos ligoms.

²⁷ Ten pat. P. 77.

²⁸ Bendoravičius V. Psichinės normos klausimu. LTSR Medicina, 1940, Nr. 10. P.71.

²⁹ Ганнушкин П. Б. Тзбранные труды. Москва, 1970. С.121-122.

Dažnai autoriai savo leidiniuose vartoja sąvoką „žmonės su proto negalia“. Prie tokių žmonių priskiriami tie, kurie turi intelekto sutrikimų ir kuriems diagnozuota psichikos liga. Intelekto sutrikimas prie ligų nepriskiriamas, jis tik gali atsirasti kaip ligos pasekmė. Pažymėtina, kad žmogaus genetiniai sutrikimai taip pat gali įtakoti jo intelektą. Mokslininkai pažymi, kad intelekto sutrikimai gali atsirasti net dėl patirtų neigiamų psichologinių ar socialinių priežasčių. Žmogaus intelektas yra sutrikęs, kai jo intelektas žemesnis negu norma ir kai sutrikę jo adaptaciniai įgūdžiai.³⁰

Proto negalia, tai būklė, kuri nekinta visą gyvenimą. Ji rodo menkus protinius gebėjimus ir kitų funkcijų ribotumą: sutrikusį pažinimą, kalbos įgūdžius, motorinius įgūdžius, socialinius gebėjimus. Dažniausiai intelekto sutrikimas yra įgimtas arba išsivysto iki pilnametystės. Tarptautinių žodžių žodyne anomalijomis vadinami nukrypimai nuo normos ar taisyklių.³¹ Psichikos anomalijos gali sukelti nesunkius psichopatologinius sindromus. Tai gali būti susirgimai, priepuoliai, kitos psichikos patologijos, sutrikimai, kurie atsirado dėl vartotų psichoaktyvių medžiagų. Psichikos sutrikimai tai nebūtinai sunkūs susirgimai, tai gali būti laikinas psichinės veiklos sutrikimas, chroninė psichinė liga, silpnaprotystė ar kita patologinė būseną, kuri sumažina sergančio realybės suvokimą, atsiranda neadekvačios patologinės emocijos. Tai gali būti ir nesunkių formų psichikos ligos, pavyzdžiui epilepsija.³² Psichikos sutrikimas dar nereiškia, kad asmuo negali savarankiškai priimti sprendimų ir yra neveiksnius arba nesuvokia savo veiksmų.

Apibendrinant, neįgalusis - tai asmuo, kuris turi bet kokį sutrikimą, sindromą, ligą, traumą ar pakenkimą, dėl kurio jis turi mažesnes ar apribotas galimybes užsiimti kasdiene veikla ir jaustis visaverčiu visuomenės nariu. Žmogus su negalia - tai asmuo, kuris dėl įgimtos ar įgytos fizinės ar protinės negalės iš dalies arba visiškai negali kontroliuoti savo asmeninio arba socialinio gyvenimo, atlikti savo pareigų bei naudotis teisėmis, kurias suteikia įstatymai. Neįgalumas - tai tam tikras „sveikos“ visuomenės sukurtas socialinis vaizdinys, leidžiantis susiformuoti neįgaliųjų atžvilgiu tam tikrą poziciją, požiūrį ir atitinkamą elgesį. Negalia - tai tik įvairių socialinių vaizdinių sąveika ir visai nesvarbu, ar ji atsirado dėl kūno, proto ar psichikos sutrikimų. Apibrėžiant psichikos sutrikimus, dažniausiai bandoma atskirti „normalumo“ ir „nenormalumo“ sampratos skirtumus, tačiau visuotinai priimtinos apibrėžties šiam reiškiniui rasti dar nepavyko.

³⁰Ward A. Naujas požiūris: Sutrikusio intelekto asmenys: teisinis reguliavimas Rytų Europos šalims. Šiauliai, 1999.P 9-11.

³¹Vatkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius. P.79.

³²Щерба С. П. Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц,страдающих физическими или психическими недостатками, Москва. 1990. С. 68.

2. NEĮGALIŲ NUTEISTŪJŲ ASMENŲ NUSIKALSTAMUMO APRAIŠKOS IR PRIEŽASTYS

2.1. Anomalijos įtaka nusikalstamam elgesiui

Nusikalstamumo problema, susijusi su žmogaus psichikos anomalijomis, mokslininkų nagrinėjama nuo senų laikų. Dar XIX amžiuje kriminologai plačiai diskutavo, kokią įtaką nusikalstamumui turi įvairios anomalijos, sprendavo kokiais atvejais toks neįgalusis gali stoti prieš teisumą, o kada jis yra nepakaltinamas.

Minėtame laikotarpyje atlikti kriminologų tyrimai rodė, kad tarp asmenų padariusių žmogžudystes, išžaginimus, viešosios tvarkos pažeidimus, chuliganizmus ir vagystes, daugiau nei pusė turėjo vienokių ar kitokių psichikos problemų. Tokius duomenis pateikia ir rusų mokslininkai, tarp jų galima paminėti atliktus tyrimus A. P. Zakaliuk (А. П. Закалюк, 1984), A. I. Korotčenko (А. И. Коротченко, 1984), L. N. Moskaliuk (Л. Н. Москалюк, 1984). Šių autorių teigimu, tarp nusikaltimus padariusių nuteistųjų net 68,8 proc. yra nuteistieji, kuriems pripažinti vienokie ar kitokie psichikos sutrikimai.³³ Svarbu paminėti, jog tų metų mokslininkai nagrinėję šias problemas, psichikos anomalijomis, turinčiomis įtakos nusikalstamumui, laikė: psichopatiją, alkoholizmą, kai kurias galvos traumas, galvos nervų sistemos susirgimus, debilizmą, epilepsiją ir šizofreniją. Kitų anomalijų ryšys su nusikalstamumu buvo pastebimas rečiau.

Problema iškyla kuomet mokslininkai su nusikalstamumu kaip pagrindine priežastimi sieja nusikaltėlio vien tik biologinius ar psichologinius nukrypimus. Tokiuose tyrimuose tikroji nusikalstamumo priežastis yra tik turimi žmogaus nukrypimai, todėl jie neatskleidžia tikros nusikalstamumo priežasties. Plačiai apie nusikaltėlį, kaip apie nesveikos psichikos žmogų, pasisakydavo tų laikų žymusis mokslininkas E. Feri (E. Ferri, 1908). Pasak jo, nusikaltėlis nėra normalus žmogus, priešingai jis dėl savo „nenormalių“ savybių, kurios yra arba paveldėtos arba įgytos, sudaro atskirą žmonių klasę.³⁴ Teikdamas, kad tarp nusikalstamumo ir psichinių ligų yra tamprus ryšys, mokslininkas visiškai neatskiria pakaltinamumo nuo nepakaltinamumo. Taigi sutikti su teiginiu, kad esminė nusikalstamo elgesio varomoji jėga - biologiniai faktoriai, yra neteisinga, tačiau reikia sutikti, jog psichiniai nukrypimai gali turėti įtakos tokiam antisocialiniam elgesiui. Netiriant nusikaltėlio

³³Закалюк А. П., Коротченко А. И. Москалюк Л. Н. Допреступное поведение и механизм совершения преступлений при нарушениях психики пограничного характера. Проблемы изучения личности правонарушителя. Москва, 1984. С. 145

³⁴Ферри Э. Уголовная социология. - Москва, 1908. С.37, 106, 139.

nukrypimų, neįmanoma paaiškinti nusikaltimo priežasčių. Žmogus vien dėl turimų biologinių nukrypimų nusikaltimų nedaro. Pagrindinį dėmesį reikėtų skirti priežastims dėl kurių buvo padarytas nusikaltimas, t.y., kiek turima anomalija turėjo įtakos nusikaltimo padarymui. Pažymėtina, kad panašus į minėto mokslininko požiūris sutinkamas ir šiais laikais. Antropologų tyrimai rodo, kad skirtingose kultūrose psichikos sutrikimai suvokiami skirtingai. Antai nevakarietiškoje kultūroje, skirtingai nei vakarietiškoje, tam tikras elgesys gali nebūti laikomas liga ar sutrikimu. Žmonės, kurie padarė nusikaltimus, yra kitokios psichinės būklės nei likusi visuomenės dalis.

Didelį dėmesį savo požiūriu, tarp kriminologų, pritraukė rusų mokslininkas D. A. Dril (Д. Дриль, 1894), kuris savo darbe „Nepilnamečiai nusikaltėliai“ padarė anomalijų turinčių įtakos nusikalstamumui analizę. Autorius pateikė konkrečių pavyzdžių, kai psichikos sutrikimus turintys žmonės darydavo nusikaltimus ir remiantis konkrečiais atvejais, įrodinėjo, jog psichikos sutrikimai veda į antisuomeninį elgesį ir nusikalstamumą. Šio mokslininko tyrimuose vyrauja tos pačios anomalijos, kaip ir pas kitus mokslininkus. Anot mokslininko, dažniausiai pas nuteistuosius sutinkamos tokios anomalijos: alkoholizmas, psichopatijos apraiškos ir galvos smegenų traumos.³⁵ Pasak jo, žmogaus psichikos anomalija yra viena iš sąlygų jo įvykdyto nusikaltimo, tačiau skirtingai nei antropologinių teorijų šalininkai jis ryšį tarp nusikalstamo elgesio ir žmogaus anomalijų tyrinėja plačiau.

Kaip jau buvo minėta, kriminologų tyrimuose pirmas vietas tarp labiausiai paplitusių anomalijų, turinčių įtakos nusikalstamumui, užėmė tokios anomalijos: alkoholizmas, psichopatija, įvairios galvos traumos, galvos nervų sistemos susirgimai ir debilizmas. Dažniausiai mokslininkai neįgalių asmenų nusikalstamumo priežastimis - sąlygomis įvardijo jų turimas anomalijas. Tačiau, anot šiuolaikinių mokslininkų, neįgalių asmenų padarytų nusikaltimų priežasčių reikia ieškoti jų asmenybėje, o ne vien turimose anomalijose. Diskutuojant apie neįgalių asmenų turimų anomalijų ir jų nusikalstamo elgesio ryšį, svarbu aptarti pagrindines šio reiškinio priežastis, laikantis pozicijos, kad tos priežastys yra tik nusikalstamo elgesio galimos sąlygos, kurioms esant toks žmogus galimai nusikals. Tokiu būdu bus atsiribota nuo vien tik antropologinių teorijų krypties šalininkų, kurie pagrindine žmogaus nusikalstamumo priežastimi įvardija jo turimas anomalijas.

Šiame darbe išskiriamos svarbiausios, bendrinės, dažniausiai literatūroje paplitusios ir tyrinėjamos priežastys, kurios, mokslininkų teigimu, turi įtakos nusikalstamam elgesiui.

Pagrindinės neįgalių asmenų padarytų nusikaltimų priežastys:

³⁵Дриль Д. Малолетние преступники: Эюд по вопросу о человеческой преступности, факторах и средствах борьбы с ней. Вып. 1. - Москва, 1894. С.73.

- alkoholizmas kaip psichikos anomalija;
- psychopatija;
- kai kurios galvos smegenų traumos;
- oligofrenija;
- epilepsija;
- nesugebėjimas dėl savo trūkumų pritapti visuomenėje;
- socialinės sąlygos ir supanti aplinka.

Akivaizdu, jog norint sukontroliuoti asmenų su anomalijomis nusikalstamumą, pirmiausia reikia šalinti jo priežastis, kurios glūdi ne tik pačiame žmoguje, jo išskirtiniuose ypatumuose, bet ir socialinėje aplinkoje. Norint įveikti visas kliūtis, būtina sugriauti daugybę mūsų visuomenėje nusistovėjusių stereotipų sudarančių neįgaliesiems (su fiziniais ar psichikos sutrikimais) kliūtis, adaptuoti visuomenėje. Deja, kol kas visuomenė linkusi užmerkti akis ir apsimesti, kad tokia problema neegzistuoja. Žmogaus anomalija yra tik jo nusikalstamo elgesio viena iš sąlygų, bet jokia būdu ne vienintelė priežastis.

Dažniausiai tarp anomalijų turinčių įtakos nusikalstamumui įvardijamas alkoholizmas, todėl apžvelkime, pirmiausiai jo įtaką nusikalstamam elgesiui.

2.1.1. Alkoholizmo įtaka psichikos ligonio deviantiniam elgesiui

Apibūdinant alkoholizmą pirmiausia reikia pabrėžti, kad ši anomalija turi neigiamą įtaką ne tik žmogaus elgesiui, bet ir jo psichikai. Visuotinai yra žinoma, kad ši liga veda į žmogaus degradaciją ir antividuomeninį elgesį. Su alkoholizmu bandoma kovoti ribojant jo prekybą nakties metu, ribojant amžiaus cenzą nuo kurio asmuo gali jį įsigyti, kuriamos įvairios gydomojo pobūdžio programos, kurios padės išsigydyti nuo šios ligos ir t.t. Alkoholizmas apibūdinamas kaip patologinis vartojimas alkoholinių gėrimų, kuomet nuo jo išsivysto psichinė ir fizinė priklausomybė ir sąlygoja abstinencijos sindromą nustojus vartoti alkoholį, o ilgai esant šiam ciklui atsiranda psichinė degradacija.

Rusų mokslininkas A. A. Žižilenko (A. A. Жижиленко, 1992) buvo kitos nuomonės nei žymus italų antropologas ir teismo psichiatras Č. Lombrozo ir prieštaravo pastarajam, jog tarp tam tikrų biologinių žmogaus ypatumų ir nusikalstamumo sąsajos nėra. Jis didelį dėmesį skirdavo analizuodamas nusikalstamumo ir alkoholizmo sąsajas ir teigė, jog nusikalstamumui turi įtakos alkoholizmas, kurį laikė psichikos anomalija.³⁶ Kaip matome, alkoholizmas visais laikais buvo neigiamas reiškinys,

³⁶Жижиленко А. А. Преступность и факторы.-Петербург, 1992. С.41-45.

kadangi jis neatsiejamas nuo neigiamo antivisuomeninio elgesio, sukeliančio problemas tiek pačiam alkoholizmu sergančiam asmeniui, tiek ir visuomenei.

Šio požiūrio šalininkė, rusų mokslininkė S. P. Pozdniakova (С.П. Позднякова, 1978), išskiria tris alkoholizmo kaip veiksnio vedančio į nusikalstamą elgesį stadijas, kurioms esant, keičiasi asmens elgesys ir su kiekviena stadija vis didėja tikimybė į asocialų elgesį.

Pirmoji stadija atsiranda dar neįpratus nuolat vartoti alkoholi, ji atsiranda nuo alkoholio vartojimo vis didesniais kiekiais, kuomet žmogui norisi vis stipresnio apsvaigimo.

Antroji stadija pasireiškia, kai asmuo vartoja svaigalus ilgesnį laiką, tuomet mažėja savikontrolė alkoholiui, individas tampa irzlus, pastebimas padidėjęs jautrumas. Atsiranda pyktis dėl nereikšmingų dalykų, stiprėja nepasitenkinimas lydimas vartojant garsias, piktas frazes, kyla noras aptarti patirtas per kitų nesąžiningumą skriaudas vartojant vis dažniau necenzūrinių žodžių. Jau esant šiai stadijai pastebimi psichikos nukrypimai, kurie pasireiškia žmogaus neramumu, įtarinėjimu, bijojimu dėl savo sveikatos, ilgesiu. Neretai pastebimos suicidinių minčių užuomazgos. Būtent jau antroje alkoholizmo stadijoje keičiasi ankstesni asmenybės bruožai ir atsiranda nauji. Sergantysis tampa emocionalesnis, pradeda kritikuoti kitus ir tuo pat metu didėja tolerancija alkoholiui. Mažėja sergančio moralės jausmas, elgesyje atsiranda etikos defektų. Ši būseną mažina sugebėjimą adaptuotis įprastose vietose ir tokiose situacijose kaip darbas, šeima, visuomenė.

Trečioje stadijoje išvardinti antroje stadijoje ydingi elgesio bruožai sustiprėja dar labiau. Sergantysis visiškai nustoja galvoti apie suvartotų svaigalų kiekius, jo pagrindinė užduotis - bet kokia kaina gauti alkoholio. Šioje stadijoje pasireiškia pykčio protrūkiai dėl bet kokios priežasties, individas yra įsitempęs ir tai skatina jo agresiją, prasideda degradacija.³⁷

Taigi apibendrinant, galima išskirti su alkoholiu susijusias problemas:

- socialinės problemos (smurto proveržiai ir agresyvumas);
- psichologinės problemos (depresija ir psichologinė priklausomybė).

Įvairių apklausų metu alkoholis prie priežasčių, kurios skatino nusikalstamą elgesį, buvo nurodomas pirmoje vietoje.³⁸

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, mūsų šalyje 2010 metais vienam gyventojui teko vidutiniškai 11,3 litro absoliutaus (100 proc.) alkoholio, o vienam 15 metų ir

³⁷Позднякова, С.П. Клиника, дифференциальная диагностика и судебно-психиатрическое значение алкогольных параноидов. – Москва, 1978. С. 159.

³⁸Beasley M. State responses to domestic violence: current status and needed improvements. Women law and development. Washington, 1996.

vyresniam gyventojui – 13,3 litro, tai atitinkamai 0,4 ir 0,5 litro daugiau nei 2009 metais.³⁹ Kitame šaltinyje teigiama, kad vienas iš 6 žmonių, turi problemų dėl alkoholio, 20 proc. ligonių turi sveikatos sutrikimų, kurie susijusį su alkoholiu. Klinikiniai duomenys rodo, jog beveik 50 proc. žmonių, kuriems diagnozuotas alkoholizmas, pastebimi ryškūs mąstymo bei atminties sutrikimai. Neurologiniai sutrikimai (negalėjimas pastovėti, rankų drebėjimas, rijimo sutrikimai, nervų funkcijos sutrikimai), psichiatriniai sutrikimai (silpnaprotystė, amnezija, depresija) taip pat būdingi. Alkoholizmas dažniau pastebimas ten, kur žema socioekonominė padėtis. Teigiama, kad net 6 proc. psichikos sutrikimų yra susiję su alkoholiu.⁴⁰ Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, 2009 m. 798 asmenys pirmą kartą kreipėsi į gydymo įstaigas dėl alkoholinės psichozės ir 1,1 tūkst. – dėl lėtinio alkoholizmo. Metų pabaigoje gydymo įstaigų įskaitoje buvo 55,3 tūkst. lėtiniu alkoholizmu sergančių asmenų.⁴¹

Moksliniais tyrimais įrodyta, kad alkoholio vartojimas pažeidžia centrinės nervų sistemos normalią veiklą, dėl to žmogus nekontroliuoja savo veiksmų, tampa agresyvus, negalvoja apie pasekmes, tampa nepagrįstai drąsus ir įvykdo nusikalstamas veikas.

Alkoholio įtaka nusikaltimams plačiai nagrinėjama rusų mokslininkų. Remiantis jų atliktais tyrimais, galima daryti išvadas, kad alkoholis įtakoja vystymąsi ir kitas psichines anomalijas, kurios taip pat skatina asmenį nusikalsti. Šios anomalijos pasireiškia psichopatijos formomis ir psichopatinio tipo charakterio bruožų formavimusi ir tai skatina tiriamuosius asmenis įvykdyti nusikalstamas veikas. Apibendrinant kriminologinių tyrimų išvadas apie apsvaigusiu asmenų nusikalstamų veikų padarymo priežastis pastebima, kad alkoholikų padaryti nusikaltimai dažniausiai susiję su sveikatos sutrikdymais, chuliganizmu ir smulkiomis vagystėmis. Įdomu yra tai, jog alkoholikų įvykdytų seksualinio pobūdžio nusikaltimų yra žymiai mažiau nei nusikaltimų susijusių su sveikatos sutrikdymais. Manytina, kad šį reiškinį galima paaiškinti tuo, jog seksualinio pobūdžio nusikaltimus dažniausiai padaro jauni vyrai, kurie dar nėra priėję tos ribos, kada asmuo tampa priklausomas nuo alkoholio ir priskiriamas į alkoholikų gretas. Analizuojant mokslininkų tyrimų rezultatus ir apžvelgiant nuteistų alkoholizmu sergančių individų asmenybes, pažymėtina, kad šie nusikaltėliai dažniausiai yra vyresnio amžiaus žmonės. Tas pats paminėtina ir apie nuteistuosius turinčius neįgalumą dėl galvos smegenų traumų. Tuo tarpu nuteistų oligorfenų, psichopatų ir neįgalių dėl nervų sistemos sutrikimų su jų amžiumi mažėja.

Nusikalstamumo priežasčių tyrinėtojai V. A. Gurjeva (B. A. Гурьева, 2002) ir V. J. Gindikin

³⁹ Statistikos departamento prie LR Vyriausybės informacija apie alkoholio vartojimą ir jo padarinius 2010 metais, <http://www.stat.gov.lt/lt/search/?query=alkoholis>; prisijungimo laikas: 2011-05-20.

⁴⁰ Plačiau žr. Bendrai apie alkoholizmą ir narkomaniją, <http://www.prevencija.lt/bendrai-apie-alkoholizma-ir-narkomanija/>; prisijungimo laikas: 2011-05-20.

⁴¹ Valstybinio psichikos sveikatos centras. Priklausomybės ligų statistika, http://www.vpsc.lt/senaversija/pl_statistika.htm; prisijungimo laikas: 2011-05-20.

(В. Я. Гиндикин, 2002) teigia, kad nepilnamečiams, kurie įvykdė nusikalstamas veikas, daugiausia buvo nustatomos tokios anomalijos, kaip psichopatija, oligofrenija ir alkoholizmas. Šie autoriai atkreipia dėmesį, kad įvykdžiusiems nusikaltimus neblaivumo būsenoje nepilnamečiams turi būti skiriamas ypatingas dėmesys, nes alkoholizmas jaunimo psichiką keičia ypač greitai, ko pasekoje atsiranda psichopatijos protrūčiai ir padidėja dirglumas aplinkai.⁴² Tokias pat išvadas galime susidaryti apžvelgus šių dienų turimus duomenis fiksuojančius nepilnamečių neblaivumo būsenoje daromų nusižengimų skaičių augimą. Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, kad alkoholis iš tiesų skatina nepilnamečius daryti nusikalstamas veikas. Tokias pat išvadas galima rasti prieš kelis dešimtmečius atliktuose mokslininkų tyrimuose. Jų teigimu, alkoholis ypač neigiamai paveikia nepilnamečių asmenybes. Autoriai tyrinėję alkoholio įtaką nepilnamečiams išskiria tokius nuo apsvaigimo neigiamus elgesio ypatumus kaip greitus pykčio protrūkius, irzlumą, dirglumą, pyktibiškumą, agresyvumą, dažnus nuotaikų svyravimus. Šios savybės yra bendros visiems alkoholizmu sergantiesiems nuteistiesiems ir dažnai minimos įvairių autorių. Štai, anot lenkų autoriaus L. Maciejewski (L. Maciejewski, 1980), alkoholizmu sergantiems tiriamiesiems asmenims, kurie įvykdė su kūno sužalojimais susijusius nusikaltimus, pastebimas padidėjęs irzlumas ir agresija. Šios savybės pastebėtos pas 95 proc. tiriamųjų, pas 75 proc. tiriamųjų pastebimas konfliktiškumas, pas 9 proc. sadizmas.⁴³ Minėto autoriaus atlikti tyrimai rodo, jog dažniausiai pastebima anomalija pas 18-23 metų amžiaus nuteistuosius yra psichopatija, o nuo 25 metų dažniausiai buvo randama tokia anomalija kaip chroninis alkoholizmas. Daugelis tiriamų nuteistųjų pradėjo vartoti alkoholį dar nesulaukę pilnametystės, jie pradėdavo „nusikaltėlio karjerą“ nuo chuliganizmo, plėšimo, vagystės ar lytinio nusikaltimo. Mokslinėje literatūroje sutinkama teiginių, jog alkoholizmas ir psichopatija papildo vienas kitą, o tai yra greitesnė asmenybės degradacija. Neretai sutinkama išvada, kad žmogus turintis psichikos sutrikimų turi mažesnę motyvaciją ir galimybes siekti žinių, todėl pasineria į alkoholizmą. Visgi pastaroji išvada kritikuotina, nes nors neįgalieji turi mažesnes galimybes realizuoti save nei „sveikieji“, tačiau tai nereiškia, kad tai skatina alkoholio vartojimą. Iš kitos pusės reikia sutikti, jog žmogaus psichikos liga jam esant neblaivumo būsenoje dar labiau paaštrėja ir jis tampa nevaldomas, linksta į amoralų elgesį. Jau anksčiau minėtas kriminologas pateikia įdomų faktą, jog dauguma nuteistųjų įvykdžiusių nusikaltimus neblaivumo būsenoje, turėjo psichikos sutrikimų. Jo teigimu, asmenys turintys psichikos sutrikimų dažniau piktnaudžiavo alkoholiu nei šios anomalijos neturintys

⁴²Гурьева В. А., Гиндикин В. Я. Раннее распознавание шизофрении. Высшая школа психологии. Москва, 2002. С. 99, 105-106.

⁴³Maciejewski L. Ocena poziomu agresji w zespole uzależnienia od alkoholu. Zagadnienia alkoholizmu z naruszoną psychiką i i mnych uzależnień. Warszawa, 1980, S. 133-135.

nuteistieji. Kitaip tariant, psichines anomalijas turintys nuteistieji asmenys dažniau vartojo alkoholį, o tai sustiprino jų antisuomeninio elgesio pasirinkimo motyvaciją. Tyrimo rezultatuose autorius pabrėžė, kad psichikos sutrikimų turintys nuteistieji nusikaltimus dažniausiai darydavo neblaivumo būsenoje. Tokiems nusikaltimams jie iš anksto nesiruošdavo, mintis įvykdyti teisei priešingą veiką kildavo staiga.⁴⁴ Tačiau tikslinga teigti, kad ne vien tik psichikos liga skatina vartoti alkoholį, bet ir alkoholis veda į psichikos normų nukrypimus. Antai, žmogui ilgą laiką vartojantį alkoholį gali sutrikti psichika, pasireikšti psichopatijos proveržių, o pastarieji gali įtakoti nusikalstamo elgesio atsiradimą. S. P. Pozdniakova, teigia, kad ne tik alkoholizmas turi įtakos nusikalstamumui, bet ir nusikalstamumas turi įtakos alkoholizmui.⁴⁵ Šio magistro baigiamojo darbo autoriaus nuomone tokia išvada yra teisingesnė, juo labiau šį teiginį taip pat galima pagrįsti jau anksčiau apžvelgtais mokslininkų tyrimais, kuriuose tvirtinama jog asmenys ilgą laiką vedantys antisuomeninį gyvenimo būdą ir darantys įvairaus pobūdžio nusikalstamas veikas, daugelyje atveju yra alkoholikai.

Darbo autoriaus nuomone reikia analizuoti ne tik psichikos būsenas, kurios turi įtaką nusikalstamam elgesiui, bet taip pat svarbu analizuoti rizikos faktorius, kurie turi įtakos psichikai ir gali privesti prie nusikalstamo elgesio. Vienas iš tokių rizikos faktorių yra šioje darbo dalyje apžvelgtas apsvaigimas nuo alkoholio ir dėl šios būsenos kylančios pasekmės. Iš pateiktų autorių tyrimų, galima susidaryti išvadas, kad alkoholis visgi turi įtakos asmens deviantiniam elgesiui, jis ypatingai neigiamai veikia asmenis turinčius psichikos sutrikimus ir skatina priešingą teisės normoms elgesį.

2.1.2. Psichopatijos įtaka nusikalstamam elgesiui

Sekanti, literatūroje pagal dažnumą minima anomalija yra psichopatija, kuri pagal savo aktualumą ir įtaką nusikalstamam elgesiui pastebima pas nusikaltimus padariusius asmenis. Atsižvelgiant į tai, šioje darbo dalyje bus aptartos psichopatijos apraiškos kaip galima sąlyga nusikalstamo elgesio, nusikaltimus padariusių psichopatų ypatybės bei psichopatinių bruožų turinčių asmenų padaromų nusikaltimų charakteristika.

Pirmiausiai tikslinga apžvelgti, kiek psichopatijos problema aktuali mūsų šalyje. Aptariant statistinius duomenis apie psichikos sutrikimus mūsų šalyje, susiduriama su tam tikromis problemomis. Lietuvoje registruojami tik apsilankymai pas psichikos sveikatos priežiūros specialistus, bet nėra fiksuojamas tikrasis tokių sutrikimų paplitimas. Tokiu būdu registruojami tik atvejai, kai asmuo dėl savo psichinių sutrikimų buvo gydomas stacionariai ar ambulatoriškai. Valstybinio psichikos sveikatos

⁴⁴Ten pat. P. 136.

⁴⁵Позднякова, С.П. Клиника, дифференциальная диагностика и судебно-психиатрическое значение алкогольных параноидов. – Москва, 1978. С. 159.

centro duomenimis mūsų šalyje nuo 2003 metų pastebimas turinčių psichikos sveikatos sutrikimų asmenų padaugėjimas. Pastaraisiais metais 100 000 gyventojų atiteko 2653,5 sergančių psichikos ligomis asmenų. Tuo tarpu 2009 metais šis skaičius siekė jau 2938,2. Pastebima, kad Lietuvoje sutrikusios psichikos asmenų skaičius nežymiai didėja, 2003 metais psichikos sutrikimų turėjo 160 467 asmenys, negalia dėl psichikos sutrikimų pripažinta 27 640 sergančiųjų, psichiatrijos ligoninėse gydyti 26 078 asmenys. Tuo tarpu 2009 metais Lietuvoje psichikos sutrikimų turėjo jau 164 990, psichikos neįgaliaisiais pripažinti 21052 asmenys, psichiatrijos ligoninėse gydyti 22967 pacientai.⁴⁶

2004 metais psichikos sveikatos centruose užregistruoti 92858 asmenys, turintys psichikos sutrikimų. Moterys sudarė 61,0 proc., vyrai 39,0 proc. 2005 metais psichikos sutrikimų turinčių asmenų buvo kiek mažiau 92466, be to, pakito procentinis vyrų ir moterų, turinčių psichikos sutrikimų santykis. Vyrų padaugėjo iki 43,0 proc. o moterų sumažėjo iki 57 proc. Miestuose asmenų, turinčių psichikos sutrikimų buvo 67,1 proc., tuo tarpu kaimuose tokių asmenų gyveno 32,9 proc. Tais pačiais metais vaikų turinčių psichikos sutrikimų buvo 6715. Bendras protinio atsilikimo atvejų skaičius buvo 2433. Psichologinės raidos sutrikimai stebėti 956 asmenims, tačiau jau 2005 metais šis skaičius padidėjo iki 1008. Bendras elgesio ir emocijų sutrikimų, prasidedančių vaikystėje ir paauglystėje, skaičius 2004 metais buvo 2909, o po metų jų registruota 2827.⁴⁷ Kaip matome, nors skaičiai kinta, bet psichikos sutrikimus turinčių asmenų mąstai išlieka dideli.

Psichikos sutrikimai dažniausiai neturi išorinių fizinių išskirtinimų. Juos turintys žmonės fiziškai nesiskiria nuo kitų visuomenės narių. Dažniausias psichikos sutrikimų palydovas yra keistas ir nesuprantamas sergančiojo elgesys, pasireiškiantis įvairiausiomis formomis ir būdais. Psichopatų asmenybes ir jų nusikalstamą elgesį nagrinėjusio autoriaus K. Valensa (K. Walensa, 1979) pastebėjimais, tarp visų tiriamųjų asmenų padariusių nusikaltimus, psichopatų buvo net 10 proc. Tyrimai rodo, kad šie nuteisti asmenys dažniausiai įvykdo sveikatos sutrikdymus, turtinius ir lytinius nusikaltimus. Psichopatų daugiausia buvo įvykdyta žmogžudysčių, chuliganizmų ir seksualinio pobūdžio nusikaltimų. Panašius nusikaltimus darydavo neįgalumą susijusį su galvos smegenų traumomis turintys nuteistieji. Jų dažniausiai padaryti nusikaltimai buvo žmogžudystės, plėšimai, chuliganizmas, ir vagystės. Tuo tarpu nuteistieji, turintys anomalijas susijusias su centrinės nervų sistemomis, dažniausiai darydavo chuliganizmus, plėšimus ir žmogžudystes.⁴⁸

⁴⁶Valstybinio psichikos centro duomenys, sergančių psichikos sutrikimais skaičius,

http://www.vpsc.lt/senaversija/IMAGES/psichikos_statistika/sergpsich.gif; prisijungimo laikas: 2011-06-12.

⁴⁷ Valstybinio psichikos centras. Psichikos sveikatos rodikliai, http://www.vpsc.lt/senaversija/doc_files/atasakaita%202004-2005m..doc; prisijungimo laikas: 2011-06-12.

⁴⁸Walensa K. Zaburzenia osobowości. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania. Kraków, 1979, S. 111-112.

Apibendrinant šio autoriaus pateikto tyrimo rezultatus, visiems tiriamiems psichopatams galima išskirti tokius bendrus bruožus, kaip padidėjusios nevaldomos emocijos, savikontrolės nebuvimas ir savęs kaip asmenybės silpnas suvokimas. Pas šios grupės tiriamuosius pastebimi nekontroliuojami emocijų protrūkiai į įvairias gyvenimiškas situacijas. Manytina, kad šie nukrypimai apsunkina sugebėjimą pritapti visuomenėje ir yra viena iš priežasčių dėl ko asmuo pasirenka deviantinį elgesį. Pažymėtina, kad šis autorius nusikalstamumo priežasčių ieško asmenybės sutrikimuose, jis bando susieti asmens deviantinį elgesį su turimais psichikos sutrikimais. Tokios išvados artimos antropologinio požiūrio šalininkams ir yra pasenusios. Nepaisant K. Valensa išvadų, reikia pažymėti, kad kiekvienas žmogus gimsta kaip individuali asmenybė. Vieni labiau aktyvūs už kitus, emocionalesni ar ramesni, todėl galima teigti, kad žmogų veikia ir biologinės galimybės. Tačiau biologinė prigimtis nedaro didelės įtakos visuomeniniam ar ant visuomeniniam žmogaus elgesiui. Iki šiol neaptikta tam tikrų fizinių struktūrų ar funkcijų, genų kombinacijų, kurios galėtų nulemti žmogaus socialinio elgesio kryptį ir parinkti elgesio formą.

Siekiant smulkiau išanalizuoti psichopatijos ir nusikalstamumo tiesioginį ryšį, praktinėje darbo dalyje svarbu apžvelgti, kokios psichopatijos apraiškos formos įtakojančios nusikalstamumą išskiriamos literatūroje. Šiuo klausimu daug pasisako rusų mokslininkas A. E. Ličko (A. E. Личко, 1979) veikale „Paauglių psichopatija“, kuris skirsto psichopatiją į kelias skirtingų formų apraiškas:

- sunkioji psichopatija. Šios psichopatijos formos ypatumas - tiriamųjų antisocialinis elgesys atsiranda dėl menkniekių arba be priežasties. Autoriaus teigimu, kontroliuoti šių žmonių elgesį ypač sunku;
- išreikštoji psichopatija. Ji charakterizuojama kaip neprognozuojamos būsenos, kurios dėl patirtų psichinių traumų yra ilgalaikės. Socialinė adaptacija būna nepilna ir nepastovi. Savęs vertinimo kriterijai ir sugebėjimai kritikuoti savo veiksmus labai skirtingi ir priklauso nuo ligos sunkumo;
- apribota psichopatija. Socialinė adaptacija yra nepastovi, žemesnė arba apribota. Esant nepastoviai adaptacijai, ligonis lengvai ir staiga gali pasidaryti neprognozuojamas. Žemesnė adaptacija pasireiškia tuo, jog asmuo blogiau mokosi ir nekokybiškai atlieka darbą nei leidžia jo galimybės. Atribota adaptacija pastebima pas tiriamuosius, kurie turi labai siaurą ratą juos dominančių dalykų ir gali būti tik nežymiai produktyvūs.

Pasak mokslininko, psichopatijos įtaka nusikalstamumui priklauso nuo psichopatijos sunkumo.⁴⁹ Panašiai šią anomaliją suskirstė ir tyrinėtoja A. Wojciechowska (A. Wojciechowska, 1989). Pasak jos, psichopatiją galima suskirstyti į :

- „užsiliepojanči“ psichopatija (staiga pasireiškianti psichopatijos forma);
- depresinė psichopatija (dažniausiai ilgalaikė, prislėgta būseną);
- isterinė psichopatija, (poreikis būti pripažintiems, pastebimas ypatingas įžulumas siekiant savo norų įgyvendinimo);
- paranoikų psichopatija (apsunkintas bendravimas, sunkumai adaptuojantis visuomenėje, išsigalvojimai nebūtų dalykų ir pan.);
- patologiškai užsidariusių savyje psichopatija;
- nepastovaus elgesio psichopatija (bevalių psichopatija).⁵⁰

Pasak šių minėtų autorių, deviantiniam elgesiui didelę įtaką turi pati anomalija. Sunku sutikti su šia išvada ir čia galima paminėti šių laikų autoriaus J. I. Gilinskij (Я. И. Гилинский, 2004) priešingą nuomonę, kurio teigimu svarbiu kriminogeniniu faktoriu lemiančiu žmogaus nusikalstamą elgesį yra nesutapimas jo poreikių su jam suteiktų galimybių įgyvendinti tuos poreikius.⁵¹ Iš tikrųjų žmogus, negalintis patenkinti savo poreikių, stengiasi kažką keisti gyvenime ir siekti tikslo taip, kaip jis sugeba. Dabar įsivaizduokime neįgalų asmenį, kuris vien dėl savo turimos anomalijos yra atstumiamas, o siekdamas geresnių sau sąlygų vis susidūria su įvairiomis tiek įstatyminėmis, tiek ir socialinėmis kliūtimis. Tokios pasekmės dėl visiomenės negalios nesupratingumo, gali būti labai įvairios. Jos gali nieko nesukelti, tačiau kitu atveju gali paskatinti anomalijas turinčio asmens deviantinį elgesį. Mokslininko teigimu, kuo prastesnė galimybė patenkinti ir užtikrinti žmonių poreikius, tuo didesnė tikimybė, kad jų elgesys taps deviantiniu ar net nusikalstamu.⁵² Iš tikrųjų, tai aktualia problema daugelyje pasaulio šalių, kurios stengiasi mažinti turtingųjų ir skurdžiai gyvenančių asmenų atskirtį, kad visi jaustųsi lygiaverčiais visuomenės nariais ir galėtų patenkinti savo poreikius. Kaip teigia aukščiau minėtas autorius, socialinė atskirtis ir nelygybė yra vienu iš deviacijos šaltinių, kurios gali būti teigiamos arba neigiamos. Teigiamos deviacijos tokiu atveju skatina žmogų tobulėti, o neigiamos skatina priešingą normai elgesį. Šio magistrinio darbo autoriaus nuomone, tokia socialinė atskirtis žmones turinčius psichikos sutrikimus veikia daugiau neigiamai negu teigiamai ir jų deviantinis elgesys artimesnis nusistovėjusiai normai priešingam elgesiui.

⁴⁹ Личко А. Е. Лодростковая психиатрия. Ленинград, 1979. С. 152.

⁵⁰ Wojciechowska A. Osobowość nieprawidłowa. Tom II. PWN. Warszawa, 1989, S. 123-125.

⁵¹ Гилинский Я.И. Девиантность, преступность, социальный контроль. Избранные статьи. СПб: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 199.

⁵² Ten pat. P. 199.

Anksčiau aptartų ir kitų autorių teigimu, dažniausiai pasitaikanti anomalija pas nusikalstamų grupuočių lyderius yra psichopatija. Prisiminus nuteistų psichopatų asmenybių bruožus, galima atsakyti į klausimą, kodėl lyderiai dažniausiai turi būtent šią anomaliją. Galima daryti prielaidą, kad būtent tokie psichopatomai būdingi bruožai kaip emocionalumas, padidėjęs iniciatyvumas, irzlumas, užsibrėžto tikslo siekimas bet kokia kaina ir yra priežastimi dėl ko jie dažniausiai užėmė lyderio vietas.

Taigi apibendrinant mokslininkų atliktų tyrimo rezultatus, galima išskirti tokius psichopatija sergančių nusikaltusių asmenų savybes:

- visi individualus asmenybės bruožai yra disharmonijoje;
- disharmonijos apraiškos įmanomos didesnės ar mažesnės, jos svyruoja, bet jos egzistuoja;
- pažeista žmogaus socialinė adaptacija visuomenėje.

Pritartina autorių nuomonei, kad aptikus tik vieną iš šių savybių, priskirti nusikaltėlių prie psichopatų grupės nebuvo pagrindo, nes dauguma tiriamųjų nusikaltėlių buvo pilnametystės nesulaukę asmenys. Tiriamajam būnant paaugliu asmenybė sparčiai keitėsi, formavosi charakterio bruožai, todėl prie nusikaltėlių - psichopatų buvo priskiriami tik tie nusikaltėliai, kuriems buvo 25 metai.

Manytina su šiuo amžiaus cenzo kriterijumi, įtakojančiu tiriamųjų priskyrimą prie nusikaltimus padariusių psichopatų grupės, reikia sutikti, nes paauglystėje asmuo yra nesubrendęs, neįgijęs suaugusio žmogaus vertybių ir supratimo, todėl dažnai besikeičiantis elgesys ir irzlumas nereiškia, kad asmuo turi psichikos anomalijų. Jei toks asmuo padaro nusikaltimą, jo priskirti prie nusikaltimus padariusių psichopatų grupės netikslinga. Ši išvada sutinkama ir šiuolaikinėje literatūroje. Antai, plačiai diskutuojama, kad nepilnametis negali valdyti savo veiksmų taip kaip suaugęs žmogus, negali gebėti suvokti savo kaip visuomenės nario elgesiui keliamus reikalavimus. Kaip pavyzdį galima paminėti Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas, kurios numato nepilnamečiams tam tikras lengvatas susijusias su bausmės skyrimu ir jų baudžiamąja atsakomybe. Auklėjamojo poveikio priemonės skiriamos tik pilnametystės nesulaukusiems asmenims, tačiau kai kurios iš jų išimtiniais atvejais gali būti skiriamos iki 21 metų asmenims. Kiekvienu atveju, kilus abejonėms dėl tokio asmens socialinio subrendimo laipsnio, teismas gali iki 21 metų asmenį priliginti nepilnamečiui.

Nesiejant pačio psichikos sutrikimo su nusikaltimo priežastimi, reikia sutikti, kad nuolatinės nesėkmės, aplinkinių neigiama reakcija dėl žmogaus turimų psichikos sutrikimų, pasmerkimas bei atstumimas skatina žemą savęs vertinimą. Žemas savęs vertinimas palaiapsniui padeda įsisavinti negatyvius elgesio modelius, tuo pačiu darant pakitimus vertybių sistemoje. Visa ši veiksmų grandinė gali privesti prie antisocialinio ar net nusikalstamo elgesio.

2.1.3. Nuteistų neįgaliųjų su galvos smegenų traumomis charakteristika

Kriminologų teigimu, tyrinėjant nusikaltėlių, kurie yra pripažinti neįgaliais dėl galvos smegenų traumų nusikaltimų specifiką, pastebima, jog šiai grupei asmenų būdinga tai, kad jie sudirgę, lengvai atsiranda nerimas ir nepasitikėjimas, taip pat neretai sutinkama ypatybė kaip lengvabūdiškumas, dažni atvejai, kai sutrinka intelektas ir yra atminties pablogėjimas, todėl kai kurie mokslininkai daro prielaidas, kad visos šios savybės gali turėti įtakos deviantiniam elgesiui.

Psichiatrijos mokslo šaltiniuose teigiama, kad žmonės turintys galvos smegenų traumas dažnai skundžiasi galvos skausmais ir galvos svaigimu, išsiblaškimu, jiems sunku susikaupti ir išlaikyti dėmesį. Šiems žmonėms būdingi staigūs nuotaikų svyravimai ir isterijos priepuoliai. Esant blogai nuotakai šie žmonės dažnai yra piktybiški, o esant pakiliai nuotakai dažniausiai linkę kvailioti. Yra nuomonių, kad alkoholis ypatingai pablogina jų elgesį ir savikontrolę. Tokie pat teiginiai sutinkami ir kriminologų atliktuose tyrimuose. Analizuojant nusikaltimų priežastis, visų pirma pabrėžiama, kad žmonės turintys galvos smegenų traumas nusikalstamas veikas dažnai įvykdydavo apsvaigimo būsenoje. Apklausų metu nustatyta, kad neįgalieji skųsdavosi sunkumu adaptuotis visuomenėje, nemaža jų dalis turėjo antividuomeninių interesų, nepakeldavo fizinio ir psichologinio krūvio. Štai kaip pažymi kriminologas B. Cholistas (B. Cholyst, 1980), šioje grupėje esantiems tiriamiesiems asmenims labiau ir greičiau formuojasi patologinis potraukis alkoholiui, o tai pagilina jų ligos sunkumą ir tokios būsenos pasekmė nusikalstamo pobūdžio elgesys.⁵³ Šis autorius bando turimą asmens patologiją susieti su deviantinio elgesio priežastimi. Kriminologo teigimu, elgesys - tai prigimties ir patirties rezultatas ir, pasak jo, atlikas tyrimas patvirtina šį teiginį. Jo teigimu, kai kurie žmonės dėl turimos patologijos yra tarsi užtaisytas ginklas, ir reikia labai nedaug, kad jie „iššautų“. Tikslinga paanalizuoti, kas veikia tokį elgesį, kitaip tariant, tą užtaisytąjį ginklą, apie kurį kalba šis mokslininkas. Jis teigia, kad pirmiausia agresyvų elgesį lemia biologiniai faktoriai. Kiekvienas žmogus į pasaulį atsineša savo, tik jam būdingą genetinę sistemą, kuri savo ruožtu sukuria mūsų individualią nervų sistemą, kurioje vyksta sudėtingi elektrocheminiai procesai. Pasak autoriaus, deviantinis elgesys gali būti genetiškai paveldimas. Šios orientacijos mokslininkai linkę vartoti tokius terminus, kaip „asmuo, gimęs nusikaltėliu“, tačiau norint įrodyti, kad deviantinis elgesys yra biologiškai paveldimas, reikia aiškiai nustatyti, kad smegenų ląstelės ar centrinė nervų sistema yra paveldima. Iki šiol tai nėra įrodyta. Peržengiantis, visuotinai priimtas elgesio normas, elgesys negali būti paveldimas ir dėl tos priežasties, kad nepaveldimos ir socialinės normos, kurios yra tiesiogiai susijusios su šiuo elgesiu.

⁵³Cholyst B. Kryminologia: Aktualne problemy. Warszawa. 1980. S.130.

Tyrinėtojo S. A. Terosian (С.А. Теросян, 1967) atliktų tyrimų analizė rodo, kad seksualinio pobūdžio nusikaltimus daugiausiai padarė nuteistieji, kurie dėl savo neįgalumo priskiriami prie grupės turėjusių įvairias galvos traumas, jų buvo net 56,1 proc. 27 proc. seksualinio pobūdžio nusikaltimų padarė neįgalieji, kurie priklauso „psichopatų“ grupei. 6,0 proc. to paties pobūdžio nusikaltimų padarė alkoholikai, 1,1 proc. neįgalieji turintys epilepsiją ir tik 0,1 proc. padaryti nusikaltimai nuteistųjų, kurie buvo narkomanais.⁵⁴ Iš šių duomenų matome, kad daugiausiai nusikaltimus padariusių asmenų turi galvos smegenų traumas. Mažiausiai, iš visų grupių turinčių anomalijas, nusikaltimų padarė narkomanai ir alkoholikai.

Štai 2010 metais Lenkijoje atlikti tyrimai prieštaringi minėtų, 1967 metų atliktų, tyrimų duomenims. Autoriaus A. Mazur išskirta nusikalstamumo problema yra ta, kad vis daugiau nusikaltimus padarę asmenys yra arba apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų, arba vartojantys narkotines medžiagas.⁵⁵ Maža to, tyrimais nustatyta, kad vartojantys narkotines medžiagas asmenys daro pakartotinius nusikaltimus, taip tapdami recidyvistais. Autorių teigimu, dažniausiai narkomanai daro pakartotines vagystes ir plėšimus. Apibūdinant alkoholikų padarytus nusikaltimus, pabrėžiama, kad daugiausia jų padaryta „buitinėmis“ sąlygomis, tai reiškia daugiausia nusikaltimų buvo padaryta išgertuvių metu prieš pažįstamus asmenis ir jų turtą. Tuo tarpu narkomanija sergančių nusikaltėlių motyvai buvo kiek kitokie, daugiausia jie įvykdė nusikaltimų dėl turtinio pobūdžio motyvų.⁵⁶

Reikia pažymėti, kad šis lenkų tyrimas buvo gautas daugiausiai apklausos metu, todėl tiriamųjų realūs motyvai dėl ko jie įvykdė nusikaltimus ir kas juos paskatino nusikalsti, gali skirtis nuo duomenų pateiktų kitų autorių, tačiau visi tyrimai rodo, vieną neginčijamą faktą, jog narkomanų nusikaltimų kaip ir nusikaltimų dėl patologinio apsvaigimo nuo alkoholio, tik daugėja.

Kiekvienas žmogus yra individualus ir nepakartojamas, todėl ir kiekviena nusikaltimo priežastis yra individuali. Galvos smegenų traumas neturi įtakos nusikalstamam elgesiui, jos tik sudaro kliūtis adaptuotis tarp „sveikųjų“ visuomenės narių. Neretai tokias kliūtis sudaro ir pati „sveikųjų visuomenė“.

2.1.4. Nuteistų neįgaliųjų su oligofrenijos anomalija charakteristika

Atliekant asmenų įvykdžiusių nusikalstamas veikas, kurie turi neįgalumą dėl oligofrenijos asmenybės ypatybių, analizę, tikslinga prisiminti, kad oligofrenija tai silpnaprotystė. Ji pasireiškia

⁵⁴Теросян С.А. Сексуальные дисфункции при органических заболеваниях нервной системы. Актуальные вопросы сексопатологии. Москва. 1967.С. 301.

⁵⁵Mazur A. Alkoholizm jako czynnik kryminogeny. Materiały – XXXVI Zjazd Naukowy PTP. tom II. PTP. Łódź, 2010. S. 101-103.

⁵⁶Bogdanowicz E., Hajdukiewicz D. Zespół uzależnienia alkoholowego. Wrocław. 2001, S. 25-27, 359-362.

nepilnai išsivysčiusiu protu ir intelekto defektais, kurie atsiranda dėl pažeistų galvos smegenų ankstyvo protinio vystymosi etape arba ši anomalija tiesiog paveldėta.

Pasak daugelio rusų mokslininkų, oligofrenija sergančių asmenų skaičiai turi įtakos kriminogeniškumui ir yra tiek kriminologinė, tiek medicininė problema.

Rusų kriminologai J. M. Antonian (Ю.М. Антонян, 1998) ir S. V. Borodin (С.В. Бородин, 1998) knygoje „Nusikalstamumas ir psichinės anomalijos“ pabrėžia, kad oligofrenai dvigubai dažniau daro seksualinio pobūdžio nusikaltimus nei žmogžudystes, vagystes, plėšimus. Taip pat daug oligofrenų nustatyta tarp nusikaltimus darančių iš chuliganiškų paskatų.⁵⁷ Manytina, kad priežastimi dėl kurios oligofrenija sergantys nuteistieji darydavo daugiausiai seksualinio pobūdžio nusikaltimus, yra jų nepilnavertis gyvenimas. Protiškai atsilikusiems sunku perprasti nustatytas socialines normas ir tokiam asmeniui sunku susirasti sekso partnerį dėl ko jis ir imasi prievartos.

Aptariant oligofrenų asmenybių ypatumus, galima atsakyti į klausimą, kodėl nemažai jų įvykdytų nusikaltimų atitenka su chuliganizmu susijusių nusikaltimų grupei. Oligofrenai sergantys debilizmu pasižymi silpna sąvikoje, nepakankamu savo veiksmų apgalvojimu ir impulsyviu elgesiu. Įsivaizduojant pas žmogų visas šias savybes galima daryti prielaidą, jog tokį žmogų nesudėtinga įtraukti į nusikaltimus iš chuliganiškų paskatų.

Pagal ligos sunkumą galima išskirti tris šios ligos atmainas, tarp kurių mažiausiai įtakos savęs suvokimui ir savikontrolei turi debilizmas. Reikia pažymėti, kad šiame darbe autorių domina tik pastaroji, pati lengviausia oligofrenijos rūšis, kadangi nuteisti žmogų, sergantį kitomis oligofrenijos atmainomis, negalima, nes jis pripažįstamas nepakaltinamu.

Mokslininkas T. Radecki (T. Radecki, 1989) teigia, kad debilizmas, kitaip sakant lengvas protinis atsilikimas, palyginus su kitomis oligofrenijos atmainomis, sutinkamas dažniausiai. Jis užima 80 proc. visų oligofrenijos formų. Autoriaus pateiktuose atliktų tyrimų analizėse galima išskirti nuteistų debilizmu sergančių asmenų tokias ypatybes, kaip primityvus mąstymas, primityvi kalbėsena, kūrybiškumo stoka, stipriai apriboti interesai ir domėjimasis įvairiais dalykais (moksliniais, meniniais ir kitais), psichopatijos protrūkiai, susinervinimas ir savikontrolės praradimas dėl menkaverčių dalykų. Minėtas autorius daro išvadas, kad jų socialinė adaptacija nepilna ir nepastovi ir tai tampa deviantinio elgesio priežastimi.⁵⁸ Autoriaus išskirtos, bendros visiems nuteistiesiems savybės dar neįrodo, kad būtent dėl jų egzistavimo neįgalieji įvykdė nusikaltimus. Juk tam tikra žmonių grupė gali turėti kažkokias tik jiems būdingas charakterio savybes ar anomalijas, bet tai visiškai nereiškia, kad būtinai visi šios grupės nariai padarys nusikaltimus. Priešingai, tokios savybės kaip hiperaktyvumas vienu

⁵⁷ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии. Москва. 1998. С. 95-99.

⁵⁸ Radecki T. Wpływ stanów nuruszonej psychiki na przestępczość. tom I. PWN. Warszawa, 1989, 163-171.

atveju vienam tiriamajam gali būti kaip neigiamas veiksnys, skatinantis pasirinkti nusikalstamą elgesį, o kitam turinčiam šią savybę gali net padėti siekti užsibrėžtų tikslų ir būti naudingam visuomenėje.

Jeigu turintis debilizmo formą neįgalusis asmuo neturi pykčio priepuolių, nepraranda savikontrolės, nėra neurologinių defektų, tai jis gali įgyti profesiją, sukurti šeimą ir savarankiškai gyventi. Tačiau minėto kriminologo J. M. Antonian tyrimų duomenimis, pastebima tai, jog didelė dalis neįgaliųjų nusikaltėlių sergančių oligofrenija debilizmo formoje yra benamiai. Taip pat ši anomalija jo tyrimuose dažnai nustatoma asmenims nuteistiems už lytinio pobūdžio nusikaltimus. Analizuodamas jų asmenybes, minėtas autorius teigia, kad tokie debilizmo forma sergantys oligofrenai nesunkiai įtraukiami į nusikalstamas veikas. Dažnai nusikaltimuose jie užimdavo vykdytojo funkcijas. Tokius nusikaltėlius ypač sunku atvesti į doros kelią, nes vien faktas, jog jie nepilno proto apsunkina visą jų prevenciją. Tačiau vien ši anomalija nėra priežastis, kad ja sergantysis nusikals, pasak autoriaus, tam turi reikšmės ir oligofreną supanti aplinka.⁵⁹

Taigi analizuojant minėtų autorių teiginius, pastebima, kad jie nusikalstamumo sąsajas sieja ir su supančia tiriamojo asmens socialine aplinka. Deviantinis elgesys parodo asmenybės socializacijos ypatumus, socialinius bei psichologinius veiksnius, kurie apibūdina asmenybės struktūrą, pripažintas elgesio normas, vertybių sistemą, individualius asmenybės bruožus ir savybes. Iš to seka išvada, kad deviantai nėra kitokie, kad jie nesiskiria nuo „normalių“ žmonių. Žmonės nuolat tarpusavyje sąveikauja, jų veikla priklauso nuo aplinkinių. Dėl šios priežasties žmogaus elgesys negali būti paaiškinamas vien jo asmeninių bruožų ir nukrypimų sąvokomis. Šio magistrinio darbo autoriaus nuomone, deviacija priklauso nuo asmeninės ir socialinės kontrolės, kurioms susilpnėjus individui padidėja tikimybė pasirinkti antisuomeninį elgesį. Deviacija yra susijusi su visuomeninėmis sąlygomis, kurios neretai būna nenormalios arba pataloginės, todėl pati oligofrenija negali būti nusikalstamo elgesio priežastimi.

2.1.5. Nuteistų asmenų su epilepsija kriminologinė charakteristika

Epilepsijos ir nusikalstamumo sąsajų pirmas pradėjo ieškoti mokslininkas Č. Lombrozo. Jis rašė, jog „apsigimęs“ nusikaltėlis yra žmogus nenormalus, tačiau ne beprotis. Jis šiam „apsigimusiam“ nusikaltėliui suteikė ypatingą savybę – epilepsiją. Pasak mokslininko, apsigimęs nusikaltėlis yra nekas kitas kaip epilepsikas.⁶⁰

Trumpai apžvelgiant šią pas nuteistus neįgaliuosius pasitaikančią anomaliją, galima priminti, kad epilepsija - tai nervinis, psichinis susirgimas, kuris lydimas priepuolių. Pas tokį asmenį pastebimas

⁵⁹ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии.-Москва. 1998. С. 39-43.

⁶⁰ J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius. 1994. P.22-23.

susiformavęs mąstymo ir charakterio defektas. Šie nukrypimai gali būti vos pastebimi, tačiau pasitaiko atvejų, kad dėl epilepsijos sunkumo susirgimo formos ji gali pasireikšti ir kaip silpnaprotystė.

Jau minėtas rusų mokslininkas J. M. Antonian pateikia tokius epilepsija sergančių nusikaltėlių asmenybės bruožus:

- siauras interesų ratas;
- staigūs pykčio protrūkiai, dėl kurių tiriamiesiems asmenims sunku susivaldyti;
- būdingas pykčio ir nuoskaudų kaupimas iki emocijų „sprogimo“, kuomet pasireiškia negailestingumas;
- smulkmeniškumas;
- jie ilgai prisimena jiems padarytą nuoskaudą;
- atlikdami darbą linkę sustoti ties smulkmeniškais nereikšmingais dalykais;
- sunkiai atskiria svarbesnius dalykus nuo nesvarbių.

Pasak autoriaus, visi šie bruožai turi įtakos, jog epilepsija sergantis asmuo yra neįgalusis nusikaltėlis. Jis sunkiai adaptuojasi visuomenėje, jam sunku perprasti elgesio ir moralės normas, dar sunkiau jų laikytis. Jie blogai orientuojasi naujose situacijose, todėl neretai neadekvačiai į jas reaguoja.⁶¹ Toks požiūris kritikuotinas, nes juk jei žmogus turi visus šiuos bruožus, tai visiškai nereiškia, kad jis būtinai nusikals. To pačio autoriaus tyrimo duomenimis, epilepsija ir šizofrenija sergančių asmenų padarytų nusikaltimų nebuvo daug, tačiau daugiausia jie buvo bausti už chuliganizmą.⁶²

Pirmieji socialinės patologijos teoretikai laikėsi nuomonės, kad nukrypęs nuo normos elgesys yra paskatas nenormalių individo savybių. Jie prie deviantinio elgesio priežasčių priskirdavo žmogaus tokius nukrypimus, kaip įvairūs protiniai atsilikimai ir fiziniai trūkumai. Su tokiu požiūriu sunku sutikti ir, šio darbo autoriaus nuomone, deviantinis elgesys atsiranda veikiau supančios aplinkos, socialinių situacijų ir įvairių socialinių sistemų pasekoje. Šio magistro baigiamojo darbo autoriaus nuomone teisingas išvadas apie nukrypusio nuo normos elgesio priežastis daro mokslininkai tyrinėjantys ne pačias nusikaltusio žmogaus psichines ir fizines savybes, o sąlygas, kuriame vystėsi ši asmenybė. Štai deviantinio elgesio priežastis ir jo atsiradimą plačiai tyrinėjęs J. I. Gilinskij (Я. И. Гилинский, 2004) teigia, kad deviantinis elgesys vystosi esant nepakankamai išsivysčiusiai kultūrai, išsilavinimui, esant ekonominiam nuosmukiui, korupcijai, krizei, mažumai tampant turtingais tuopat metu nuskurdinant

⁶¹ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии. Москва. 1998. С. 29-30.

⁶²Тен пат. Р. 33.

dydžiąją dalį žmonių.⁶³ Šio požiūrio teisingumą galima pagrįsti ir tuo, kad įvairiais žmonijos laikotarpiais buvo stebimas nusikalstamumo lygis, kuris keitėsi priklausomai nuo ekonominio pakylimo ir nuosmukio, užtikrinant ir griežtai kontroliuojant konstitucines žmonių teises, suteikiant galimybes ir paramas socialiai pažeidžiamiems asmenims ir t.t.

Iš pateiktų, kriminologo J. M. Antonian, išvadų apie šizofreniją, galima pažymėti, kad ši anomalija pas nusikaltėlius pasitaiko gana retai. Manytina, kad viena iš priežasčių yra ta, jog su tokia negalia neįgalieji pripažįstami nepakaltinamais ir tokiu atveju jie tyrimuose nedalyvavo. Tačiau pasitaiko atvejų, kai jų padaryti nusikaltimai buvo įvykdyti sąmoningai, suvokiant daromos veikos pavojingumą. Poreikis tirti asmenų linkusių nusikalsti psichikos būsenas matomas ir mūsų kaimyninėje šalyje. Baltarusijoje atlikti tyrimo duomenys pakartoja anksčiau kitų kriminologų teiginius, kad asmenys sergantys psichikos ligomis yra rizikos grupėje ir tokia žmonių grupė gali dažniau padaryti nusikaltimus nei sveiko proto žmogus.⁶⁴

Apibendrinimui pažymėtina, kad nusikalstamumas psichinių ligonių yra žymiai mažesnis nei sveikų žmonių, bet kaip parodė Baltarusijos tyrimas, šizofrenija sergančių psichinių ligonių nusikalstamumas yra daug didesnis nei kitų psichinių ligonių. Visgi manytina, jeigu nusikaltėlis turi vienokią ar kitokią anomaliją, tai jo padarytas nusikaltimas nėra vien tik šios jo ligos pasekmė. Galima daryti tik prielaidą, jog psichikos sutrikimas galbūt turėjo įtakos nusikaltimo padarymui. Tokią pačią nuomonę išreikia ir rusų autorius L.L. Rochlin (Л. Л. Рохлин, 1970), kuris pabrėžia, jog svarbiausi ypatumai slepiasi asmenybėje ir tik ją analizuojant galima suprasti dėl ko įvyko nusikaltimas. Vien anomalijos susieti su asocialiu elgesiu negalima, nes kiekviena asmenybė yra skirtinga ir prielaida, jog psichikos sutrikimas patologiškai pakeis asmenybę, temperamentą, charakterį, apribos interesus, pakeis požiūrį į vertybes, žmones, pakeis moralines ir etines vertybes, yra abejotina.⁶⁵

Kriminologas J. M. Antonian, teigia, kad norint suprasti, kas paskatino psichikos anomalijas turintį asmenį nusikalsti, reikia tyrinėti psichines to žmogaus individualias savybes, kurios buvo pažeistos ir iškreiptos psichikos anomalijų.⁶⁶ Iš tikrųjų, individualios savybės gali parodyti žmogaus požiūrį į tam tikrus dalykus, jo vertybes, sugebėjimus, polinkį ir kitus svarbius faktorius, kurie gali lemti nusikalstamo elgesio pasirinkimą.

⁶³ Гишинский Я.И. Девиантность, преступность, социальный контроль. Избранные статьи. СПб: Юрид. центр Пресс, 2004. С.186.

⁶⁴Plačiau žr. <http://sudmed.mogilev.by/kriminoghiennost-lits-stradaiushchikh-shizofreniiei.html>; prisijungimo laikas: 2012-05-02.

⁶⁵Рохлин Л. Л. Проблемы личности в психиатрическом аспекте.- Москва. 1970. С. 188-189.

⁶⁶Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии. Москва. 1998. С. 40-41.

Auksčiau autorių aptartuose tyrimuose konstatuojama, kad psichikos anomalijos, taip pat ir sutrikimai dėl epilepsijos daro didelę įtaką tokiems nusikaltimams, kaip nusikaltimai prieš asmenį, chuliganizmui, seksualinio pobūdžio nusikaltimams, tačiau sunku įsivaizduoti, kad tokios anomalijos gali paskatinti įvykdyti ekonominius nusikaltimus, sukčiavimus ir t.t. Vadinasi, jeigu anomalija neturi įtakos tokiems nusikaltimams kaip ekonominiai, tai ji neturi įtakos ir kitokio pobūdžio nusikaltimams, nes jei anomalija turi įtakos nusikaltimams, tai psichiniai ligoniai darytų bet kokius nusikaltimus, o kaip jau buvo minėta, tam tikros atskiros tiriamųjų grupės darydavo tik tam tikros rūšies nusikaltimus. Tai reiškia, kad priežasčių nusikalstamo elgesio reikia ieškoti giliau jų asmenybėse ir supančioje aplinkoje. Pavyzdžiui, šizofrenija sergantis asmuo linkęs daryti seksualinio pobūdžio nusikaltimus, bet jis nepadaro vagysčių. Ką tai sako? Juk, jei anomalija turi įtakos nusikaltimui, tai jam būtų nesvarbu, kokį nusikaltimą padaryti. Vadinasi, tokio asmens nusikaltimo elgesio priežasčių reikia ieškoti jo asmenybėje ir aplinkoje. Antai, minėtą sutrikimą turintis neįgalusis padaro išžaginimą. Darytina prielaida, kad tai paskatino jį padaryti negalėjimas turėti normalių lytinių santykių ir tai nėra vien anomalijos kaltė, o tik sąlyga. Iš viso to seka išvada, kad vien tik epilepsijos kaip ligos turėjimas, visiškai neįtakoja, jog jas turintis asmuo būtinai įvykdys nusikaltimą. Žmogaus, turinčio šią psichinę anomaliją, nusikalstami veiksmai yra tik kaip vienas iš daugelio jo pasirinktų elgesio variantų, kuriuos daug dažniau renkasi tokios anomalijos neturintys nusikaltėliai. Tai reiškia, kad teiginys, jog žmogus su psichikos nukrypimais padarys nusikaltimą, yra tik tikimybė, o ne taisyklė. Todėl tikslinga daryti išvadą, kad jeigu žmogus turi šią psichinę anomaliją, tai vien jos turėjimas įtakos asmens kriminogeniškumui neturi.

2.1.6. Socialinės sąlygos kaip galima neįgalaus nuteistojo nusikalstamo elgesio priežastis

Pritariama tų autorių nuomonei, kurie teigia, kad žmogaus doroviniame gyvenime didelį vaidmenį atlieka to žmogaus gyvenimo kokybė ir jam suteiktos galimybės. Psichiatrijos mokslo duomenimis, socialinės sąlygos turi didelę įtaką žmonių psichikai. Literatūroje yra nuomonių, jog asmuo įgyja psichines anomalijas dėl dviejų viena kitą papildančių sąlygų, tai yra dėl paveldėjimo ir jo supančioje aplinkoje esančių negatyvių socialinių sąlygų, kurios dažnai ir būna nusikalstamo elgesio pasirinkimo priežastimi. M. Gustaitienės (M. Gustaitienė, 2005) teigimu, skurdas yra bene svarbiausia psichikos sutrikimų priežastis.⁶⁷ Teigiama, kad bloga finansinė padėtis gimdo neviltį, pažeminimą, pyktį, skurde gyvenantys asmenys nepajėgia mylėti, gerbti nei savęs, nei tuo labiau aplinkinių. Nuo senų laikų mokslininkai siekė rasti ryšį tarp socialinių veiksnių ir psichikos sutrikimų. Pagrindinės tokių tyrimų prielaidos teigia, jog tikimybė susidurti su psichikos sutrikimais ir problemomis didėja

⁶⁷ Gustaitienė M. Smurto prieš moteris priežastys ir prevencija. Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2005. P.113

mažėjant socioekonominiam žmogaus statusui. Tyrimais, atliktais remiantis šia teorine perspektyva, akcentuojama socialinių veiksnių įtaka psichikos sutrikimams. Antai, buvo nustatyta, kad šizofrenija dažniau suserga vargingųjų miesto rajonų gyventojai. Manoma, kad taip nutinka dėl bendruomeninių ryšių stygiaus ir aukšto socialinės izoliacijos lygio.

Mokslinėje literatūroje yra nuomonių, kad psichikos sutrikimo eigai didelę įtaką daro šeima.⁶⁸ Iš tiesų, visuomenėje susiformavo nuomonė, jog supanti aplinka turi didelę reikšmę žmogaus psichikai ir jos pakeitimas veikia psichinio vystymosi tėkmę. Kaip pavyzdį galima paminėti, kad anksčiau išvardintų mokslininkų teigimu, šeimoje, kurioje gyvena psichinių sutrikimų turintis asmuo neigiamai veikia kitus šeimos narius ir tokiose šeimose psichopatijos protrūkio tikimybė (nesiekianti patologijos ribų) yra didesnė nei paprastoje, visų sveikų, šeimos narių šeimoje. Psichiatrų teigimu, šeimose, kuriuose yra psichikos anomalijas turinčių asmenų, dažnai vyrauja psichopatinio tipo charakterio bruožų formavimasis ir pas kitus, sveikus šeimos narius.

Panaši nuomonė išreiškiama ir autoriaus J. I. Polišuk (Ю.И. Полищук, 1970). Jo atlikti tyrimai rodo, jog nusikaltėlių su psichikos anomalijomis kilusių iš teigiamai vertinamų šeimų yra 14,3 proc., nuo visų tyrime dalyvavusių psichinių sutrikimų turinčių nuteistųjų. Autorius nurodo, kad kilusių iš neigiamai vertinamų šeimų buvo 40,5 proc., 35,7 proc. iš taip vadinamų neutralių šeimų. Tuo tarpu 3 proc. nuteistų psichinių anomalijų turinčių asmenų šeimos niekada neturėjo. Šio tyrimo duomenimis, tiriamieji neigiamą savo šeimos aplinką apibūdino dėl joje nuolatinio kitų šeimos narių girtuokliavimo, barnių, konfliktų sprendimo jėgos būdu, smurtavimo, dėl netinkamo savo tėvų elgesio su savo vaikais ir tėvų daromų nusikaltimų.⁶⁹ Šeima užima svarbiausią vietą ugdant ir socializuojant asmenybę. Joje vaikas tenkina pagrindinius bendravimo poreikius, čia bręsta ir realizuojasi visi jo pagrindiniai sumanymai ir planai. Todėl šeimos vaidmens svarba formuojantis asmenybei neabejotina. Besiformuojančios asmenybės elgesys daugiausiai priklauso nuo socializacijos proceso sėkmės. Tų mokslininkų požiūris, kad psichikos sutrikimams turi įtakos socialinis individo gyvenimas ir jį supančios aplinkos sąlygos, kritikuojamas dėl kelių priežasčių. Pasak V. Malecki (W. Malecki, 1969), visų pirma taip yra todėl, kad nekvestionuojama psichikos sutrikimų samprata ir apibrėžties objektyvumas.⁷⁰ Kritikuojamas šis požiūris ir dėl to, kad tokiais tyrimais siekiama nustatyti ne tik pačių sutrikimų paplitimą ir pasiskirstymą, bet ir juos lemiančias socialines priežastis. Atliekant tokio

⁶⁸Malecki W. Znamienna właściwość zabójstw. Świat Problemów. Wrocław, 1969. S. 12-13.

⁶⁹Полищук Ю.И. О методологическом и научно-методическом значении принципа единства человеческого организма и среды в психиатрии. Методологические вопросы психиатрии. Москва.1970.С.66-67.

⁷⁰Ten pat.P 56-57.

pobūdžio tyrimus, nustatoma, kad psichikai dažniausiai turi įtakos socialinė aplinka⁷¹. Manytina, kad tokį rezultatą galima paaiškinti tuo, jog psichikos sutrikimus turintys tiriamieji dažniausiai turi labai ribotas socialines pažiūras. Teigiama šeimos įtaka ir svarba formuojantis asmenybei pateikiama sekančio tyrimo rezultatuose. Kalbant apie psichikos nukrypimus, turinčius nusikaltėlius, pažymima, jog 10,9 proc. nuo visų tiriamųjų, kilo iš teigiamai vertinamų šeimų, o iš neigiamai vertinamų šeimų jų buvo net 43,7 proc. Iš neutralių šeimų t.y. kurių negalima priskirti nei teigiamai vertinamoms, nei neigiamai vertinamoms, tokių nusikaltėlių buvo 37,0 proc. Oligorfenija debilizmo atmaina sergančių nusikaltėlių kilusių iš teigiamai vertinamų šeimų skaičiuota 6,5 proc., iš neigiamai vertinamų šeimų 64,5 proc. ir 22,6 proc. nusikaltėlių kilusių iš neutralių šeimų. Alkoholizmu sergančių, nusikaltimus padariusių asmenų, kilusių iš teigiamai vertinamų šeimų suskaičiuota 15,5 proc., iš neigiamai vertinamų šeimų 38,4 proc., iš neutralių šeimų 31,3 proc. Nusikaltėlių, turinčių centrinės nervų sistemos sutrikimų, kilusių iš teigiamai vertinamų šeimų buvo 6,1 proc., iš neigiamai vertinamų šeimų 27,3 proc., iš neutralių šeimų 54,5 proc. Daugumos neįgalių tiriamųjų dar iki pilnametystės vartodavo alkoholinius gėrimus, tokių vaikų buvo net trečdalis.⁷²

Iš pateiktų tyrimo rezultatų darytina išvada, jog dauguma nusikaltėlių su psichikos sutrikimais buvo kilę ir auklėjami neigiamai vertinamuose šeimose arba iš taip vadinamuose neutraliuose šeimose. Taigi, atlikti tyrimai aiškiai rodo, jog psichinių anomalijų atsiradimui tarp kitų priežasčių turi nepalanki šeimos atmosfera. Šiolaikinių mokslininkų teigimu, nepilnamečių su įvairiomis anomalijomis nusikalstamumo priežastys yra ne jų anomalijos, o asmenybės formavimosi ypatumai, ypač įtakos tolimesniam elgesio variantui turi aplinka, kurioje tie vaikai užaugo. Kitaip tariant, šeimos įtaka formuojantis asmenybei ir socialinė aplinka yra tie faktoriai, kurie turi didesnę įtaką nusikalstamam elgesiui nei tik pati anomalija.⁷³ Šeimos aplinka išties turi didelę įtaką formuojantis žmogaus psichikai bei turi įtakos tolimesnio elgesio variantų pasirinkime ir parodo tikimybę, kad neigiamai vertinamoje šeimoje užaugusi asmenybė darys nusikaltimus. Visa tai sudaro riziką, jog pas tokį žmogų atsiras arba paumės psichikos anomalijos, kurios turės vienokią ar kitokią įtaką tolimesnio gyvenimo būdo pasirinkime įskaitant ir nusikalstamą elgesį.

Žiniasklaidoje neretai pasakojama, kaip niekam nežinomas ramiai gyvenęs asmuo padaro vienokį ar kitokį žiaurų nusikaltimą. Vėliau pradėdamas narplioti jo gyvenimas, analizuojamos priežastys, kurios galbūt paskatino jį nusikalsti ir analizuojama pati nusikaltėlio asmenybė. Pabrėžtina tai, kad

⁷¹Boguslawski R. Milosz.D. Opinie sądowo-psychiatryczne po obserwacjach szpitalnych sprawców z naruszoną psychyką . Postępy Psychiatrii i Neurologii, Warszawa. 1997. S. 100-102.

⁷²Ten pat. P. 123-125.

⁷³Ten pat. P. 203-206.

tokiose žurnalistų tyrimuose dažniausiai analizuojant tokių nusikaltėlių asmenybes teigiama, jog nuo ankstyvos vaikystės tas asmuo pats patirdavo smurtą savo šeimoje, turėjo blogas sąlygas socializacijos prasme, imdavo blogą pavyzdį iš kitų šeimos narių ir pan., todėl daroma prielaida ir neretai net pateisinimas jo elgesio, jog padaryti nusikaltimą jį paskatino neigiama patirtis, kurią jis „išsinešė“ iš savo šeimos. Kalbant apie tinkamo auklėjimo svarbą šeimoje, paminėtina, jog tiems žmonėms, kurie kilę iš asocialių šeimų, dažniausiai yra sunkumų mokslo srityje, problemų susirandant darbą, socializuojantis, taip pat pas šiuos asmenis pastebimas didesnis polinkis į antivisuomeninį elgesį.

Neigiamas požiūris yra didžiausia kliūtis šiems žmonėms įsilieti į visuomenę ir joje pritapti. Galima įsivaizduoti, jog stigos poveikis susirgusio asmens gyvenimui gali būti toks pats kenksmingas, kaip ir pats sutrikimas. Sutrikusios psichikos asmenys su diskriminacija susiduria kasdien: viešojo sektoriaus biurokratinėse institucijose, sveikatos priežiūros sistemoje, bendraudami su prekybininkais, paslaugų teikėjais ir t. t. Neigiamas požiūris yra didžiausia kliūtis gyventi visavertį gyvenimą. Tyrimų metu nustatyta, kad neįgalieji negali rasti darbo ar gyvenamojo būsto dėl darbdavių ir nekilnojamojo turto savininkų neigiamo nusiteikimo jų atžvilgiu.⁷⁴ Galima įsivaizduoti, kad visa tai verčia juos patikėti, kad jie yra mažiau vertingi nei kiti visuomenės nariai. Visa tai sukelia negatyvias emocines reakcijas. Negatyvias emocines reakcijas seka ir atitinkamas elgesys, kuris veda į antivisuomeninio elgesio užuomazgas. Analizuojant nuteistų asmenų su psichinėmis anomalijomis asmenybės bruožų ypatumus, pabrėžiama, jog didžioji dauguma asmenų iki jų pirmo nuteisimo anksčiau bendraudavo ir palaikydavo ryšius su kitais nusikaltėliais arba su tiesiog nežymius nusižengimus darančiais asmenimis. Tarp tiriamųjų dažniausiai tokius ryšius palaikydavo turintys psichinius nukrypimus ir sergantys alkoholizmu. Pirmoje grupėje esantys nuteistieji labiau bendraudavo su nusikalstamo pasaulio atstovais, o antroje grupėje esantys nuteistieji dažniausiai bendraudavo su smulkiais nusižengimus darančiais asmenimis. Lyginant su anomalijų neturinčiais nusikaltėliais, psichinius sutrikimus turintieji dažniau bendravo su nusikaltimus darančiais asmenimis.⁷⁵ Paaiškinti šį reiškinį galima tuo, jog anomaliją turintis žmogus bendraudamas su sveikais žmonėmis neretai jaučia diskomfortą, jaučiasi atstumtas, todėl ieško panašių iš savo rato draugų.

Sekantis, literatūroje sutinkamas nemažiau aktualus rizikos faktorius, kuris turi įtakos psichikai ir gali privesti prie nusikalstamo elgesio yra sparčiai vystantis technikos ir mokslo augimas. Šiuo klausimu plačiai pasisako rusų mokslininkas L. L. Rochlin, kuris teigia, jog žmogus nespėjantis gyventi šiuolaikiniu gyvenimo tempu, patiria spaudimą, jaučiasi labiau įsitempęs, pastebimas psichikos

⁷⁴Wilber M., Przymyński Z. Mlonczewska J. Psychologia integralna, osoby z naruszoną psychiką. Wydawnictwo Warszawa, 2000.S. 94-96.

⁷⁵Ten pat. P. 97-99.

nestabilumas, kuris iššaukiamas tokių veiksmų kaip greitas gyvenimo ritmas, dideli kiekiai naujos informacijos ir t.t.⁷⁶ Su tokiais teiginiais galima sutikti, nes nekiekvienas individas sugeba įvykdyti šiuolaikinio gyvenimo tempo diktuojamų reikalavimų, tai kartais vedą į prislėgtą nuotaiką, dirglumą, o galiausiai į ilgalaikę nervinę būseną, depresiją, psichikos sutrikimus, kurie yra viena iš galimų kriminogeninės asmenybės bruožų.

Apibendrinimui paminėtina, kad nusikalstamas elgesys yra žmogaus pasirinktas elgesio variantas ir jo subjektu visada yra tik asmenybė, kadangi tik ji turi sąmonę. Be to, asmenybė - tai visuomenės produktas, kitaip sakant, kokiose sąlygose užauga žmogus, tokiu jis ir tampa. Žmogus gali pakliūti į įvairias situacijas, bet jo atsakas ir veiksmų pasirinkimas priklauso daugiau nuo asmenybės ypatumų nei nuo turimos anomalijos. Elgesio variantai, vertybės, kurias tėvai perduoda savo vaikams, nėra genų struktūros padarinys, nes tai lemia perduodamas šeimoje patyrimas bei joje akcentuojamos vertybės. Teigiama, kad charakterio pamatai klojami iki trejų metų amžiaus. Nors tolesni gyvenimo įvykiai pajėgia kai ką modifikuoti, negali iš esmės pakeisti jau susidariusių bruožų. Šiuolaikinių autorių tyrimų rezultatai rodo, jog agresyvus ir asocialus elgesys dažnai yra susijęs su patirta prievarta bei smurtu šeimoje, todėl agresijos šaltiniai dažniausiai būna visuomenės įtakotos negu įgimtos.

2.1.7. Anomalija kaip galima sąlyga nusikalstamam elgesiui

Analizuojant atliktus įvairių autorių tyrimus, kuriuose pateikiama anomalijas turinčių nusikaltėlių kriminologinė charakteristika, pažymėtina, kad laikas nuo pirmos minties apie nusikalstamą veiką iki pirmo nusikalstamo veiksmo atlikimo pas šiuos nuteistuosius yra trumpesnis nei pas sveikos psichikos nuteistuosius. Toliau analizuojant priežastis, kodėl taip yra, teigiama, jog anomalijas turintys nuteistieji yra tiesiog emocionalesni, impulsivesni nei anomalijų neturintys nuteistieji. Jie dažnai jaučiasi įtampoje, turi padidintą nerimo jausmą, visą tai įtakoja greitą reakciją į jų manymų pavojingą jiems situaciją, dėl ko jie daro nusikalstamas veikas. Pažymima, jog psichikos anomalijas turintys nusikaltėliai turi tokius asmenybės bruožus kaip agresyvumas, negailestingumas, yra labiau susierzinę, visa tai turi įtakos, kad pas tokį tiriamąjį sumažėdavo savikontrolė, nusikaltimai buvo daromi lengvabūdiškai. Pasak tyrinėtojų, šie bruožai trukdydavo normaliai socializacijai, asmens auklėjimui, darbe buvo sunku adaptuotis, sunkumų pasitaikydavo formuojant teigiamus socialinius ryšius ir renkantis gyvenimo būdą.

Iš apžvelgtos literatūros darytina išvada, jog šiuolaikinių mokslininkų teiginiai, kad pati anomalija nėra nusikalstamumo priežastis, daugumoje sutampa, tačiau kai kurie autoriai visgi teigia,

⁷⁶Рохлти Л.Л. Некоторые дискуссионные вопросы в учении о пограничных состояниях. Методологические проблемы психиатрии. Москва, 1981.С. 29-31.

jog psichinės anomalijos gali paskatinti žmogų įvykdyti tam tikrų rūšių nusikaltimus. Pastarųjų nuomone, psichikos anomalijos turi įtakos elgesiui ir gali sergantį privesti prie tam tikrų nusikaltimų grupės. Kaip pavyzdį jie pateikia duomenis, kad psichikos nukrypimus turintys nuteistieji daugiausiai buvo įvykdę seksualinio pobūdžio nusikaltimus ir chuliganizmus. Tačiau, tiriant šių nuteistųjų asmenybes, paaiškėdavo, jog šiuos nuteistuosius lydėjo nuolatinis antisocialinis gyvenimo būdas, socialinis degradavimas, kas turėjo įtakos nusikalstamumui. Šie tiriamieji buvo jau anksčiau teisti, dauguma jų recidyvistai, gyvenantys gatvėje. Tuo tarpu kitos įvykdytos nusikaltimų rūšys kaip antai, vagystės, nusikaltimai susiję su ekonomika ir kiti, jokio ryšio su nuteistųjų anomalijomis neturėjo, daugiausia tokio pobūdžio nusikalstamas veikas įvykdydavo visiškai sveikos psichikos žmonės. Įgimtos žmogaus anomalijos, kaip ir per gyvenimą įgytos, gali būti kriminogeniškos, tačiau vėlgi pagrindinės nusikalstamumo priežastys yra tam tikros antisocialinės asmenybės ypatumai, kurių įgyti paveldint iš tėvų neįmanoma. Todėl darytina išvada, kad nesumenkinant psichinių žmogaus anomalijų, kaip vienu iš priežasčių turinčių įtakos atskirai nusikaltimų grupei, reikia pažymėti, kad nusikalstamumo priežastys sietinos su asmenybės antisocialiniu gyvenimo būdu. Kai kurie psichiatrai samprotauja, kad jei ne visos psichopatinės asmenybės, tai asmenys su atskirais psichikos nukrypimais daryti nusikalstamas veikas visgi linkę. Atliktų tyrimų duomenimis, kurie gauti tiriant nuteistuosius su psichikos sutrikimais, net 67 proc. nuteistųjų už žmogžudystes turėjo vienokių ar kitokių psichikos sutrikimų. Panašūs skaičiai nuteistųjų su psichikos anomalijomis, kurie buvo nuteisti už įvairius sveikatos sutrikdymus, jų skaičiuota 53 proc.⁷⁷ Analizuojant nuteistų neįgaliųjų asmenų kriminologinę charakteristiką, svarbu apžvelgti jų užimtumą ir laisvalaikį. Iš tyrimų, matyti, jog 79 proc. tokių nuteistų asmenų dirbdavo, mokėsi arba gaudavo pensijas. Dirbantieji buvo menko išsilavinimo, dirbdavo aukštos kvalifikacijos nereikalaujančiose darbuose. Kiti, kurie nepapuldavo į šią grupę buvo be nuolatinės gyvenamos vietos ar kiti degradavę žmonės.⁷⁸ Kaip jau buvo minėta, nuo senų laikų manyta, kad nusikaltimo priežastis yra pačio nusikaltėlio asmenybė ir jos anomalijos, tačiau šis požiūris pasenęs. Reikia nepamiršti, kad nusikalstamumas yra individo charakterio savybių ir aplinkos sąveikos nulemtas rezultatas. Dabartinėje kriminalistinėje literatūroje vyrauja požiūris, kad nusikaltėlio elgesį sudaro du tarpusavyje susiję elementai - tai vidinė (psichologinė) ir išorinė (fizinė) veikla.

Pirmą elementą sudaro:

- išorinių aplinkybių darančių įtakos priimant sprendimus patenkinti poreikius nusikalstamu būdu supratimas bei panaudojimas;
- galutinis priemonių šiam tikslui pasiekti pasirinkimas;

⁷⁷Kolańczyk E. Mieszek B. Badania kryminologiczne. Patologia psychopatii. Gdańsk, 1999.S. 79-100.

⁷⁸Ten pat. P. 115.

- rengiamo nusikaltimo eigos ir galimų pasekmių apmąstymas bei savo nusikalstamo elgesio ir nusikalstamo rezultato vertinimas.

Į antro elemento struktūrą įeina:

- individo gyvenimo būdas;
- socialinė grupė, kuriai jis priklauso;
- aplinka, kurioje jis gyvena;
- požiūris ir vertinimas gyvenimiškų aplinkybių.

Atsižvelgiant į tai apibendrinimui galima teigti, kad asmenybės ypatumai, psichinės ligos, gyvenimo sąlygos, požiūris į kitus, savęs vertinimas, visa tai turi įtakos nusikalstamam elgesiui. Tiriant neįgalių asmenų padarytus nusikaltimus, labai svarbus psichologinės rekonstrukcijos etapas, t.y. nusikaltėlio elgesio motyvų analizė, kuri atsakytų į klausimą, koks nusikaltimo padarymo motyvas. Žmogui dėl psichinių nukrypimų, o kartais ir dėl fizinių sutrikimų gali būti sunkiau suvokti ir perimti socialines normas, socialiniu - psichologiniu požiūriu toks asmuo yra atitrūkęs nuo visuomenės pripažintų vertybių, labiau nei sveiki žmonės nutolęs nuo normalaus bendravimo, yra nepritaikęs mikrosocialinėje aplinkoje, silpni jo ryšiai su kitais žmonėmis. Taip yra todėl, kad menkos jų adaptacijos galimybės bei tai, kad juos dažnai atstumia pati visuomenė, neretai klijuodama „etiketes“.

Žiniasklaidoje nuskambėjus apie motinos savo vaikų nužudymą visi užduoda sau klausimą „kodėl?, kas galėjo paskatinti atimti gyvybę artimiausiems žmonėms?“. Šiais laikais vis dažniau atliekami moterų socialinių problemų tyrimai, todėl panagrinėkime pateiktas tokių tyrimų išvadas plačiau. Nuo XIX a. psichiatrai bandė surasti ryšį tarp agresyvaus elgesio bei agresijos apraiškų ir įvairių psichikos sutrikimų bei psichopatologinių sindromų klinikinės išraiškos. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad dažniausiai moters aukomis yra vyrai arba vaikai. Šie konfliktai dažniausiai yra spontaniški, ilgalaikių barnių pasekmė. Nustatyta, kad moterys įvykdžiusios nužudymus dažniau nei vyrai turėjo psichikos sutrikimų. Jos dažniau už vyrus serga depresija, kuri ilgai gali pakeisti mąstymą ir suvokimą bei būti nusikaltimo priežastimi. Kartais depresija išsivysto labai greitai pasireiškianti kaip stiprus ir staigus liūdesio protrūkis, kurio metu tiriamoji elgėsi agresyviai, sutrikdavo sąmonė, ji pradėdavo kalbėti apie tai, kad neišvengiamai nutiks nelaimė.⁷⁹ Net prieš kelis dešimtmečius mokslininkai pastebėjo, kad moterų sergančių psichozinėmis depresijomis, dažniausiai aukomis tapdavo jų pačių vaikai. Kartais tokių moterų agresija gali pasireikšti kaip savižudybė, prieš tai nužudant savo vaiką. Vaiko nužudymą tokia moteris priima kaip savęs nužudymo dalimi, o motyvai nužudymo galimi įvairūs, kaip antai, baimė, jog po moters nusizudymo nebus kam pasirūpinti tuo

⁷⁹Mietrzal G. Człowiek w sytuacji stresu. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Wrocław, 2000. S. 32-35.

vaiku arba išgelbėti vaiką nuo jo paties „baisaus gyvenimo“. Mokslininko D'Orban (P.T. D'Orban, 1990) atlikti socialiniai tyrimai parodė, kad netikėtos agresijos proveržio priežastimi gali būti dėl ilgai besitęsiančios emocinės įtampos ir psichiką traumuojančių veiksnių įvykusi „iškrova“, kurios metu sutrinka sąmonė. Pasak mokslininko, tokioms moterims būdinga tai, jog jos yra lengvai pažeidžiamos, savimi nepasitikinčios, o jų „iškrovos“ metu padaryti nusikaltimai ypač žiaurūs, nukreipti prieš jų skriaudėjus. Šio tyrimo apibendrinimui galima pažymėti, kad vienokie ar kitokie psichikos sutrikimai paskatinę agresyvų elgesį dažnai buvo ilgalaikio patiriamo psichinio ir fizinio smurto, sunkios finansinės padėties, ilgalaikės depresijos, psichotraumuojančių veiksnių ir emocijų iškrova. Šis tyrimas parodė, kad visi šie veiksniai buvo nusikaltimų priežastimi.⁸⁰

Taigi reikia sutikti su šiame darbe daugelio autorių teiginiais, kad netikslinga daryti išvados, jog esant psichinėms ar fizinėms anomalijoms neįgalus asmuo padarys nusikalstamą veiką ir tai padarys vien dėl savo anomalijų. Jo nusikalstama veika gali būti daugiau netinkamų socialinių sąlygų pasekmė nei tik anomalija. Anomalija gali būti kaip sąlyga nusikaltimo, bet iš kitos pusės tai nereiškia, kad ji yra nusikalstamo elgesio priežastimi. Jei anomalija keičia asmenybę, tai ir nuo asmenybės priklauso, kokie bus tie pokyčiai, kadangi priešingu atveju, jei anomalija taip pakeičia asmenybę, kad dėl tos anomalijos ji savęs nesuvokia ir negali dėl anomalijos pasirinkti norimo elgesio, tai toks asmuo yra paprasčiausiai nepakaltinamas. Patys psichiniai ir fiziniai defektai visiškai nesudaro pačių motyvų nusikalsti, bet tik tam tikrais atvejais gali turėti įtakos. Galima pasamprotauti, jog tam, kad pripažinti pačias anomalijas nusikaltimų priežastimis, reikia įrodyti, kad anomalijos visada veda į nusikalstamą elgesį, o jų nebuvimas visada veda tik į socialiai teigiamą elgesį. Kriminogeniškumas asmens turinčio anomalijas visada priklauso nuo asmenybės ypatybių, o galiausiai nuo sąlygų, kuriomis asmenybė buvo formuojama ir auklėjama viso jos gyvavimo metu. Žinoma, reikia sutikti ir su tais autorių teiginiais, kad kai kurios anomalijos gali turėti įtakos asmens nusikalstamam elgesiui, tačiau vis tiek tolimesnis elgesys priklausys nuo aplinkos, kurioje gyvena žmogus. Iš kitos pusės sveikas žmogus gali pakliūti į neigiamą aplinką, kurioje ilgainiui patiriant neigiamus reiškinius kaip antai, psichologinį spaudimą šeimoje, smurtą vaikystėje ir pan. ir to pasėkoje jam gali išsivystyti patologija, kuri turės įtakos tolimesnio jo elgesio variantų pasirinkime, įskaitant nusikalstamą elgesį. Reziumuojant, pati anomalija tai yra tik subjektyvi sąlyga kuomet žmogui esant neigiamoje socialinėje aplinkoje lengviau atsiranda ir realizuojamas antisuomeninis elgesys.

⁸⁰D'Orban P.T. //Irish Journal of Psychological Medicine, 1990. Vol. 7.

3. NUTEISTŲ NEĮGALIŪJŲ ASMENŲ KRIMINOLOGINIO TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ

3.1. Nuteistų neįgaliųjų asmenų padarytų nusikalstamų veikų charakteristika

Apžvelgus žmonių turinčių anomalijas specifines, jiems būdingas charakterio ypatybes, išanalizavus mokslininkų ir užsienio kriminologų atliktų tyrimų rezultatus kuriuose atsispindi kai kurių ligų įtaką nusikalstamumui, tikslinga paminėti jog šioje darbo dalyje tyrime dalyvavo nuteistieji turintys įvairius sveikatos sutrikimus dėl ko jie buvo pripažinti neįgaliaisiais. Tyrimas apima tris nuteistų neįgaliųjų grupes. Pirmoje grupėje tiriami psichikos ir elgesio sutrikimus turintys neįgalieji. Šioje grupėje išskirti ir atskirai tirti nuteistieji neįgalumą turintys dėl protinio atsilikimo ir nuteistieji turintys neįgalumą dėl elgesio ir emocijų sutrikimų. Antroje grupėje tiriami nuteistieji turintys neįgalumą dėl nervų sistemos ligų. Trečioje grupėje tiriami nuteistieji turintys įvairius fizinius trūkumus, tarp kurių išskirti turintys regos, klausos trūkumus, kalbėjimo ir kitus fizinius trūkumus (kūno dalių neturėjimas ar negalė dėl luošumo) turintys nuteistieji. Tyrimo duomenys apie nuteistus neįgaliuosius buvo gauti iš Vilniaus miesto 1 policijos komisariato, Vilniaus rajoną aptarnaujančio policijos komisariato ir Vilniuje esančio Lukiškių kalėjimo - izoliatoriaus, todėl tyrime daugiausiai vyrauja minėtose teritorijose gyvenantys respondentai.

Tyrimo rezultatai rodo, jog daugiausiai neįgaliųjų buvo nuteista už turtines ir smurtines nusikalstamas veikas. Taip pat tenka pažymėti, jog iš šios tiriamųjų grupės keli neįgalieji nuteisti už seksualinio pobūdžio nusikaltimus, todėl šie duomenis atitinka ankstesnėje darbo dalyje rusų mokslininkų apžvelgtų tyrimų duomenis apie tai, jog vienas iš dažniausiai pasitaikančių nusikaltimų tarp psichikos anomalijas turinčių asmenų yra seksualinio pobūdžio nusikaltimai.

Daugiausiai vagysčių padarė elgesio ir emocijų sutrikimus turintys žmonės. Nuo vagysčių skaičiaus nežymiai atsiliko plėšimų skaičius. Daugiausiai plėšimų, kaip ir vagysčių, padarė elgesio ir emocijų sutrikimus turintys nuteistieji. Pasitaikė vienas turto prievartavimas ir penki turto sugadinimo atvejai. Asmenų, turinčių psichikos ir elgesio sutrikimų, turtinio pobūdžio nusikalstamos veikos išsiskyrė savo primityvumu. Nuteistieji nusikaltimų neplanuodavo, o jei ir planuodavo, tai tik iki tikslo - užvaldyti turtą. Nei vienas iš tiriamųjų negalvojo, kaip suplanuoti nusikalstamas veikas, kad jų niekas neišsiaiškintų. Nusikaltimai buvo daromi spontaniškai, tai atitinka anksčiau mokslininkų atliktų tyrimų rezultatus. Keli iš tiriamųjų buvo tik numatę, koku būdu padaryti nusikaltimus, kad jų nepastebėtų pašaliniai asmenys. Jie plėšimams daryti pasirinkdavo atokesnes, neapšviestas vietas. Vienas iš šių tiriamųjų, prieš apvagiant kaimyno namą, paderino nusikaltimo laiką, siekdamas, kad jo neužkluptų

savininkas, patekimą į namą pasirinko iš miško pusės, tačiau visiškai nepagalvojo apie tai, jog dūžtantys nuo statybinės plytos langų stiklai sukels didelį triukšmą, ir jį sugaus įvykio vietoje. Šių tiriamųjų plėšimo metu dažniausiai įgyjamas turtas buvo moteriški rankinukai, kuriuose būdavo piniginės su vos keliais litais, senais mobiliaisiais telefonais ar kitas menkavertis turtas. Aukomis tapdavo arba senyvo amžiaus moterys, arba vaikai. Pasitaikė nuteistųjų, kurie plėšimus vykdė panaudodami peilį. Visi šie atvejai padaryti tų pačių dviejų asmenų. Peilį jie ištraukdavo grobdami mobiliuosius telefonus iš vaikų, iš kurių dėl savo jėgų ir amžiaus pranašumo būtų įvykdę savo ketinimus ir be peilio. Ikiteisminio tyrimo metu šie du vyrai paaiškino, jog peilį ištraukdavo siekiant labiau įbauginti vaikus ir kad juos mažiau reikėtų įtikinėti atiduoti turtą. Plėšimai, kaip ir vagystės, nebuvo iš anksto planuojami. Jie pasižymėjo primityvumu. Daugiausiai respondentai vogė iš parduotuvių. Jų grobis būdavo dešros, alkoholiniai gėrimai ir konservuoti produktai. Šiuos produktus jie dažniausiai parduodavo turguje prekiaujantiems asmenims. Keli asmenys specializavosi apvagiant sandėliukus. Jie vogdavo net senus metalinius įrankius, kuriuos pridudavo metalo supirktuvėje. Vienas iš tiriamųjų įsigudrino pavogti kelis kanalizacijos šulinio metalinius dangčius.

Šis atliktas tyrimas patvirtino užsienio mokslininkų atliktų tyrimo duomenis ir parodė, kad psichikos ir elgesio sutrikimus turintys žmonės lengvai pasiduoda neigiamai įtakai ir juos lengva įtraukti į nusikalstamas veikas.

Tiriamieji padarė ir smurtinio pobūdžio nusikalstamų veikų. Šioje grupėje buvo padaryti tokie nusikaltimai kaip nužudymai, ir sveikatos sutrikdymai. Tiriamieji padarė 3 nužudymus. Juos padarė asmenys turintys elgesio ir emocijų sutrikimus ir vienas sutrikusio intelekto asmuo. Du nužudymai buvo „buitiniai“. Neįgaliųjų aukomis tapo pažįstami ar kaimynystėje gyvenantys žmonės. Nužudymo priemonės buvo primityvios (įvairūs po ranka pakliuvę daiktai). Ypatingai žiaurų nužudymą padarė sutrikusio intelekto liga sergantis nuteistasis. Šis nužudymas buvo išskirtinis, todėl apie jį tikslinga paminėti plačiau. Šis konfliktas kilo važiuojant autobusu Kalvarijų gatve, Vilniuje. Nesutarimo priežastis buvo ta, jog važiuojant tame pačiame autobuse advokatas pasakė pastabą dviems asmenims bei paprašė, kad tie nustotų triukšmauti ir keiktis. Advokatas buvo užpultas pačiame autobuse, o jam sustojus autobusų sustojime žmogus buvo išmestas į lauką. Galiausiai užpuolikas aukai penkis kartus dūrė peiliu į krūtinę. Sulaikytas žmogžudys kartojo, kad tai tik sapnas ir prabudęs ryte viso šito kas įvyko nebebus. Vėliau užpuolikas domėjosi, koks buvo nužudyto asmens vardas. Visa tai galima vertinti kaip jo gailėjimąsi dėl savo nekontroliuojamų veiksmų, kurių jis pats negalėjo paaiškinti. Darytina prielaida, kad jo nesuvaldomą agresiją paskatino alkoholis, kuris, kaip jau buvo minėta ankstesnėje darbo dalyje, dažnai „paaštrina“ ir pasunkina psichikos ligų neigiamas apraiškas. Visi

tyrime dalyvavę nuteistieji anksčiau už nužudymus teisti nebuvo. Pasitaikė atvejų, kai įniršę nuteistieji savo pyktį išliedavo ant nekaltų aplinkinių. Kai kurie iš tiriamųjų pateisindavo savo nusikalstamą elgesį tuo, jog kalta buvo pati auka, kuri išprovokavo konfliktą. Daugiausiai šio pobūdžio nusikaltimų padarė nervų sistemos ligas, sutrikusio intelekto, elgesio ir emocijų sutrikimus turintys nuteistieji asmenys.

Respondentai dažnai darė viešosios tvarkos pažeidimus. Šių veikų buvo padaryta 14. Daugiausiai jų padarė toje pačioje grupėje esantys nuteistieji, t.y. sutrikusio intelekto, elgesio ir emocijų sutrikimus turintys nuteistieji ir nervų sistemos ligas turintys neįgalieji. Taip pat viešosios tvarkos pažeidimą padarė neįgalus asmuo turintis kalbos sutrikimų. Būdamas apsvaigęs nuo alkoholinių gėrimų jis pro daugiabučio namo balkoną mėtė įvairius daiktus, nesuprantama kalba rėkavo, keikėsi ir užgauliojo praeivius.

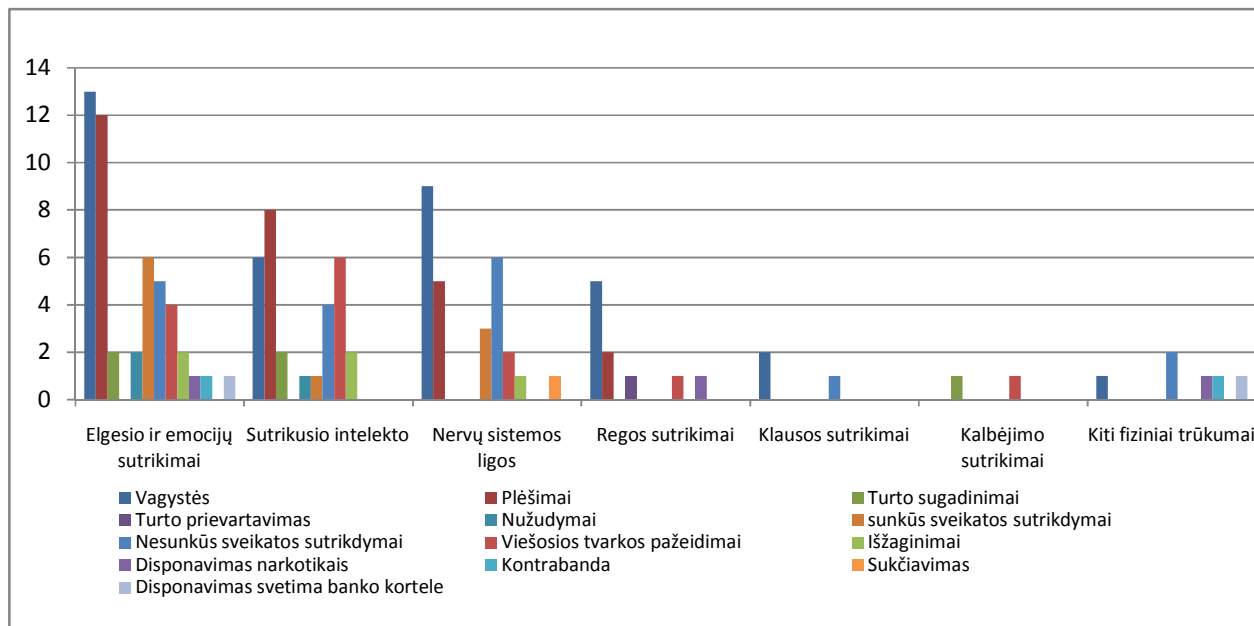
Daugiausiai išžaginių padarė sutrikusio intelekto nuteistieji, turintys elgesio ir emocijų sutrikimus bei nuteistas turintis nervų sistemos ligą. Visi seksualinio pobūdžio nusikaltimai padaryti tik prieš pažįstamas moteris ir merginas. Visi nuteistieji yra tik jauni vyrai. Žagintojai teigė, kad lytinis santykiavimas įvyko abipusiu sutikimu arba teigė, kad buvo suklaidinti moterų ir nesuprato, kad jos nenori su jais santykiuoti. Keli vyrai prisipažino, kad pajutę seksualinį potraukį, nesugebėjo jo suvaldyti ir pakluso instinktais.

Už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti buvo nuteisti 3 žmonės. Vienas silpnaregis, kitas - elgesio ir emocijų sutrikimus turintis neįgalusis ir negalė turintis dėl kitų fizinių trūkumų asmuo. Stebėtina tai, jog pirmieji du asmenys tuo pačiu nuosprendžiu buvo nuteisti ir už plėšimus. Jie nurodė, kad plėšimus įvykdė dėl to, kad buvo reikalingi pinigai narkotinei medžiagai įsigyti. Abu nuteistieji savo nusikaltimus padarė gatvėje, tamsiu paros metu. Vienas iš jų apiplėšė močiutę, kitas - jauną moterį. Trečias nuteistas asmuo buvo nuteistas už tai, kad jo namuose buvo rasta narkotinės medžiagos. Šis neįgalus asmuo buvo romų tautybės, kuris daug kartų teistas už neteisėtą disponavimą narkotinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti.

Už pasikėsinimą sukčiauti buvo nuteistas vienas tiriamasis. Neįgalusis, apsimetęs valstybės tarnautoju, bandė iš kiosko prekeivio išvilioti pinigus. Pabrėžtina tai, jog anksčiau šis žmogus buvo policijos rėmėjų gretose.

Ypatingą nusikaltimą sugebėjo padaryti neįgalusis priskirtas prie grupės neįgaliųjų su fizine negalia. Tiriamasis, neturintis kairės kojos ir nešiojantis protezą, dalyvavo riaušėse. Taip pat šis asmuo nuteistas ir už kontrabandą. (žr. 1 paveikslą)

1 pav. Nuteistų neįgaliųjų padarytų nusikalstamų veikų rūšys (pateikta absoliučiais skaičiais)

Apibendrinant nuteistų neįgaliųjų asmenų padarytas nusikalstamas veikas, galima daryti išvadą, kad daugiausiai linkę nusikalsti psichikos ir elgesio sutrikimų turintys asmenys. Šio tyrimo duomenys atitinka kitose šalyse atliktų tyrimų duomenis, kurių autoriai teigė, jog žiauresnius, mažiau motyvuotus nusikaltimus įvykdo tie psichikos sutrikimų turintys žmonės, kurie vartoja alkoholinius gėrimus. Fizinių trūkumų turintys nusikaltėliai dažniausiai nusikaltimus padarė blaivūs ir tarp jų nebuvo nei vieno recidyvisto. Pažymėtina, kad nuteistieji turintys fizinių trūkumų padarė įvairesnio pobūdžio nusikaltimus nei nuteistieji turintys psichikos sutrikimų.

3.2. Neįgalaus nusikaltėlio asmenybės bendra charakteristika

Tyrimė daugiausiai dalyvavo nuteisti vyrai, tačiau buvo ir keletą nuteistų moterų. Visos 3 moterys buvo teistos už vagystes iš parduotuvių. Nuteistųjų amžius svyravo nuo 17 iki 76 metų, tačiau daugiausia nusikalsdavo jauni vyrai.

Tiriamųjų išsilavinimas buvo žemas, dauguma buvo baigę vos kelias klases. Keli nuteistieji turėjo aukštesnį išsilavinimą. Beveik visi tiriamieji niekur nedirbo. Kai kurie pajamas gaudavo iš įvairaus pobūdžio pašalpų ar pensijų. Keli nuteistieji gyveno iš tėvų pajamų. Tie, kurie buvo įsidarbinę, dirbdavo kvalifikacijos nereikalaujančius darbus, keli uždarbavo dirbdami atsitiktinius darbus pas kaimynus ar pažįstamus. Pažymėtina tai, kad daugiausiai dirbo tie, kurie gyveno kaime. Miestiečių interesai darbui buvo menkesni, jie labiau linkę gauti paramas ar valkatauti.

Dauguma asmenų buvo teisti pirmą kartą, tačiau pasitaikė ir tokių, kurie buvo teisti po kelis kartus, o viena iš moterų, kuri buvo vyriausia, teista net 18 kartų.

Beveik visi tiriamieji šeimų neturėjo. Dauguma buvo nevedę, keli vyrai išsiskyrę arba jau našliai, kiti gyveno su antrosiomis pusėmis neįregistravę santuokos. Kai kurie turėjo vaikų, tačiau su jais nepalaikydavo ryšio arba bendraudavo labai retai.

Ankstesnėje darbo dalyje aptartų užsienio mokslininkų teiginiai, kad antisocialinį elgesį formuoja neigiama aplinka, kurioje asmuo užaugo, atsispindi ir šiame tyrime. Dauguma tiriamųjų apgailestavo ir kaltino savo nevykusią vaikystę kaip dabartinės nepavydėtinos padėties galimą priežastį.

Tyrimo metu pastebėta, kad šie žmonės neturi nei planų ateičiai, nei interesų, nei žingeidumo. Pastebėtos tokios savybės kaip primityvus mąstymas, sustojęs protinis vystymasis ir žemas intelekto lygis. Jiems sudėtinga susirasti draugų, užmegzti naujas pažintis. Didžioji jų dalis bendrauja su asocialiais asmenimis, kurie dažnai paskatina juos nusikalsti. Pastebima tai, kad dauguma nuteistųjų jau vaikystėje buvo problematiško elgesio. Būdami vaikais neretai patys tapdavo aukomis, būdavo mušami, patirdavo patyčias ir psichologinį smurtą. Tiriamieji pasižymėjo impulsyvumu ir agresija. Keli jauni vyrai prisipažino, kad juos lengva išprovokuoti ir dėl to jie nekalti.

Analizuojant motyvus, kurie paskatino nuteistuosius nusikalsti, dauguma tiriamųjų padariusių vagystes ir plėšimus atsakė, jog nusikaltimą jie padarė siekiant patenkinti savo būtinausius poreikius. Kitų nusikaltimų motyvai buvo įvairesnio pobūdžio. Buvo tiriamųjų, kurie nurodė, jog nusikaltimą padarė iš keršto, dėl nevaldomų emocijų ar dėl konflikto.

Nemaža dalis nuteistųjų nurodė, kad pati visuomenė „užtrenkė jiems duris“. Jie skųsdavosi, kad jų netoleruoja, negerbia, jiems sunku pritapti ir niekas jiems nepadedą. Valstybės pagalbą „išlieti“ į sveikųjų žmonių gretas ir susikurti savo gyvenimą nuteistieji vertino skeptiškai. Pasak jų, valstybės pagalba nieko naudingo jiems nedavė, dauguma nuteistųjų skundėsi, kad valstybės paramos jiems neužtenka. Tik du nuteistieji buvo patenkinti invalidumo pašalpos dydžiu.

3.3. Nuteistų neįgaliųjų amžius

Tiriamųjų ratas pagal amžių yra labai platus. Jauniausias nusikaltęs neįgalusis turėjo vos 17 metų, o vyriausias asmuo - 76 metų. Pažymėtina tai, kad 76 metų moteris teista net 18 kartų. Pasak tiriamosios, problemos su teisėsauga atsirado nuo 15 metų. Paskutinį kartą moteris teista už vagystę, todėl ji priskirta prie vagystes padariusių asmenų grupės. Jauniausias nusikaltėlis nuteistas taip pat už vagystę. Analizuojant tiriamųjų amžių darytina išvada, kad asmenys turintys neįgalumą dažniausiai

nusikalsta būdami 20-29 metų. Iš šių asmenų 13 yra su elgesio ir emocijų sutrikimais, sutrikusio intelekto 8 žmonės, su nervų sistemos ir regos sutrikimais yra po 4 žmones ir vienas tiriamasis turėjo klausos sutrikimų.(žr.1 lentelę)

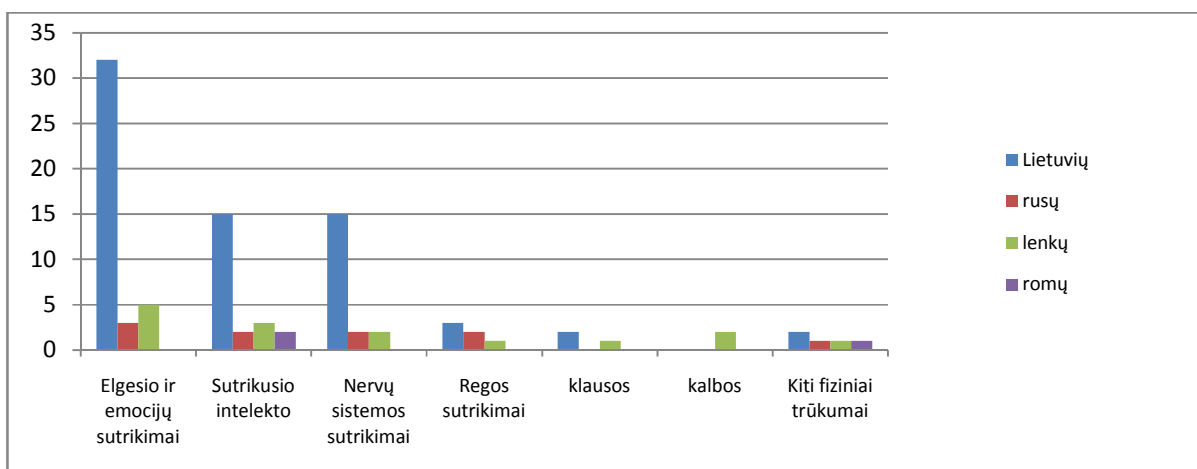
1 lentelė. Nuteistų neįgaliųjų amžiaus grupės (pateikta absoliučiais skaičiais)

Amžius (metais)	Elgesio ir emocijų sutrikimai	Sutrikusio intelekto	Nervų sistemos sutrikimai	Regos sutrikimai	Klausos sutrikimai	Kalbos sutrikimai	Kiti fiziniai trūkumai
17-19	5	4	1	1	0	0	0
20-29	13	8	4	4	1	0	0
30-39	10	5	7	0	0	0	0
40-49	7	1	5	0	0	0	1
50-59	3	3	1	0	1	1	2
60-69	2	1	1	0	1	1	2
70-79	0	0	0	1	0	0	0

3.4. Tiriamųjų pilietybė ir tautybė

Beveik visi tiriami nuteisti neįgalieji asmenys buvo Lietuvos piliečiai. Šių asmenų yra 94. Kiti du asmenys buvo Rusijos piliečiai, kurie gyveno Lietuvoje. Vienas asmuo pilietybės neturėjo. Abu nuteistieji Rusijos piliečiai padarė plėšimus. Jie buvo priskirti prie grupės asmenų, kurie turi elgesio ir emocijų sutrikimų. Pagal tautybę, daugiausiai buvo lietuvių. Antroje vietoje buvo lenkų tautybės žmonės. (žr. 2 paveikslą)

2 pav. Nuteistų neįgaliųjų tautybė (pateikta absoliučiais skaičiais)

3.5. Nuteistų neįgaliųjų išsimokslinimo lygis

Mažiau išsilavinę buvo jauno amžiaus žmonės. Vyresni turėjo aukštesnį nei pagrindinį išsilavinimą, be to aukštesnį išsilavinimą turėjo fizinius trūkumus turintys asmenys. Nors dauguma turėjo pagrindinį išsilavinimą, tačiau didžioji dauguma nemokėjo išsireikšti, dėstyti savo minčių, buvo pastebimas primityvus mąstymas. Daugiausiai asmenų turinčių elgesio ir emocijų sutrikimų, sutrikusį intelektą bei nervų sistemos anomalijas, turėjo pagrindinį išsilavinimą. (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Nuteistų neįgaliųjų asmenų išsilavinimas (pateikta absoliučiais skaičiais)

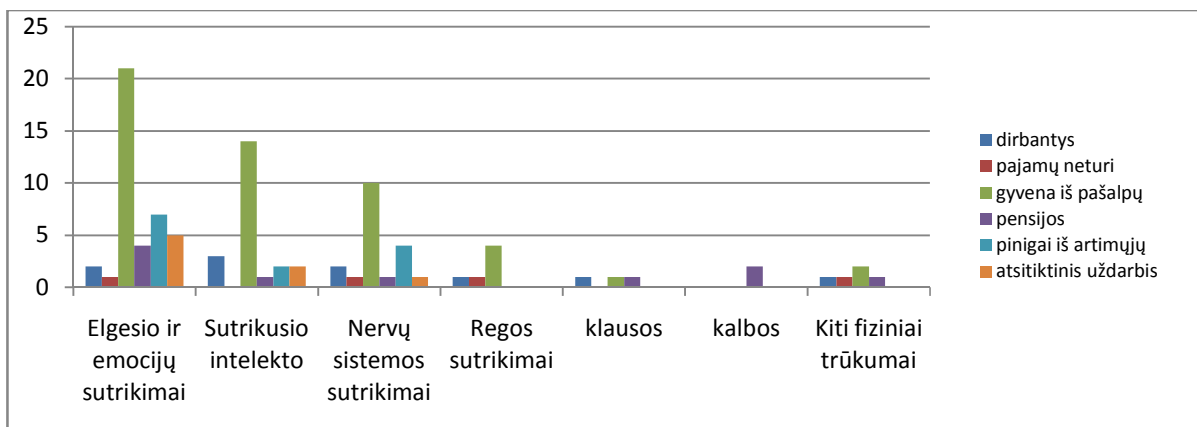
Išsilavinimas	Elgesio ir emocijų sutrikimai	Sutrikusio intelekto	Nervų sistemos sutrikimai	Regos sutrikimai	Klausos sutrikimai	Kalbos sutrikimai	Kiti fiziniai trūkumai
Išsilavinimo neturi	1	1	0	0	0	0	0
Baigę 1-7 klases	11	6	1	0	0	0	0
Pagrindinis išsilavinimas	21	15	13	2	1	0	0
Vidurinis	5	0	2	3	1	1	2
Spec. Vidurinis	2	0	3	1	1	1	0
Aukštesnysis	0	0	0	0	0	0	3

3.6. Tiriamųjų pragyvenimo šaltinis

Tiriant nuteistųjų užimtumą, buvo pastebėtas jų nenoras dirbti. Dauguma neįgaliųjų tiesiog laukė pašalpų iš valstybės ir noro dirbti neturėjo. Daugiausiai neįgaliųjų, kurie gyveno iš pašalpų, turi elgesio ir emocijų sutrikimų. Net 14 sutrikusio intelekto asmenų gyveno tik iš pašalpų. Pabrėžtina tai, kad dirbančių asmenų šioje grupėje daugiausiai. Vienas nervų sistemos sutrikimus turintis asmuo neturėjo pragyvenimo šaltinio. Jis nurodė, kad pinigus gauna turguje pardavinėdamas iš šiukšlių konteinerių ištrauktus ir dar tinkančius naudoti daiktus. Šią anomaliją turinčių asmenų, kurie gyvena tik iš valstybės paramos, suskaičiuota 10. Du fizinių trūkumų turintys nuteistieji taip pat neturėjo pragyvenimo šaltinio. Vienas iš jų turėjo regos sutrikimų. Jis nurodė, kad maistą gauna iš šiukšlių konteinerių. Tyrimo metu išaiškėjo įdomus faktas apie tai, kad daugiausia dirbančių nuteistųjų yra iš kaimo, o ne iš miestų. Iš visų 10 dirbančių asmenų, net 8 žmonės dirba ir gyvena kaime. Visi

dirbantieji žmonės dirba paprastus, kvalifikacijos nereikalaujančius darbus. Vienas asmuo dirbo lentpjūvėje, du dirbo sargais, likę kiti gamyklose. (žr. 3 paveikslą)

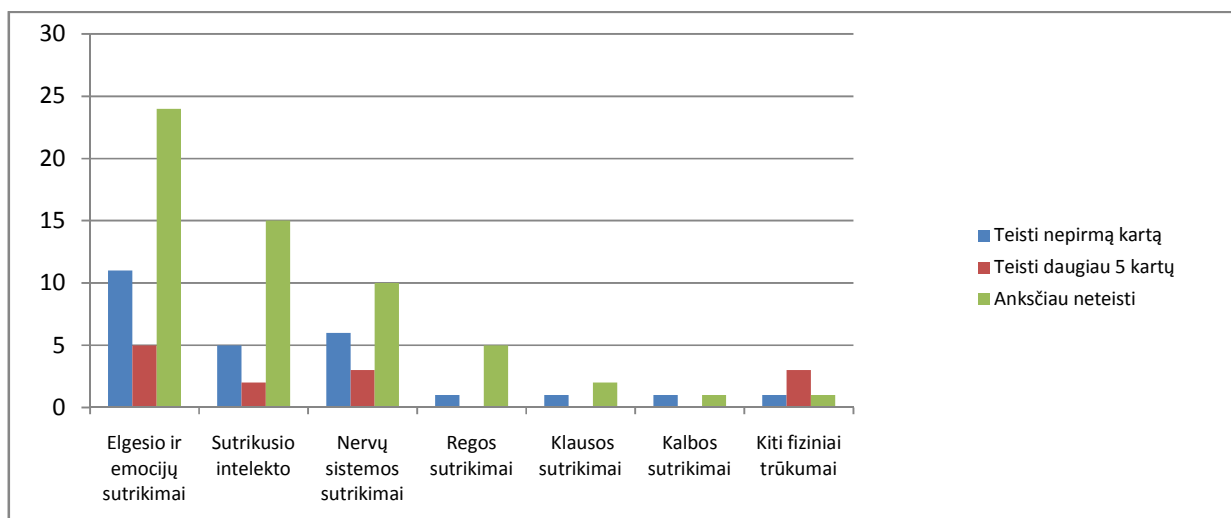
3 pav. Nuteistų neįgalių asmenų gaunamų pajamų šaltiniai (pateikta absoliučiais skaičiais)

3.7. Tiriamųjų ankstesni teistumai

Tiriant nuteistų neįgaliųjų asmenybių ypatumus, svarbu apžvelgti ne tik dabartinį jų elgesį, bet ir ankstesnį. Dauguma tiriamųjų buvo nuteisti pirmą kartą. Iš viso pirmą kartą nuteistų neįgaliųjų buvo 58 asmenys. Teisiamų daugiau nei penkis kartus buvo 13 žmonių. Ne pirmą kartą nusižengė prieš įstatymą 26 asmenys. Iš šių žmonių daugiausiai buvo elgesio ir emocijų sutrikimų turintys nuteistieji. (žr. 4 paveikslą)

4 pav. Tiriamųjų ankstesni teistumai (pateikta absoliučiais skaičiais)

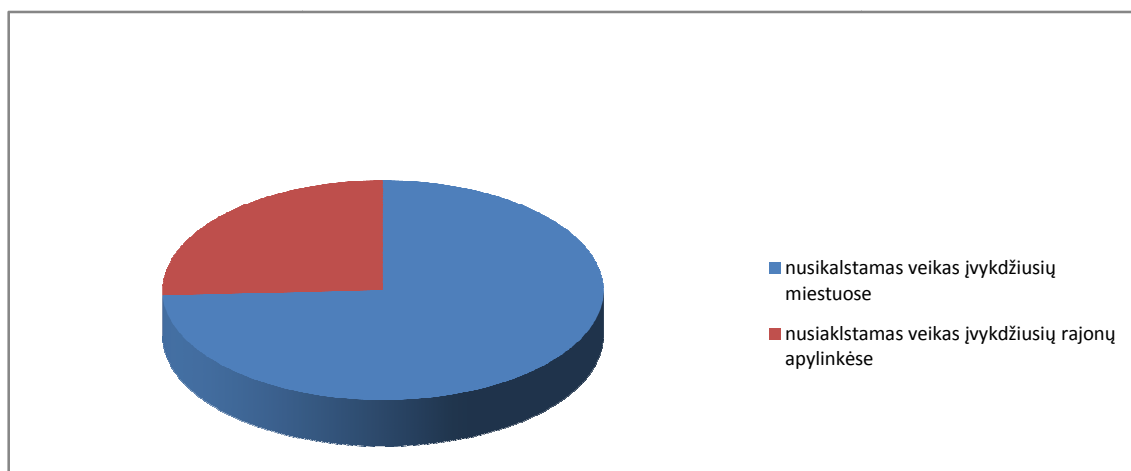

Dauguma tiriamųjų, kurie jau buvo teisti anksčiau, pirmą kartą nusizengė paauglystėje. Tie tiriamieji, kurie yra teisti praityje, dažniausiai buvo teisti už vagystes ir sveikatos sutrikdymus. Kai kurie nuteistieji vos išėję į laisvę vėl darė tokius pačius nusikaltimus.

3.8. Nusikalstamų veikų skaičius mieste ir užmiestyje

Dažniausiai nuteistieji darė nusikaltimus tuose miestuose, kur gyveno. Tyrime dalyvavo asmenys padarę nusikalstamas veikas Vilniaus mieste, Vilniaus rajone, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje Alytuje ir Utenoje. Šios analizės tikslas – ištirti, kur neįgalieji geriau jaučiasi, t.y. ar didmiestyje, ar už miesto ribų. Atlikto tyrimo duomenimis Vilniaus rajone gyvenantys nuteisti neįgalūs asmenys buvo labiau užimti įvairia veikla nei tiriamieji gyvenantys mieste. Atlikus tyrimą nustatyta, kad Vilniaus rajone gyvenantys ir ten padarę nusikalstamas veikas neįgalieji savo gyvenamąja vieta yra patenkinti ir dauguma tiriamųjų nenori ir neketina keltis gyventi į didmiestį. Pasak jų, dėl negalios mieste jiems būtų sunku adaptuotis, nes ne tik gyvenimo tempas spartesnis bet ir brangesnis pats pragyvenimas. Dauguma šių tiriamųjų gyveno nuosavuose namuose, kurie bent minimaliai buvo pritaikyti jų negaliai. Be to, nei vienas iš kaime gyvenančių neieškodavo maisto šiukšlių konteineriuose. Neįgalūs nuteisti miestiečiai savo buitimi buvo mažiau patenkinti, be to, jie turėjo prastas gyvenimo sąlygas. Į klausimą, ar jie norėtų keltis gyventi į kaimą, dauguma tiriamųjų atsakė, kad nenorėtų ir to priežastis buvo tai, kad kaime yra daug darbų, kurių jie dirbti nesugebėtų ir nenorėtų. Tyrime dalyvavo 72 asmenys, kurie nusikalstamas veikas padarė didmiesčiuose ir 25 asmenys, kurie nusikalto miestų rajonuose. (žr. 5 paveikslą)

5 pav. Nusizengusių tiriamųjų didmiesčiuose ir rajonuose (pateikta absoliučiais skaičiais)

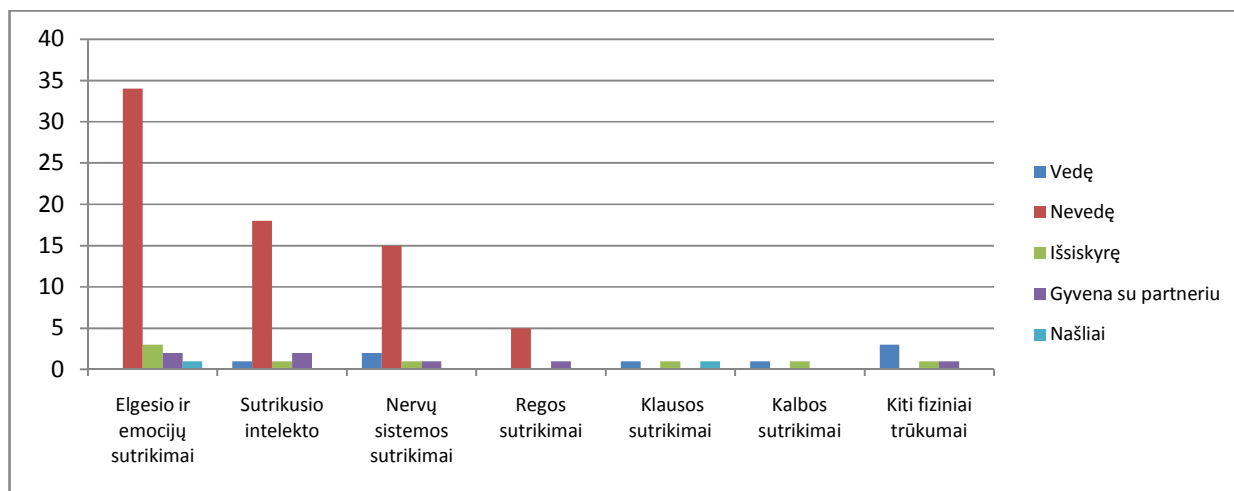

3.9. Respondentų šeiminių padėčių

Atsižvelgiant į tai, kad dauguma tiriamųjų yra jaunesnio amžiaus, vedusių ir sukūrusių šeimas buvo nedaug. Taip pat to priežastis buvo negalė bei sunki materialinė padėtis. Visi turintys šeimas arba našliai - vyresnio amžiaus. Didžioji dauguma yra nevedę. Jų yra 74,2 proc.

Klausos, kalbėjimo ir kitų fizinių trūkumų turintys asmenys buvo vedę, išsiskyrę arba gyveno su draugėmis neįregistravę santuokos. Vienas iš šių asmenų buvo našlys. Vedusių nuteistų neįgaliųjų tyrimo metu buvo vienetai. Jie sudarė vos 8,2 proc. visų nuteistųjų. Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių asmenų vedusių nebuvo. Nei vieno vedusio nebuvo ir iš regos trūkumų turinčiųjų nuteistų asmenų grupės. Pastarąjį reiškinį galima paaiškinti tuo, jog šie asmenys buvo jauno amžiaus. Iš jų viena vyriausioji moteris laikinai buvo prisiglaudusi pas draugą. Išsiskyrusių asmenų vienu daugiau negu vedusių. Jie sudarė 9,3 proc. (žr. 6 paveikslą) Nevedę nuteisti asmenys apie šeimos planavimą tyrimo metu buvo skirtingų nuomonių. Dauguma jų ateityje tikisi susirasti antrąją pusę, kita dalis nuteistųjų apie vedybas kol kas negalvoja. Tie, kurie turi vaikų, dauguma su jais ryšio nepalaiko arba bendrauja, bet labai retai. Beveik visi turintys savo atžalas pareiškė norą su jais susitikti.

6 pav. Nuteistų neįgaliųjų šeiminių padėčių (absoliučiais skaičiais)

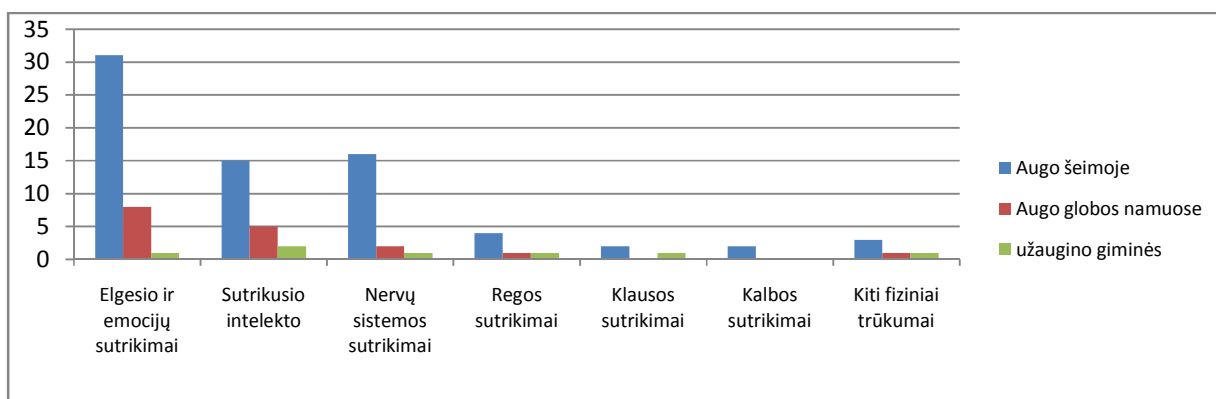

3.10. Tiriamųjų socializacija šeimose

Ankstesnėje darbo dalyje aptartų užsienio mokslininkų teiginiai, kad antisocialinę elgesį formuoja neigiama aplinka, kurioje asmuo gyvena nuo mažų dienų, atsispindi ir šiame tyrime. Dauguma tiriamųjų apgailestavo ir kaltino savo nevykusią vaikystę, kuri yra dabartinės nepavydėtinos padėties priežastis. Iš tiesų, didžioji dalis nuteistųjų vaikystėje turėjo tik vieną iš tėvų, kuris, pasak respondentų,

dažniausiai juos auklėjo netinkamai. Kelis nuteistuosius užaugino jų močiutės ar globos namai. Beveik visi tiriamieji abiejų tėvų nepažinojo. Tie, kurie užaugo su motina, tėvo niekada nematė. Kai kurie nuteistieji turi brolių, seserų, bet tik keli iš jų palaiko su jais ryšį. Dauguma neįgaliųjų skundėsi, kad neturi nei vieno artimo žmogaus, jaučiasi vieniši ir neturi į ką atsiremti. Remiantis atlikto tyrimo duomenimis, daugiausia nuteistų neįgaliųjų augo savo šeimose. Jų yra 73. Pabrėžtina tai, kad nebuvo nei vienos pilnos šeimos, kurioje tiriamieji augtų iki pilnametystės. Neįgalieji augo tik su vienu iš tėvų. Iš globos namų kilusių yra 17 asmenų, o užaugusių pas gimines ar įtėvius - 7 asmenys. (žr. 7 paveikslą)

6 pav. Nuteistų socializacija (absoliučiais skaičiais)

Augusieji šeimose negavo tų žinių, kurios reikalingos savarankiškam gyvenimui. Keli tiriamieji prisipažino, kad auklėjami buvo prastai arba auklėjimo nebuvo iš viso. Nuo paauglystės keli iš jų dėl blogo elgesio buvo įrašyti į įskaitas ir jau nuo tada dėl savo elgesio turėjo problemų. Dauguma nurodė, kad gyveno skurdžiai, šeimose buvo nuolatiniai bėrimai ir išgertuvės.

3.11. Patirto vaikystėje smurto aukos

Ieškant nusikalstamo elgesio priežasčių, svarbu apžvelgti, kokį elgesį nuo mažų dienų matė patys nuteistieji. Tyrimas parodė, kad ne tik fizinių trūkumų turinčių neįgaliųjų, bet ir visų kitų grupių tiriamieji asmenys vaikystėje patyrė patyčias. Gauti skaičiai byloja, kad nuo mažų dienų šie asmenys susidūrė su psichologiniu smurtu. Turintieji fizinių trūkumų nurodė, kad vaikystėje patyčių nepatyrė, tačiau prisiminus tai, kad jų neįgalumas atsirado vėlyvesniame amžiuje, šis reiškinys visiškai suprantamas, nes būdami vaikais jie iš kitų niekuo neišsiskyrė. Tiriamieji nurodė, kad visi jie vaikystėje patyrė arba patyčias, arba buvo fiziškai skriaudžiami. Daugiausiai patyčių patyrė elgesio ir emocijų sutrikimų turintys nuteistieji. Jų suskaičiuota 37. Antroje vietoje pagal patirtą psichologinį smurtą yra nervų sistemos sutrikimų turintys nuteistieji, trečioje vietoje sutrikusio intelekto asmenys. Pažymėtina, kad visos tiriamųjų grupės nurodė, kad patyrė psichologinį smurtą. Daugiausia baustų fiziniams

bausmėmis buvo elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių nuteistųjų. Net 30 iš šios grupės nuteistųjų nurodė, kad vaikystėje buvo auklėjami fizinėmis bausmėmis. Iš jų net 25 nurodė, kad buvo mušami tėvų ar globėjų. Antrą ir trečią vietas pasidalino sutrikusio intelekto ir nervų sutrikimų turintys nuteistieji. (žr. 3 lentelę)

3 lentelė. Vaikystėje patirtas smurtas (pateikta absoliučiais skaičiais)

Nuteistų neįgaliųjų grupės	Patyrę patyčias vaikystėje	Bausti fizinėmis bausmėmis	Sumušti šeimos narių
Elgesio ir emocijų sutrikimai	37	30	25
Sutrikusio intelekto	15	17	12
Nervų sistemos sutrikimai	17	5	8
Regos sutrikimai	6	2	2
Klausos sutrikimai	3	1	1
Kalbėjimo sutrikimai	2	0	0
Kiti fiziniai trūkumai	4	4	3

Tiriamieji nurodė, kad patyrė smurtą iš patėvių ar kitų šeimos narių. Dažniausiai jie buvo mušami už nepaklusnumą. Taip pat nemaža dalis nuteistųjų nurodė, kad buvo mušami be priežasčių neblaivių šeimos narių. Atlikto tyrimo duomenys parodo, kad beveik visi tiriamieji šeimose ankstyvoje vaikystėje patyrė neigiamas emocijas.

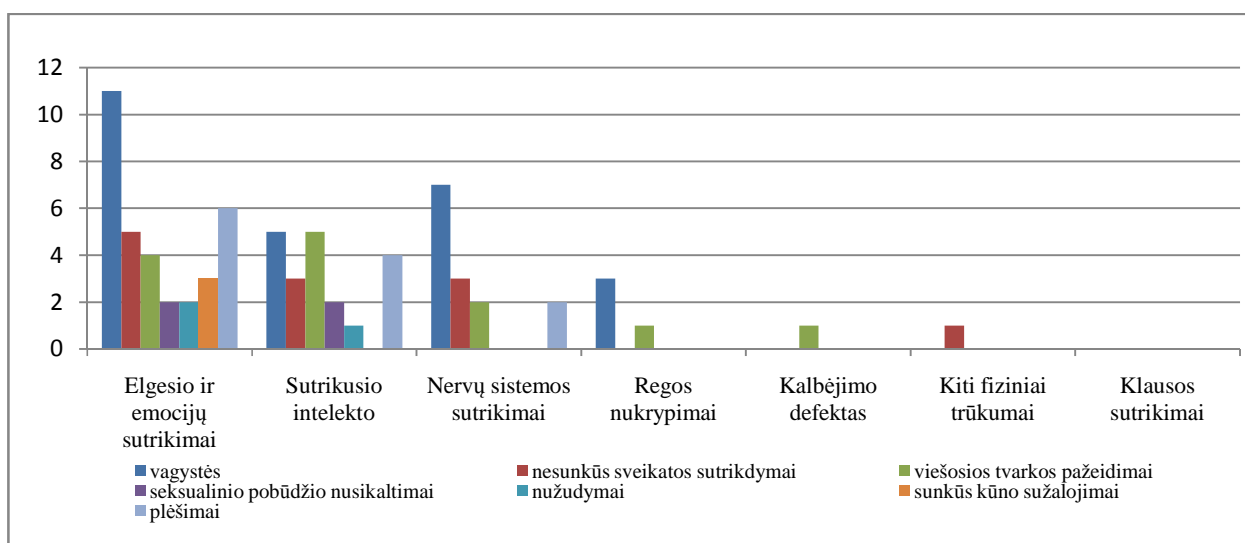
3.12. Nusikalstamos veikos padarytos neblaivumo būsenoje

Tyrimo metu buvo pastebėta, kad tarp nusikaltimus padariusių asmenų nemaža dalis yra asmenų padariusių nusikaltimus apsvaigimo nuo alkoholio būsenoje, rečiau pasitaikė narkomanai. Tokie asmenys dažnai teisindavosi, kad nieko neatsimena, kad nusikaltimą padarė, nes buvo apsvaigę ir savęs nekontroliavo. Alkoholio įtaka nusikalstamam elgesiui yra visuotinai žinoma. Kaip anksčiau buvo minėta, kriminologų teigimu, svaigalai žmonių turinčių psichikos anomalijas elgesį keičia dar labiau nei sveikųjų. Mokslininkų teigimu, alkoholis pagilina ir pasunkina pačias psichikos anomalijas.

Atsižvelgiant į šį teiginį tikslinga apžvelgti, kiek iš tiriamųjų darydami nusikalstamas veikas buvo neblaivūs ir kaip alkoholis įtakojo jų nusikalstamą elgesį.

Tiriamųjų manymu, apsvaigimo būseną galėjo turėti įtakos jų nusikalstamam elgesiui. Tokių tiriamųjų buvo 53 asmenys. Iš viso nusižengusių neblaivių tiriamųjų buvo 63, tačiau jie padarė neblaivumo būsenoje 72 veikas. Visi 36 nuteistieji prisipažino, kad darydami nusikaltimą apie pasekmes jie negalvojo. Iš viso alkoholizmu sergančių asmenų tyrime buvo 14. Iš šių asmenų 3 svaigindavosi kiekvieną dieną. Kartą į savaitę išgeriančių buvo 9 nuteistieji. Rečiau vartojančių svaigalus buvo 2 asmenys. Iš vartojančių alkoholinius gėrimus, 60 tiriamųjų nurodė, kad apsvaigimo būsenoje jausdavosi stipresni, galingesni ir atsirasdavo optimizmo jausmas. Neblaivūs tiriamieji padarė 26 vagystes, 12 nesunkių sveikatos sutrikdymų, 13 viešosios tvarkos pažeidimų, 4 seksualinio pobūdžio nusikaltimus, 3 nužudymus, 3 sunkius sveikatos sutrikdymus ir 12 plėšimų. Iš jų daugiausia vagysčių bei plėšimų padarė elgesio ir emocijų sutrikimų turintys tiriamieji. Tos pačios grupės tiriamieji apsvaigimo būsenoje padarė daugiausia ir nesunkių sveikatos sutrikdymų, nužudymų bei sunkių sveikatos sutrikdymų. Pažymėtina, kad iš viso elgesio ir emocijų sutrikimų turintieji asmenys padarė 13 vagysčių o iš jų net 11 vagysčių, kuomet buvo apsvaigimo būsenoje. Šie tiriamieji darė nesunkius sveikatos sutrikdymus, viešosios tvarkos pažeidimus, išžaginimus ir nužudymus vien tik neblaivumo būsenoje. Sutrikusio intelekto nuteistieji iš visų 6 vagysčių padarė 5 vagystes neblaivumo būsenoje. Be to, šie asmenys nužudymą ir išžaginimus darė vien tik apsvaigę nuo alkoholio. (žr. 7 paveikslą)

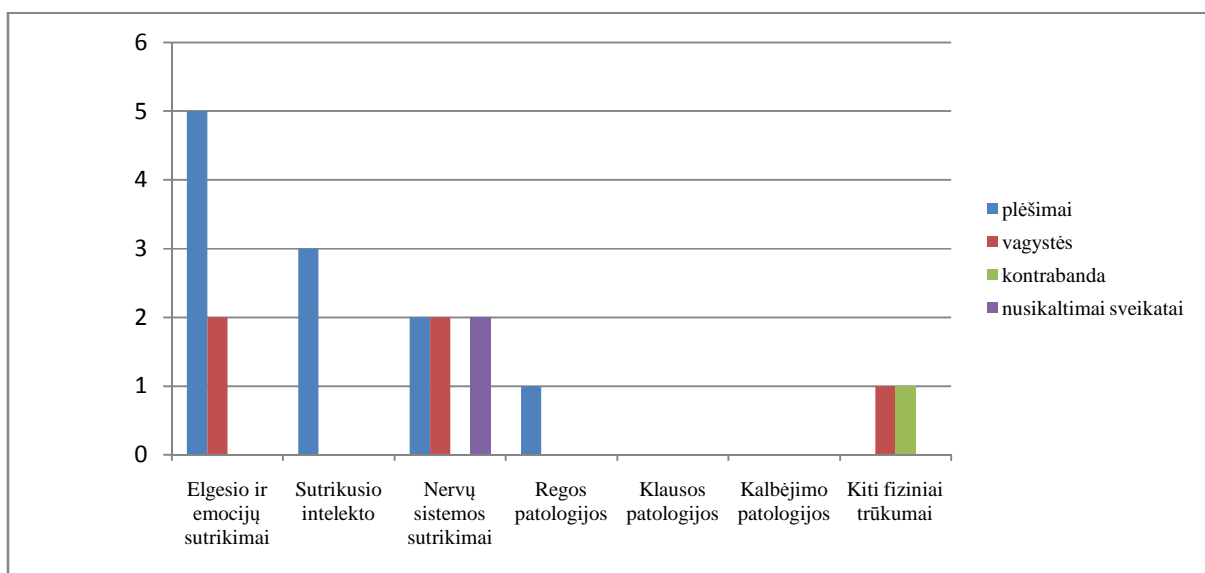
7 pav. Nusikalstamos veikos padarytos apsvaigusių (pateikta absoliučiais skaičiais)

3.13. Nusikalstamos veikos padarytos bendrininkų grupėje

Iš viso padariusių nusikalstamas veikas bendrininkų grupėje buvo 12 asmenų. Daugiausiai nusikalstamas veikas bendrininkaudami darė jauno amžiaus tiriamieji iki 30 metų. Daugiausia nusikaltimų bendrininkų grupėje padarė elgesio ir emocijų sutrikimų turintys nuteistieji. Antroje vietoje buvo nervų sistemos sutrikimų turintys asmenys, kurie bendrininkaujant padarė šešias nusikalstamas veikas, o pirmoje grupėje esantys nuteistieji padarė septynias tokias nusikalstamas veikas. Bendrininkų grupėje nuteistieji dažniausiai darė plėšimus. Tai buvo jauni vyrai. Plėšimų padaryta vienuolika. Daugiausiai jų padarė elgesio ir emocijų sutrikimų turintys nuteistieji. Vagystes bendrininkų grupėje taip pat darė jauni vyrai. Tokių nusikaltimų jie padarė penkis. (žr. 8 paveikslą)

8 pav. Nusikalstamos veikos padarytos bendrininkų grupėje (pateikta absoliučiais skaičiais)

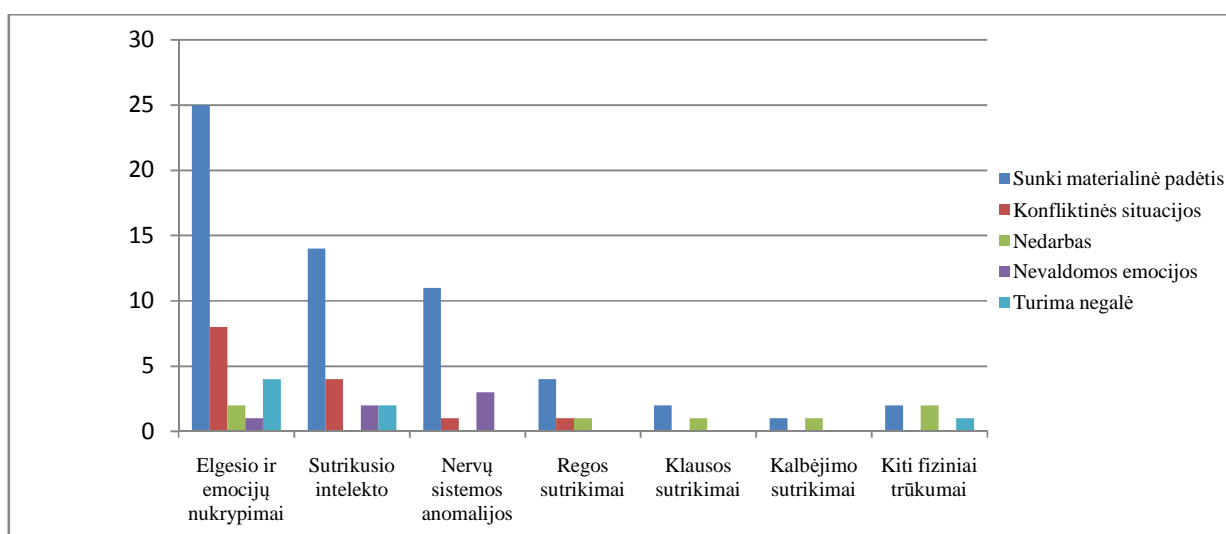

Išanalizavus bendrininkų padarytus nusikaltimus, tikslinga paminėti, kad daugiausiai šie tiriamieji bendrininkavime užimdavo vykdytojo vaidmenis. Jau ankstesnėje darbo dalyje buvo minėta, kad psichikos sutrikimų turintys asmenys dažniausiai būna vykdytojais, nes juos įtraukti į nusikaltimus yra lengviau nei sveikos psichikos žmones, be to, jie pasižymi iniciatyvumu ir spontaniškumu. Šiame tyrime šis teiginys pasitvirtino. Visi vykdytojai pasižymėjo iniciatyvumu, spontaniškumu ir užsidegimu dėl menkesnių dalykų. Be to, į klausimą ar tie vykdytojai ryžtųsi padaryti tą patį nusikaltimą be bendravykdytojo, dauguma jų atsakė, kad tikriausiai ryžtųsi. Tuo tarpu asmenys turintys fizinių trūkumų buvo tik padėjėjais.

3.14. Nusikalstamų veikų motyvai ir priežastys

Atliktame tyrime buvo nuteistųjų, kurie dėl savo nusikalstamo elgesio nurodė kelis motyvus ir kelias priežastis, dėl kurių jie nusikalto. Daugiausia nuteistųjų nurodė, kad jie ryžosi nusikalsti dėl sunkios materialinės padėties. Iš jų daugiausia dėl šios priežasties nusikalstamas veikas padarė elgesio ir emocijų sutrikimų turintys asmenys. Šioje grupėje esantys tiriamieji pasižymėjo impulsyvumu ir nestabilia psichika. Dėl staiga kilusių neigiamų emocijų vienas asmuo padarė itin žiaurų nužudymą. Keli nuteistieji nurodė, kad jie padarė nusikaltimus dėl savo charakterio ypatumų. Jie pripažino, kad turi tam tikrų elgesio ir emocijų sutrikimų, kurių sukontroliuoti pavyksta ne visada. Dėl sunkios materialinės padėties nusikalto 14,4 proc. sutrikusio intelekto asmenų. Likusioji tiriamųjų dalis nurodė, kad nusikalstamas veikas padarė dėl nevaldomų emocijų, kitų psichikos nukrypimų ir konfliktų. Pastarieji teigė, kad dėl jų nusikalstamo elgesio kaltos pačios aukos. Dėl sunkios materialinės padėties nusikalto 11,3 proc. nervų sistemos sutrikimus turinčių nuteistųjų. Dėl staiga kilusių neigiamų emocijų ar haliucinacijų, dėl kurių jie patyrė šoką ir išsigando, buvo padarytos 7 nusikalstamos veikos. Nuteistieji turintys fizinių trūkumų dažniausiai nusikalstamas veikas darė dėl sunkios turtinės padėties. Šios grupės asmenys dėl savo deviantinio elgesio kaltino tai, kad jie neturi darbo bei negali savęs realizuoti ir jiems normaliam gyvenimui nuolat trūksta lėšų. Keli nuteistieji nurodė, kad padarė seksualinio pobūdžio nusikaltimus, nes negalėjo susipažinti su moterimis. Visi nedirbantys nuteistieji padarė turtinius nusikaltimus. Nusikaltusieji, kurie turi emocijų ir psichikos sutrikimų, darė smurtinius, turtinius ir seksualinius nusikaltimus. (ž.r. 9 paveikslą)

9 pav. Padarytų nusikalstamų veikų priežastys ir motyvai (pateikta absoliučiais skaičiais)

Darytina išvada, kad daugumos nusikaltusių asmenų motyvai ir nusikaltimų priežastys buvo susijusios ne su jų turima negale, o su egzistuojančiomis visuomenėje problemomis dėl kurių nusikalsta ir „sveikoji“ visuomenės dalis. Tačiau šis tyrimas aiškiai patvirtino ankstesnėse darbo dalyse išnagrinėtus panašių tyrimų mokslininkų teiginius, kad su psichinėmis anomalijomis asmenys yra labiau linkę į nusikalstamą elgesį negu tokių anomalijų neturintys asmenys. Tyrimo rezultatai parodė, kad psichiniai sutrikimai turi tam tikrą įtaką nusikalstamam elgesiui, o toks antvisuomeninis elgesys ypatingai sustiprėja pavartojus alkoholio. Visgi nepritartina tų mokslininkų teiginiams, kad nusikalstamam elgesiui turi įtakos vien pati anomalija. Patys nuteistieji pripažino, kad nusikalsti juos labiausiai paskatino arba sunki materialinė padėtis, arba konfliktinės situacijos, kuriuose jie negalvojo apie pasekmes. Tik vienetai prisipažino, kad nusikalstamų veikų priežastys buvo nesugebėjimas susivaldyti ir nepaaiškinamas pyktis. Tyrime dalyvavę žmonės labiausiai dėl savo antvisuomeninio elgesio kaltino jiems nepalankią aplinką ir diskriminaciją. Šios priežastys paskatino į gyvenimą žvelgti negatyviai. Pabrėžtina, kad maža nuteistų neįgaliųjų grupelė dėl savo nusikalstamo elgesio kaltino turimas anomalijas, dažnai skųsdėsi, kad tokį pyktį prieš kitus žmones jie įgijo dar vaikystėje, kuomet patirdavo patyčias ir smurtą. Negalima pamiršti ir psichikai įtakos turinčio alkoholio, kuris ypatingai aktualus nesveikos psichikos pakaltinamiems neįgaliesiems asmenims. Pabrėžtina tai, kad dauguma padarytų nusikaltimų pasižymėjo primityvumu. Psichikos sutrikimų turintys nuteistieji visiškai negalvojo apie pasekmes, nekūrė planų ir strategijų, kurios padėtų nepakliūti teisėsaugai. Nepaisant to, šioje grupėje esantys tiriamieji padarė kelis ypač sunkius ir žiaurius nusikaltimus.

Tyrimas atskleidė, kad vien pati anomalija nusikalstamo elgesio neskatina. Nagrinėjant konkrečių atvejį ir konkrečią asmenybę, paaiškėdavo tokio elgesio užuomazgos nuo to asmens vaikystės laikų. Dažnai neįgalusis dėl aplinkinių nusistatymo tiesiog nesugebėdavo prisitaikyti visuomenėje ir tai palaipsniui privedė jį prie antisocialinio elgesio, kurio pasekmė buvo padaryta nusikalstama veika. Galima teigti, kad ne anomalija turi įtakos nusikalstamam elgesiui, o tokiam elgesiui turi įtakos įvairių veiksnių grandinė, į kurią įeina: vaikystėje patirtas fizinis ar psichologinis smurtas, netinkamas auklėjimas, nuolat patiriama diskriminacija ir kitų visuomenės narių noras atsiriboti. Vien pati turima anomalija turi įtakos nusikalstamam elgesiui tada, kai psichikos sutrikimus turintis neįgalusis yra neblaivumo būsenoje. Visais kitais atvejais šie žmonės nusikalto ne dėl turimų sveikatos sutrikimų, o dėl anksčiau paminėtų priežasčių.

IŠVADOS

Šiame magistro baigiamajame darbe atliktas kriminologinis tyrimas atskleidė nuteistų neįgaliųjų asmenų nusikastamumo apraiškas ir rizikos faktorius, turinčius reikšmės nusikalstamam elgesiui. Nors pirmųjų kriminologų atlikti tyrimai rodo, didelį ryšį tarp turimų anomalijų ir nusikalstamo elgesio, praktinėje darbo dalyje atliktas tyrimas davė priešingus rezultatus. Tyrimas parodė, kad išvada, jog psichikos ar fizinės anomalijos įtakoja nusikalstamą elgesį yra paplitęs, tačiau klaidingai suvokiamas.

Šiame darbe atliktas tyrimas nepatvirtino iškeltą hipotezę, jog nusikaltėlio turima anomalija nulemia arba stipriai įtakoja nusikalstamo elgesio pasirinkimą. Neįgaliųjų nusikalstamumo priežasčių reikia ieškoti ne tik žmoguje, bet pirmiausia jį supančioje aplinkoje. Šį reiškinį lemia visas kompleksas įvairaus lygmens (individo ir aplinkos), įvairaus pobūdžio (socialinio, psichologinio, biologinio, medicininio ir kt.) veiksnių bei priežasčių, tam tikra jų sistema.

Apibendrinamas magistro baigiamąjį darbą, autorius daro šias išvadas:

1. Psichikos sutrikimai yra nevienareikšmiškai apibūdinamas fenomenas, kurio apibrėžties ribos ir požiūriai nuolat kito istorijos eigoje. Apibrėžiant psichikos sutrikimų sampratą, buvo bandoma rasti ribą, skiriančią „normalumą“ nuo „nenormalumo“ biologinėje, psichologinėje, socialinėje ir kitose funkcionavimo srityse.
2. Vien turimi psichikos ar fiziniai trūkumai nėra ta varomoji jėga, kuri įtakoja deviantinio elgesio atsiradimą, tačiau šio darbo autorius išskiria vieną aktualų faktorių, kuriam paveikus neįgalųjį nusikaltėlį, atsiranda didelė rizika, kad toks asmuo nusikalsta dažniau. Šis faktorius - tai alkoholio įtaka, kuri ypač neigiamai veikia žmones turinčius psichikos sutrikimus. Ši nuomonė sutinkama įvairių autorių atliktų tyrimų išvadose, taip pat šią išvadą patvirtina ir šio darbo praktinėje dalyje gauti rezultatai.
3. Dar ir šiais laikais visuomenei kuriant sutrikusios psichikos asmenų vaizdinius vyrauja kriminalinis diskursas, tokiu būdu palaikoma ir stiprinama šių asmenų stigmatizacija. Galima išskirti tokius stigmatizacijos aspektus:
 - ✓ reiškiamos nuomonės ir suponuojamos sąsajos tarp psichikos sutrikimų ir polinkio nusikalsti;
 - ✓ psichikos sutrikimas ar fizinis trūkumas išskiriamas kaip svarbiausias nusikaltimą padariusio asmens apibūdinimas;
 - ✓ vos įvykus žiauresniam nusikaltimui, svarstoma, ar nusikaltėlis buvo sveikos psichikos, tokiu būdu klijuojama dviguba, nusikaltėlio ir sutrikusios psichikos asmens, etiketė.
4. Neįgalieji, turintys fizinių trūkumų arba psichikos sveikatos problemų yra išstumiami iš visuomenės, jie patiria socialinę izoliaciją, ir ekonominį nuosmukį. Neįgaliųjų nuteistųjų

asmenų tiek socialinė, tiek ekonominė padėtis yra labai prasta. Šie žmonės yra menko išsilavinimo, jų gaunamos pajamos labai mažos, jie dažniausiai gyvena žemiau skurdo ribos. Tyrime pasitaikė asmenų, kurie iš viso neturėjo jokių pajamų, jie buvo priversti valkatauti. Nemaža dalis tiriamųjų tyrimo metu nedirbo jokio apmokamo darbo, kas patvirtina spėjimą, kad galimybės įsidarbinti ir išsilaikyti darbe psichikos ir fizinę negalią turintiems asmenims yra apsunkintos.

5. Išankstinė pačių tiriamųjų nuostata apie tai, kaip juos priims visuomenė, yra dažnai neigiama, o tai stabdo juos nuo pastangų reintegruoti į visuomenę ir siekti tikslų.
6. Išmoktas smurto elgesys. Dalyvavusieji tyrime neįgalieji nurodė, kad jie patyrė vienokį ar kitokį smurtą augdami savo šeimoje, matė konfliktų sprendimą jėgos būdu ir buvo mušami. Patirto vaikystėje smurto pasekmes tiriamieji jaučia visą gyvenimą. Šias pasekmes pagal smurto poveikį šiems žmonėms galime suskirstyti į situacines (nerimas, kaltės jausmas, baimės jausmas ir pan.) bei ilgalaikes (menkavertiškumo jausmas, nepasitikėjimas savimi ir kitais žmonėmis, nemokėjimas užmegzti naujus ryšius, bendravimo problemos, pisimistinės nuotaikos, polinkis į depresiją ir t.t.). Būtent šios ilgalaikės pasekmės daro neigiamą įtaką šių žmonių asmenybės pakitimams ir pasireiškia visą likusį gyvenimą, taip sudarant kliūtis adaptuotis visuomenėje bei padidina deviantinio elgesio riziką.
7. Neįgaliojo nuteistojo asmens anomalija gali būti tik kaip nusikaltimo sąlyga, bet tai nereiškia, kad ji yra nusikalstamo elgesio priežastimi. Jei anomalija keičia asmenybę, vadinasi ir nuo asmenybės priklauso, kokie bus tie pokyčiai. Priešingu atveju, jei anomalija taip pakeičia asmenybę, kad dėl tos anomalijos ji savęs nesuvokia ir negali dėl sutrikimų kontroliuoti elgesio, tai toks asmuo yra nepakaltinamas. Patys psichiniai ir fiziniai defektai visiškai nesudaro pačių motyvų nusikalsti.

SIŪLYMAI

Kadangi pati turima anomalija neskatina nusikalstamo elgesio, o toks elgesys atsiranda dėl netinkamos neįgaliajam aplinkos ir sąlygų, norint kontroliuoti neįgaliųjų nusikalstamą elgesį, susiduriama su dviem problemom: kaip sustabdyti jų nusikalstamumą, ir kaip užkirsti kelią jų nusikalstamam elgesiui, kuris gali įvykti. Prevencijos strategija turi veikti visais įmanomais lygiais, mobilizuoti įvairių valstybės institucijų ir nevyriausybinių organizacijų pajėgas.

Šio magistro baigiamojo darbo autorius atsižvelgdamas į išdėstytą darbe informaciją bei kriminologinio tyrimo metu gautus duomenis, siekiant kontroliuoti neįgaliųjų deviantinį elgesį, pateikia šiuos siūlymus:

1. Siekiant ugdyti visuomenės toleranciją neįgaliesiems ir integruoti juos į visuomenę, būtinas visuomenės informavimas apie neįgaliųjų padėtį, jų teises ir problemas. Šiam tikslui pasiekti būtinos socialinės akcijos bei informavimo priemonės, kurių dėka visuomenė būtų supažindinta su neįgaliųjų patiriamais sunkumais bandant jiems įsitvirtinti visuomenėje. Būtina yra paneigti mitus apie sutrikusios psichikos asmenų polinkį nusikalsti. Tai prisidėtų prie atskirties mažinimo ir geresnio tarpusavio supratimo. Valstybinės institucijos, atsakingos už sutrikusios psichikos asmenų įtrauktį į visuomenę sąlygų sukūrimą ir įtrauktį skatinimą, turėtų kurti ir vykdyti priemones, nukreiptas į visuomenės nuostatų ir negatyvių sampratų keitimą. Visa tai turėtų sumažinti nusistatymą prieš neįgaliuosius ir nuo jų atsiribojimą.
2. Šio darbo rezultatai parodė, kad įtakos neįgaliųjų nusikalstamam elgesiui turi alkoholio vartojimas, todėl darbo autorius siūlo imtis šių priemonių:
 - ✓ valstybinės alkoholio kontrolės programos tobulinimas;
 - ✓ riboti ir mažinti alkoholio vartojimą;
 - ✓ asmenims su psichikos anomalijomis organizuoti žalingų įpročių profilaktiką.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas. // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 89-2741.
2. Lietuvos Respublikos Darbo kodeksas. // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 64-2569.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucija. // Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014.
4. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 159 „Dėl invalidų profesinės reabilitacijos ir užimtumo // Žin., 1996.
5. Lietuvos Respublikos Invalidų socialinės integracijos įstatymas // Žin., 1998, Nr. 98-2706.
6. Lietuvos Respublikos Neįgalių socialinės integracijos įstatymas // Žin., 2004, Nr. 83-2983.
7. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Žin. 1995, Nr. 53-1290.

Specialioji literatūra

8. Augis R., Kočiūnas R. Psichologijos terminų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
9. Анто́нян Ю.М., Боро́дин С.В. Преступное поведение и психические аномалии.-Москва: Изд. Спарк, 1998.
10. Bagdonas, A. Sutrikimų klasifikacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995.
11. Bagdonas A., Lazutka R., Vareikytė A., Žalimienė L. Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuovietėje. Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija, Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba, 2007.
12. Bogdanowicz A., Łagodziński H. Metody sociologii. Warszawa, Wyd. Znak Emotikon, 2001.
13. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius : Mintis, 1992.
14. Bogdanowicz E., Hajdukiewicz D. Zespół uzależnienia alkoholowego. Wrocław. Wyd. Bestyl, 2001.
15. Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt. Kriminologija. Vilnius : Pradai, 1994.
16. Blažys J. Įvadas į psichiatriją. Kaunas: Spaudos fondas, 1935.
17. Beasley M. State responses to domestic violence: current status and needed improvements. Women law and development. Washington: Foundation Press, 1996.
18. Baudžiamoji teisė, Bendroji dalis, Trečias pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 2003.

19. Baudžiamasis statutas su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytas iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934.
20. Boguslawski R. Milosz. D. Opinie sądowo-psychiatryczne po obserwacjach szpitalnych sprawców z naruszoną psychyką . Postępy Psychiatrii i Neurologii, Warszawa: Wyd. Nowa, 1997.
21. Bendoravičius V. Psichinės normos klausimu// LTSR Medicina, 1940, Nr. 10.
22. Cholyst B. Kryminologia: Aktualne problemy. Warszawa, Wyd. W.A.B., 1980.
23. Čepas. V. K. Globojami ir globotini pilnamečiai.-Kaunas: Raidės spaustuvė, 1939.
24. Dembinskas A. Psichiatrija. – Vilnius: Vaistų žinios, 2003
25. Дриль Д. Малолетние преступники: Эюд по вопросу о человеческой преступности, факторах и средствах борьбы с ней. Вып. 1. – Москва, 1894.
26. Dabartinės lietuviųkalbos žodynas. Vilnius, 2000.
27. D'Orban P.T. //Irish Journal of Psychological Medicine, 1990. Vol. 7.
28. Ферри Э. Уголовная социология. – Москва: Юридическое изд-во, 1908.
29. Ганнушкин П. Б. Избранные труды. Москва: СПб, 1970.
30. Гишинский Я.И. Девиантность, преступность, социальный контроль. Избранные статьи. СПб: Юрид. центр Пресс, 2004.
31. Gustaitienė M. Smurto prieš moteris priežastys ir prevencija //Sociologija: Mintis ir veiksmas, 2005.
32. Гурьева В. А., Гиндикин В. Я. Раннее распознавание шизофрении. Высшая школа психологии. –Москва, 2002.
33. Justickis V. Kriminologija I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001.
34. Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
35. Karvelis V. Neįgaliųjų ugdymas ir jų socializacija. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla 1991.
36. Karvelis V. Neįgaliųjų ugdymas ir socialinė adaptacija Lietuvoje (iki 1940 m.). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.
37. Личко А. Е. Лодростковая психиатрия. – Ленинград, 1979.
38. Lazersonas V. Psichiniai sutrikimai ir nusikaltimai. Kriminalistikos žinynas. – Kaunas, 1938.

39. Mazur A.: Alkoholizm jako czynnik kryminogeny. Materiały – XXXVI Zjazd Naukowy PTP. tom II. PTP. Łódź, Wyd. Dobrowia, 2010.
40. Maciejewski L. Ocena poziomu agresji w zespole uzależnienia od alkoholu. Zagadnienia alkoholizmu z naruszoną psychiką i innymi uzależnieniami. Warszawa: W/A/G., 1980.
41. Muceniekas G. Negalės etikėtas: bendravimas su žmonėmis, turinčiais negalę. Vilnius, 2003.
42. Mięrzel G. Człowiek w sytuacji stresu. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Wrocław: Wyd. Mazurskie, 2000.
43. Malecki W. Znamienna właściwość zabójstw. Świat Problemów. Wrocław: Wyd. A.W.D., 1969.
44. Nusikaltimai ir beprotystė. Policija, 1930, Nr. 21
45. Полищук Ю.И. О методологическом и научно-методическом значении принципа единства человеческого организма и среды в психиатрии. Методологические вопросы психиатрии.-Москва.1970.
46. Prascieniūtė S. Požiūris į neįgaliuosius. Dialogas, 2000, Nr. 14.
47. Позднякова, С.П. Клиника, дифференциальная диагностика и судебно-психиатрическое значение алкогольных параноидов. – Москва, 1978.
48. Psichologijos žodynas. Vilnius. 1993.
49. Ruškus, J. Negalės fenomenas. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2002.
50. Ruškus J. Negalės psichologija. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.
51. Radavičius L. E. Teisės psichiatrijos įvadas (Teisės psichiatrijos istorijos matmenys). Teisiniai medicininiai smurto aspektai. – Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002.
52. Radavičius L. Psichikos sutrikimų požymiai ir jų reikšmė teisėtvarkos, teisėsaugos, administracijos ir valdymo įstaigų darbuotojams: mokomasis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.
53. Рохлин Л. Л. Проблемы личности в психиатрическом аспекте.- Москва. 1970.
54. Рохлин Л.Л. Некоторые дискуссионные вопросы в учении о пограничных состояниях. Методологические проблемы психиатрии. Москва, 1981.
55. Radecki T. Wpływ stanów nuruszonej psychiki na przestępczość. tom I. PWN. Warszawa, 1989.
56. Survilaitė D. Agresija psichikos ligonių piešiniuose. Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija. – Vilnius: Lietuvos teismo psichiatrijos asociacija, 2001.

57. Šventasis Raštas. Naujasis testamentas. Vilnius 1998.
58. Щерба С. П. Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками. Москва.1990.
59. Теросян С.А. Сексуальные дисфункции при органических заболеваниях нервной системы. Актуальные вопросы сексопатологии. – Москва. 1967.
60. Ward A. Naujas požiūris: Sutrikusio intelekto asmenys: teisinis reguliavimas Rytų Europos šalims. Šiauliai, 1999.
61. Vabalas – Gudaitis J. Psichinio normalumo sąvoka ir kriminologinė normų reikšmė. Kriminalistikos žinynas. 1938, Nr. 22.
62. Wilber M., Przymyski Z. Mlonczewska J. Psychologia integralna, osoby z naruszoną psychiką. Wydawnictwo Warszawa, 2000.
63. Vorobjovas. S. Apie bepročius ir pamišėlius. Policija, 1931, Nr. 5.
64. Закалюк А. П., Коротченко А. И. Москалюк Л. Н. Допреступное поведение и механизм совершения преступлений при нарушениях психики пограничного характера. Проблемы изучения личности правонарушителя. Москва, 1984.
65. Жижиленко А. А. Преступность и факторы.-Петербург, Мир знаний,1992.

Elektroniniai šaltiniai:

66. Bendrai apie alkoholizmą ir narkomaniją. <http://www.prevencija.lt/bendrai-apie-alkoholizma-ir-narkomanija/>; prisijungimo laikas: 2011-05-20.
67. Генеральная Ассамблея ООН одобрила Конвенцию о правах инвалидов, <http://obrazovanie.perspektiva-inva.ru/?490>; prisijungimo laikas: 2012-06-11.
68. Государственная служба медицинских судебных экспертиз республики Беларусь. <http://sudmed.mogilev.by/kriminoghiennost-lits-stradaiushchikh-shizofreniiiei.html>; prisijungimo laikas: 2012-05-02.
69. Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 7 d. nutarimo Nr. 850 "Dėl Nacionalinės žmonių su negalia socialinės integracijos 2003-2012 metų programos patvirtinimo“ pakeitimo, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=366704; prisijungimo laikas: 2011-07-10.
70. Statistikos departamento prie LR Vyriausybės informacija apie alkoholio vartojimą ir jo padarinius 2010 metais, <http://www.stat.gov.lt/lt/search/?query=alkoholis>; prisijungimo laikas: 2011-05-20.

71. Sveikatos apsaugos ministerijos Higienos instituto Sveikatos informacijos centras. Lietuvos sveikatos statistika, <http://sic.hi.lt/data/la2009.pdf>; prisijungimo laikas: 2011-07-10.
72. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Neįgalumo statistika ir dinamika, <http://www.socmin.lt/index.php?-6402649526>; prisijungimo laikas: 2012-10-10.
73. Tarptautinių žodžių žodynas, <http://www.tzz.lt/p/prevencija>; prisijungimo laikas: 2011-07-10.
74. Valstybinio psichikos centras. Psichikos sveikatos rodikliai, http://www.vpsc.lt/senaversija/doc_files/atasakaita%202004-2005m..doc; prisijungimo laikas: 2011-06-12.
75. Valstybinio psichikos centro duomenys, sergančių psichikos sutrikimais skaičius, http://www.vpsc.lt/senaversija/IMAGES/psichikos_statistika/sergpsich.gif; prisijungimo laikas: 2011-06-12.
76. Valstybinio psichikos sveikatos centras. Priklausomybės ligų statistika, http://www.vpsc.lt/senaversija/pl_statistika.htm; prisijungimo laikas: 2011-05-20.
77. Vilniaus psichosocialinės reabilitacijos centro informacija, www.protnamis.lt; prisijungimo laikas: 2011-07-23.

Kozlovskij M. Nuteistųjų neįgaliųjų kriminologinė charakteristika/ Baudžiamosios teisės ir kriminologijos magistro baigiamasis darbas. Vadovas lekt. dr. A. Petkus.- Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2012. – 72 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe tiriamos nuteistų neįgaliųjų nusikalstamo elgesio priežastys, jų anomalijų bei nusikalstamo elgesio sąsajos ir analizuojami įvairių laikotarpių mokslininkų požiūriai į nusikaltėlius su įvairiomis įgimtomis arba įgytomis anomalijomis. Pirmoje darbo dalyje teoriniu aspektu nagrinėjama neįgalių nuteistųjų asmenų samprata medicinos, psichologijos, teisės ir kriminologijos moksle, pateikiamas požiūris į negalią, jos rūšys, taip pat aptariamas tokio asmens teisinės padėties reglamentavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose. Antroje magistro baigiamojo darbo dalyje nagrinėjamas neįgalių nuteistųjų asmenų nusikalstamumo priežastys, pasekmės ir šių asmenybių išskirtiniai bruožai. Trečiojoje darbo dalyje pateikiami, detalizuojami ir išaiškinami darbo autoriaus atliko nuteistų neįgaliųjų asmenų įvykdytų nusikaltimų kriminologinio tyrimo rezultatai.

Pagrindiniai žodžiai: nuteistų neįgaliųjų nusikalstamumas, negalių rūšys, ryšis tarp anomalijų ir nusikalstamo elgesio, nusikalstamo elgesio priežastys, deviantinio elgesio pasekmės.

Kozlovskij M. Criminological characteristics of the convicts with disabilities / Final thesis, issued by the Master of the Criminal law and criminology. Supervisor lect. dr. A.Petkus. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of law, 2012. – 72 pgs.

ANOTATION

The reasons of the delinquent behavior of the convicts with disabilities, the links between their anomalies and delinquent behavior are being researched in the Master's final thesis; the standpoint of scientists, who lived during different periods of time, upon the convicts with different inborn or acquired anomalies, is being analyzed herein. The first part of the thesis provides the theoretical analysis of the conception of the convicts with disabilities in the science of medicine, psychology, law and criminology; the attitude towards the disability, its types is revealed; such person's criminal liability and regulation of his/her legal status in the acts of the national and international law are being considered herein. The reasons and consequences of delinquency of the convicts with disabilities as well as those personalities' idiosyncrasies are being analyzed in the second part of the Master's final thesis. The results of the criminological research of the crimes, committed by the convicts with disabilities, which was done by the author of the thesis, are submitted, elaborated and clarified in the third part of the thesis.

Key-words: delinquency of the convicts with disabilities, types of disabilities, link between the anomalies and delinquent behavior, reasons of the delinquent behavior, consequences of the deviant behavior.

Kozlovskij M. Nuteistųjų neįgaliųjų kriminologinė charakteristika/ Baudžiamosios teisės ir kriminologijos magistro baigiamasis darbas. Vadovas lekt. dr. A. Petkus.- Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2012. – 72 p.

SANTRAUKA

Nuteistųjų neįgaliųjų asmenų nusikalstamumas nagrinėjamas nuo seniausių laikų. Ankstesniais laikais mokslininkai darydavo išvadas, kad pati anomalija turi įtakos asmens nusikalstamam elgesiui. Tyrimų su tokiomis išvadomis yra atlikta labai daug, tačiau šiais laikais požiūris keičiasi, atsisakoma teiginių, kad anomalijos ir nusikalstamumas yra susiję. Atsisakius antropologinės krypties požiūrio ir išvadų, kuriose vis teigiama, kad tarp anomalijos ir nusikalstamo elgesio yra ryšys, šiolaikiškas požiūris į nuteistųjų neįgaliųjų nusikalstamumo priežastis yra mažai nagrinėtas ir apie nuteistus su anomalijomis asmenis yra mažai žinoma. Psichinių ligonių padaryti nusikaltimai yra viena iš svarbiausių problemų, kuri aktuali visoms pasaulio valstybėms, taip pat ir Lietuvai, kur ši problema nėra plačiai nagrinėta, nėra oficialios statistikos, kuri atskleistų nuteistųjų neįgaliųjų nusikalstamumo paplitimą.

Magistro baigiamojo darbo tikslas – ištirti, kokie veiksniai turi įtakos šių žmonių nusikalstamam elgesiui, tokiu būdu pateikti nuteisto neįgalaus asmens kriminologinę charakteristiką.

Naudojant interviu, sintezės, dedukcijos, ir dokumentų analizės metodus magistro baigiamajame darbe buvo paneigta kelta hipotezė, jog nusikaltėlio turima anomalija nulemia arba stipriai įtakoja nusikalstamo elgesio pasirinkimą. Nustatyta, kad vien pati anomalija reikšmės nusikalstamam elgesiui neturi, šie žmonės yra stigmatizuojami ir jų nusikalstamam elgesiui turėjo įtakos tie veiksniai, kurie turi įtakos ir „sveikųjų“ žmonių nusikalstamumui. Tyrimo metu išaiškėjo vienas rizikos faktorius, kuris iš tiesų skatino respondentus nusikalsti, tai buvo apsvaigimo būsenos, dažniausiai alkoholio įtaka.

Magistro baigiamasis darbas susideda iš trijų dalių, kurios skirstomos į smulkesnius poskyrius. Pirmoje darbo dalyje nagrinėjama neįgaliųjų nuteistųjų asmenų samprata, pateikiamas požiūris į negalią, jos rūšys, aptariamas tokio asmens teisinis statusas. Antroje dalyje nagrinėjamos respondentų turimos negalės, nusikalstamumo priežastys, pasekmės ir šių asmenybių išskirtiniai bruožai. Trečiojoje darbo dalyje analizuojami darbo autoriaus atlikto kriminologinio tyrimo rezultatai.

Kozlovskij M. Criminological characteristics of the convicts with disabilities / Final thesis, issued by the Master of the Criminal law and criminology. Supervisor lect. dr. A.Petkus. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of law, 2012. – 72 pgs.

SUMMARY

Delinquency of the convicts with disabilities has been dealt with from ancient times. In earlier times the scientists used to draw the conclusion that the anomaly itself produces an impact upon the person's delinquent behavior. Many researches with such conclusions were done; however, nowadays the standpoint changes; the statements, i.e. that the anomaly and delinquency are interrelated, are rejected. Having refused the standpoint and conclusions, attributed to the anthropological trend, according to which there is a link between the anomaly and delinquent behavior, the nowadays attitude towards the reasons of delinquency of the convicts with disabilities is little investigated and there is not much information about the convicts with anomalies. The crimes, committed by the mental patients, serve as one of the most urgent problems, which is topical for all states of the world, including Lithuania, where this problem is not thoroughly investigated; besides, there is not any official statistics, which would reveal pervasion of delinquency of the convicts with disabilities.

The Master's final thesis is aimed at analyzing which factors influence those persons' delinquent behavior and, as a result of it, at submitting the criminological characteristics of the convict with disabilities.

By using the method of synthesis, deduction, interview and analysis of the documents, the set hypothesis, i.e. that the delinquent's anomaly predetermines or influences the choice of the delinquent behavior, was negated in the Master's final thesis. It was ascertained that the anomaly itself does not matter for the delinquent behavior; these people are stigmatized and the same factors, which influence delinquency of "healthy" people, had been producing an impact upon their delinquent behavior. One factor of risk, which actually induces the respondents to commit the crime, i.e. the conditions of intoxication, most often - the influence of alcohol, was revealed in the course of the research.

The Master's final thesis consists out of three parts, which are divided into the sub-sections. The first part of the thesis is devoted to analysis of the conception of the convicts with disabilities; the attitude towards the disability and its types is submitted; such person's legal status is being considered herein. The reasons and consequences of delinquency of the respondents with disabilities as well as those personalities' idiosyncrasies are being analyzed in the second part. The third part is dedicated to analysis of the results of the criminological research, done by the author of the present thesis.